

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KLAUS BERNTSEN

ERINDRINGER

FRA

BARNDOM OG UNGDOM

KØBENHAVN

V. PIOS BOGHANDEL POVL BRANNER

1 9 2 5

ERINDRINGER
FRA BARNDOM OG UNGDOM

KLAUS BERNTSEN 1862.
18 AAR.

KLAUS BERNTSEN

ERINDRINGER

FRA

BARNDOM OG UNGDOM

BIDRAG TIL FOLKELIVETS HISTORIE PAA FYN

V. PIOS BOGHANDEL s POVL BRANNER
NØRREGADE s KØBENHAVN s MCMXXV

NIENDE OPLAG: 17—18 TUSINDE

S. L. Møllers Bogtrykkeri — København.
51559

I.

MIN SLÆGT.

Familien Berntsen hører til en af de ældste fynske Bondeslægter, som gennem flere Led har været boplassende i Svendborg Amt paa Kronens Gods, det gamle kongelige Ryttergods under Nyborg Slot.

Allerede 1718 blev Slægten fri Selvejrbønder, af hvilke der 1765 kun fandtes 26 i Nyborg og Tranekjær Amter. De forskellige Familier paa disse Gaarde var Odelsbønder, som Frihed og Selvstændighed gav et særegent Præg. De hang ved deres gamle Slægtsgaarde med Kærlighed og Pietetsfølelse; de følte sig knyttede til deres Hjemstavns hellige Jord, der skulde forbedres og forskønnes, men frem for alt blive i Slægtens Eje.

Min Far og Mor var begge født i Gislev Sogn; Far i Ravndrup og Mor i Sandager. I dette Sogn var der gennem lange Tider fire Familier, som nød særlig Anseelse paa Grund af deres Dygtighed, nemlig Slægterne: Kier, Espensen, Wissner og Berntsen. Fra disse Slægter, der ved Giftermaal blandedes mellem hverandre, udgik flere Mænd, som kom i betroede Stillinger, ligesom de i mange Aar var Indehavere af større Gaarde i Svendborg Amt, deriblandt den gamle Maalsgaard »Eskelund«, senere kaldet »Ravndrupgaarden«, som nu atter bærer sit oprindelige Navn. Den nævnes allerede 1370 i Kongebrev fra Valdemar Atterdag, og i Følge et senere Konge-

brev fra Kristian den Anden, udstedt 28. Decbr. 1521, blev det paalagt Gaardens Ejer at udrede aarligt til Kongens og Kronens Slot i Nyborg »Maalpendinge, Gæsteri og hvad andet, som med rette findes at gøres og gives af samme Gaard«. I »Suhms Samlinger« ses det, at den nævnte aarlige Afgift bestod i: »6 Ørtug Byg, 1 Skæppe Smør, 1 fed Galt, 1 Mark til aarlig Pendinge, 1 Lam, 2 Gæs, 4 Høns og Gæsteri.« Endvidere skulde Ejeren holde en Karl i Nyborg Slotsport, »naar han tilsiges og Behov gøres«.

Den gamle Landsby Ravndrup i Gislev Sogn, Gudme Herred, Svendborg Amt, ligger i meget skønne Omgivelser i en udpræget fynsk Natur med Bakker, Dale, store levende Hegn, og et dejligt Engdrag nedenfor det frugtbare Agerland. Byen ligger ikke langt fra Hovedlandvejen, den gamle Kongevej fra Nyborg til Faaborg og Bøjden, men dog saa langt derfra, at den ligger idyllisk og fredeligt. Gaardene var i ældre Tid opført af Egebindingsværk med hvidkalkede Vægge og rødmaledede Stolper, der passede godt for en gammel dansk Odelsbondeslægt.

I Svenskekrigen 1657—1660 nedbrændte Ravndrup By tilligemed Maalsgaarden »Eskelund«, og da man paa det Tidspunkt ikke kendte til Brandforsikringsselskaber, og altsaa heller ikke til Skadeserstatninger, fik de Ubemidlede af Herredsfogden en skriftlig Tilladelse til at gaa omkring for at tigge »Brandstød«, det vil sige Midler til Støtte for Opførelse af nye Bygninger, medens de Bedrestillede enten maatte laane eller gaa fra Gaarden. Saaledes maatte den daværende Ejer af »Eskelund« laane 500 Rdl. af Raadmand Niels Jensen Riber i Nyborg og for dette Laan pantsætte Gaarden, som under 5. Oktober 1670 blev takseret af 8 »jordegne« Bønder og efter »Tidens Lejlighed«, som det hed, sat til en Pris af 640 Rdlr., for

hvilken Sum Panthaverens Enke, den rige Karen Wandal, senere erklærede sig villig til at overtage Gaarden med 19³/₈ Tdr. Hartkorn, 176 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Eng, 1 Td. Land Mose og 12 Tdr. Land Skov. Hun forpagtede den senere til Rasmus Hansen Kier, der var en klog og dygtig Mand, som flere Gange var konstitueret Herredsfoged i Gudme Herred. Han var tillige Ejer af 2 Gaarde i Ravndrup og Forpagter af Herregaarden »Anhof«. Rasmus Hansen Kier, der var født 1611 og døde 6. Juli 1688, blev begravet inde i Gislev Kirke under Gulvet midt for de to »oberste Stole oven for Prædikestolen«, som der staar i den gamle Kirkebog. Hans Søn, Hans Rasmussen Kier, født 1648, død 1705, købte den 12. Januar 1685 »Eskelund« af Karen Wandals Arvinger. Han var gift med Agnete Berntsdatter, født 1658, død 1710. Hun var en Datter af Stadskæmner Bernt Jørgensen, der var Købmand i Nyborg. Her forekommer første Gang Navnet Bernt, som den Gren af Slægten, jeg tilhører, har faaet sit Stamnavn efter. En Søster af Bernt Jørgensen var gift med den rige Handelsmand i Aarhus, Laurits Fogh, og disse 2 Svogre og Købmandsfamilier var i Aaret 1625 flyttet fra Flensborg, den første til Nyborg, og den anden til Aarhus, af Frygt for de kejserlige Tropper, som i de Tider huserede slemt i Hertugdømmerne. En Søn af Laurits Fogh, Jørgen Fogh, var Borgmester i København og gift med Katrine Schumacher, en Søster til Peter Griffenfeldt.

Bernt Jørgensens eneste Søn, Jørgen Berntsen, var Toldinspektør i Nyborg, og da hans Ægteskab var barnløst, gik en betydelig Formue, som han efterlod sig, i Arv til hans Søstre, af hvilke den ene var forannævnte Agnete Berntsen. Hendes Søn, Bernt Kier, født 1679, død 1731, blev ikke blot Ejer af »Eskelund« men tillige af »Brudagergaard« og 2 Gaarde i Ravndrup, samt Forpag-

ter af »Klingstrup« og »Mullerup«. Han var en i høj Grad godgørende Mand, der blev saa afholdt, at alle nærmere og fjærnere Slægtninge af ham opkaldte deres ældste Søn efter ham med Fornavnet Bernt, fordi de ønskede og haabede, at de Børn, der bar hans Navn, maatte arve Bernt Kiers Forstand og gode Sindelag.

Hans Halvsøster, Susanne Kier, blev gift med Henrik Wisser, der var Toldembedsmand. Navnet Wisser er en Omskrivning af »Visiterer«, d. e. en Tolder. Susanne Kier fik min Fædrengaard i Ravndrup, som Rasmus Hansen Kier havde overtaget 1672. Denne Gaard har siden, indtil min Fætter, Hans Klausen, for faa Aar siden solgte den, været i Slægtens Eje. Den overgik til Henrik Wissers Datter, Kirsten, som 23. Juni 1705 blev gift med Klaus Pedersen, der ifølge Skøde, udstedt af Kong Frederik den 4de under 4de Marts 1718, købte Ejendommen for »Et Hundrede, Halvfjerdsindstve og Tre Rigsdaler 78 Skilling«, ved Auktion over en Del af det gamle Ryttergods. Til Gaarden hørte c. 90 Tdr. Land.

Klaus Pedersens Datter, Anne Marie Klausdatter, født 1724, bragte Gaarden til sin Mand, Espen Andersen født 1701.

Hans Søn, Bernt Espensen, der skildres som en velbegavet, myndig og selvstændig Mand, født 1756, arvede Gaarden og blev gift med Maren Mortensdatter Brodersen, født 1759. Hun var i Slægt med den fynske Digter, Ambrosius Stub, der var Søkendebarn til hendes Morfader, Laurits Hansen Stub. Hendes Far, Markus Brodersen, var Lærer i Rudkøbing og senere Degn i Tryggeløv og Fodslette. En betydelig Bogsamling, han efterlod sig, vidner om, at han har været en veloplyst og interesseret Mand, og hans Datter Maren, som blev min Farmoder, fik efter min Fars Vidnesbyrd en god Opdra-

gelse. Efter sin Fars Død tog hun Ophold paa Brolykke hos Inspektør Goth, der var hendes Værge, indtil hun 1783 ægtede min Farfader, Bernt Espensen, i Ravndrup.

Uagtet min Far, født 26. Juni 1784, var den ældste af deres 3 Sønner, arvede han ikke Fædrengaarden. I det Testamente, som min Farfader oprettede den 6. April 1809, staar der: »Jeg tror, at min ældste Søn, Espen Berntsen, der først faar udtjent ved Krigsstanden, bedst vil kunne forskaffe sig Brød selv.« Hans Broder Markus fik en Gaard i Gultved, og den yngste Broder, Klaus Berntsen, efter hvem jeg er opkaldt, overtog Fædrengaarden, medens Søsteren, Marie Kirstine Berntsdatter, blev gift med Forpagter Gunnar Hansen, Nedergaard paa Langeland. Deres ældste Datter, Maren Mathilde Hansen, blev gift med Stamhusbesidder, Hofjægermester Henrik Valentin Kaas til Nedergaard og er saaledes Stammoder til den nuværende Stamhusbesidder, Kammerherre Kaas.

Far og hans Søkende havde aldrig gaaet i Skole, af den simple Grund, at der paa de Tider ingen Skoler var paa Landet. Skoleanordningen af 1814 udkom først efter, at Far havde aftjent sin Værnepligt, som den Gang varede i 8 Aar. Far og hans Søkende blev som Børn underviste af deres Mor, der — som ovenfor er nævnt — var Lærerdatter; men Far lærte dog aldrig at skrive, ikke en Gang sit eget Navn, kun Forbogstaverne E. B. S.

Moderen, hvis Navn han altid nævnte med Ærbødighed og Kærlighed, øvede en stærk aandelig Indflydelse paa sine Børn. Hun lærte dem ikke Bibelhistorie efter en Bog, men ved mundtlig Fortælling, og selv stod hun, trods Datidens overhaandtagende Rationalisme, fast i Troen paa, at Jesus var Guds Søn, og at han paa Korsets Træ havde udgydt sit Blod for at frelse Menneskene fra Synd og den evige Død.

Efter Statsbankerotten og de øvrige Tab, som vort Land i det forrige Aarhundredes Begyndelse led, sank Bønderne ned i stor Armod, og der maatte spares paa alle Kanter. Far og hans to Brødre ejede kun én Pibe, som de skiftedes til at ryge af, og i Stedet for Tobak maatte de ofte nøjes med tørrede Blade. Den daglige Klædedragt bestod af hjemmelavet, ufarvet Vadmæl: Knæbenklæder og Trøje samt en rød strikket Hue med Kvast. Gaardens Avlsredskaber var tarvelige; man hjalp sig med Hjulpløve med Træmuldfjæl. Kreaturerne var magre, da Avlingen kun gav det nødtørftigste til Livets Ophold. Kun et Par af Gaardens Heste var beslaaet med Hesteko, de øvrige maatte gaa paa de bare Hove, men Vejene var heller ikke den Gang belagt med Skærver; man kørte ofte, især i sølet Vejr, i Mudder til Navene. Kosten var yderst tarvelig: Øllebrød og Grød vekslede med Kaal og Flæsk. Var man syg, blev der kun sjældent tilkaldt Læge. I Nødsfald henvendte man sig til en saakaldt »klog« Mand eller Kone, der i Reglen foretog en Aareladning, hvad enten det var Dyr eller Mennesker, det gjaldt.

Sin bedste Ungdomstid var Far Soldat. Kun 20 Aar gammel blev han i 1804 udskrevet til Husar og laa under de daværende Krigsforhold en lang Tid ved sin Eskadron i Holsten, men han kom ikke i noget Slag. Tjenesten var stræng, og Befalingsmændene raa og brutale overfor Mandskabet. Kvartererne var tarvelige, og i Vintermaanederne døjede Soldaterne ofte baade Sult og Kulde. For at holde Varme i Blodet »slog de«, som Far sagde, »én Pægl Brændevin i Kødets og én i Støvlerne«, der ofte var stivfrosne om Morgenen, naar de trak dem paa. Nogle af disse otte strenge Aar tilbragte han paa Jægersborg. Da jeg et hundrede Aar senere som Konsejlspræsident og Forsvarsminister overværede et kongeligt Barns

Daab derude, maatte jeg tænke paa det forunderlige Eventyr, Livet kan være.

Efter overstaaet Soldatertid kom Far hjem til sine Forældre og opholdt sig der til sit 35. Aar. Den 13. Februar 1819 ægtede han Gertrud Marie Kruse, født Andersdatter, Enke efter forhenværende Forvalter, Gaardejer H. F. Kruse i Eskildstrup, Søllinge Sogn, og han blev derved ifølge Vielsesattest, tinglæst under 22. Juni 1836 som Adkomstdokument paa Ejendommen, Ejer af min Fødegaard, »Toftegaard«. Efter Forlydende var den i sin Tid spillet bort i Kort, men blev 8. August 1801 af Enken efter Major Karl Adolf v. Bülov til Tøjstrup, Ryslinge Sogn, solgt til Forvalter Kruse, og saaledes var denne Gaard blevet fri Ejendom, medens det store Flertal af Byens og Sognets Bønder var Fæstere under Stamhuset Ravnholdt.

Efter 13 Aars barnløst og næppe videre lykkeligt Ægteskab døde Fars første Hustru, og han sad derefter som Enkemand paa Gaarden et Par Aar.

II.

MIT BARNDOMSHJEM.

Da Far havde været Enkemand i c. to Aar, kom der en Dag en Husmandskone fra Byen ind til ham og sagde: »Hør Espen, Du bør gifte Dig, ellers gaar baade Du og Din Ejendom til Grunde. Dine Tjenestefolk er utro, og selv forfalder Du til Tungsind og maaske gennem det til noget værre, og det er Du meget for god til. Jeg kender en baade dygtig, køn og god ung Pige, som vil passe for Dig. Hendes Forældre ejer en Gaard i Sandager, og ønsker Du det, saa skal jeg i al Stilhed forhøre, om der er Mulighed for, at Du kan faa hende.«

Far smilte og sagde, at dersom hun kunde ordne det for ham, skulde hun faa et helt Læs Tørv. Næste Dag tog Husmandskonen til Kresten Jensens Gaard i Sandager, Gislev Sogn. Udenfor Gaarden traf hun Mor i sine Arbejdsklæder og med opsmøgede Ærmer i Færd med at kline de forfaldne Lervægge. Konen hilste: »Goddag, Kristiane« og bad hende gaa ind at pynte sig, for der vilde snart komme en Frier til hende, og da maatte hun jo helst se lidt pæn ud. Men Mor fortsatte med sit Arbejde og svarede roligt, at dersom Frieren ikke vilde have hende i Arbejdsklæder, kunde han faa Lov at lade hende gaa, naar hun var i sine Kisteklæder. Hun ansaa det hele for en Spøg; men Konen gik ind til hendes Mor og fortalte, at hendes Datter Kristiane kunde gøre et

godt Parti, faa en god Mand og en god Gaard, hvis hun vilde gifte sig med Espen Berntsen i Eskildstrup.

Morfar blev spurgt, og da han havde ikke mindre end 12 Børn, syntes han godt om Forslaget — ikke mindst af den Grund, at han gerne ønskede hvert af sine Børn en Gaard, hvilket Ønske han ogsaa Tid efter anden fik opfyldt.

Aftalen blev, at Far maatte komme derover til Mid-dag næste Dag for saa om muligt at bringe Sagen i Orden. Far, der fra sin Soldatertid var en øvet Rytter, sadlede sin bedste Hest, og iført gule Nankins Benklæder, ny sort Frakke, lange Ridestøvler med Sølvsporer, styrede han sin Ganger til Sandager og vandt sin Brud. Den 19. Juli 1834 holdt de Bryllup; han var den Gang 50 og Mor kun 25 Aar. Hun fejrede altid sin Fødselsdag den 4. Juni, men Kirkebogen viser, at den Dato ikke var hendes Fødsels-, men hendes Daabsdag. Det var paa den Tid ret almindeligt blandt Bønder, at man betragtede Daabsdagen som sin Fødselsdag.

Mine Forældres Gaard, der var opført af Egetræsbindingsværk med lerklinede Risvægge med Undtagelse af Stuehuset, hvor Væggene var muret af brændte Sten, bestod af fire sammenbyggede Længer, samt en Sidebygning mod Nord. Dørene og Stolperne var rødmaledede og Murene hvidkalkede, men Bygningerne var smalle og lave. I Modsætning til Fæstegaardene, hvor der i alle Stuehuse kun fandtes Lergulve, glatte Døre og smaa Vinduer med smaa blyindfattede Ruder, var Stuehuset i min Fars Gaard forsynet med Bræddegulv og saakaldte »hollandske« Døre, samt høje Vinduer med store Ruder. Møblerne var gammeldags og smukt forarbejdede: En indlagt Dragkiste, smukke Himmelsenge, høje Stole med Læderbetræk og store Egetræskister med Smedejernsbeslag.

Østenfor Stuehuset laa en dejlig Frugthave og i dens Udkant en Dam, hvor vi Børn morede os med at sejle i Kar og Deigtrug om Sommeren, og hvor vi løb paa Is om Vinteren. Nær ved Stuehuset stod tre høje Grantræer, og i et af disse boede nogle Ugler, hvis Tuden og Slag med Vingerne lød uhyggeligt. Naar jeg som Barn ikke var artig, lukkede Far Vinduet op, kaldte paa Uglefar og bad ham komme og tage sig af mig. Det hjalp øjeblikkelig; jeg troede nemlig, at den gamle Uglefar var saa stærk, at han kunde hente mig op i Reden.

Gaarden laa tæt op til Bygaden, og paa den anden Side Gaden rislede en Bæk, der altid var til stor Fornøjelse for os Børn. Vi lavede Vandmøller og af Spaan eller Papir smaa Baade, der sejlede med Ladninger ned ad Bækken. Den løb over en af vore Marker gennem en uopdyrket Mose, hvor vi om Foraaret fangede Gedder og om Sommeren badede. Ved denne Bæk kunde jeg sidde ganske alene i stille Glæde over dens Rislen og sagte Nynnen. Jeg grundede ofte paa, hvorfra den kom, og hvorhen den løb og kunde ikke forstaa, at den ustandselig kunde fyldes med Vand, Aar efter Aar. Da jeg blev lidt større, mindede Bækken mig om Evigheden, der bestandig skulde vedvare, og jeg kunde blive saa underlig tilmode ved Tanken om, at man aldrig skulde høre op med at være til.

Da mine Forældre blev gift, levede de i mange Aar i smaa Kaar. Paa Gaarden hvilede en større Gæld, og Uheld med Kreaturerne stødte til og gjorde de økonomiske Forhold endnu sværere. Min Fars Forgænger, der levede over Evne, havde bortsolgt omtrent Halvdelen af Gaardens oprindelige Jordtilliggende. Alle Huslodder fra »Ravelinen« ved Sødinge Markskel til Gaardens nuværende Jorder var solgt fra. Landbruget stod paa den Tid i Stampe. Jordene var hverken drænede eller merglede,

og de blev kun pløjet med Hjulpløve. I Agerrenene voksede Ukrudt, og de stod ofte overfyldt med Vand, som hindrede Kornets Vækst. Kvægbesætningen blev daarlig fodret, da Kornet enten skulde sælges for at skaffe de fornødne Penge til Renter og daglige Udgifter eller bruges som Føde til Familien. Kraftfoder og Kunstgødning kendte man den Gang ikke til. Om Foraaret var Køerne saa magre, at adskillige af dem ikke kunde rejse sig selv, hvorfor de fik lagt et Bælte om Livet, og med stærke Reb blev de saa hejset op under »Slyden« (Høloftet), saa det saa ud, som om de stod paa Benene. Det kaldte man, at Køerne »gik paa Rejsning«. Mælk gav de kun sparsomt, og den Smule, de gav, hældte man i »Sibøtter«, som man satte i Dagligstuen paa Hylder under Loftet, og naar disse Mælkefade atter toges ned, var det kendeligt ved Striber af Støv paa Fløden, hvor brede Loftbrædderne var. Af saadan Fløde, som ikke sjældent havde et brunligt Skær af Tørverøg, var det ikke let at kærne Smør, selv om alle Husets Beboere, store og smaa, skiftevis maatte tage fat paa Haandkærnen. Der herskede den Gang stor Overtro mellem Bønderne, og man var ofte tilbøjelig til at mene, at en eller anden Heks havde drevet sit Spil og forvandlet Fløden til Mælk eller i al Hemmelighed havde skummet den. Naar Køerne om Foraaret skulde ud paa Græs, lagde man altid en Økse ved Dørtrinnet, fordi man mente, at onde Mennesker ikke saa let kunde skade Køerne, naar de havde traadt paa Staal, før de kom i Marken. Enkelte Koner havde for Skik at slaa en lille Haandfuld Salt i Mælken, der blev bragt ud af Huset, i den Tro, at ingen Heks saa kunde skade den Mælk og Fløde, som blev hjemme. Men uagtet Køerne kun gav et ringe Kvantum Mælk, hændte det dog aldrig, at en fattig Kone forgæves kom til min Mor med sin Spand

for at bede om Mælk til sig og sine. Mor indprentede mig altid at være mild og god mod Smaafolk.

Til min Fødegaard hørte der en Tørvemose, paa ca. 1½ Td. Land, der laa langt borte fra Gaarden i den saakaldte »Lindkærs Mose«. Det var en festlig Begivenhed, naar vi nogle Dage om Foraaret skulde saa langt bort fra Hjemmet for at skære Tørv. Karlene æltede Tørvene med deres bare Ben, og jeg hjalp ogsaa til med mine, da jeg blev voksen; Pigerne og Drengene trillede paa Hjulbøre Massen paa en flad Mark bevokset med Græs, hvor den blev jævnet ud og med Tørvespader ridset (»spiddet«) af. Engang imellem hændte det, at Bunden i Tørvegraven »vendte sig«, og da maatte Karlene i Hast fare op for ikke at synke.

Første Gang, jeg fik Lov at være med, gav Mor mig nogle gode Raad med paa Vejen. Naar vi sov til Middag under aaben Himmel, skulde jeg lægge mit Haandklæde over Ansigtet, thi det var engang hændt, at en Snog krøb ind i Munden paa en Pige, der sov. Og hvis vi blev overfaldet af en Hvirvelvind, skulde jeg lægge mig paa Maven og holde fast i Græsset, thi blev Hvirvelvinden til en Skypumpe, kunde den tage Børn, smaa Lam og Høstakke med sig op i Luften.

Udenfor Fars Gaard ved Indgangen til Toften var der en aaben Plads ved Vejen. Paa denne mønstrede Kammerherre Sehestedt-Juul til Ravnholdt om Vinteren Byens Bønderkarle og Dreng, der skulde møde fra Fæstegaardene som Klappere ved de store Jagter. Min Far, som jo var Selvejer, var fritaget for at tage Del heri. Jeg husker tydelig, hvilket Indtryk det gjorde paa mig, da mine Brødre og jeg engang stod ved hans Side udenfor Porten, at Godsejeren kom hen til Far, tog Hatten af og tiltalte ham med »De«, idet han udbad sig Tilladelse til at gaa over vore Marker med sine Jægere og

Klappere. Ellers sagde han »Du« til alle Byens Folk og lod dem staa med Hatten i Haanden. Far efterkom hans Ønske, men spurgte, hvad Kammerherren vilde give ham til Gengæld, og da Sehestedt-Juul troede, Far vilde have Penge, svarede han, at det var ikke Kontanter, det kom an paa, men blot et synligt Vederlag for den Rettighed, han gav fra sig. Da Far ingen Skov havde til sin Gaard, bad han om at faa en Bøg hvert Aar til Gengæld for Jagtretten. Dette gik Godsejeren villigt ind paa, og Far modtog herefter hvert Aar en Bøg, der indeholdt henved 4 Favne storslaaet Brænde foruden Grene og Kvas. Jeg fik herved første Gang Indtryk af den store Forskel, der var mellem Fæsteren og den fri Selvejerbonde.

Da jeg var henvend en halv Snes Aar, spurgte jeg en Dag Far, om jeg maatte gaa sammen med Byens Drenges som Klapper ved en saadan Jagt, hvortil Far svarede, at det maatte jeg spørge Godsejeren om. Jeg tog da Mod til mig, gik hen til Sehestedt-Juul, strøg Huen af og spurgte, om jeg maatte faa Lov til at være Klapper. Han saa' forbavset paa mig, da der næppe før var mødt Frivillige til dette Hverv, og spurgte, hvem der var min Far. Jeg svarede, at jeg var »Selvejer-Gaardmand Espen Berntsens Søn«; da han hørte dette, klappede han mig paa Kinden, smilede og sagde: »Hvilken Ære!« Dette var mit første personlige Møde med en Godsejer, og det fik jo et godt Udfald.

I Hjemmet var vi tre Brødre, hvoraf jeg var den yngste. Jeg var en lille Efternøler, der var 9 og 7 Aar yngre end Brødrene; min Mor har fortalt mig, at hun var bedrøvet, da hun mærkede, at jeg skulde komme til Verden; Far var den Gang over 60 Aar, men han trøstede hende med, at hun maaske kunde faa størst Glæde af mig. I Eventyret var det saa ofte om »Askepot«, at Historien kom til at dreje sig.

Vi tre Brødre blev den eneste Gren af Slægten, der beholdt Stamnavnet Berntsen, og derfor kan vi alene takke Sognepræsten, den gode, gamle Pastor Bendtz i Søllinge. Han havde stor Interesse for Personalhistorie og var iøvrigt en from luthersk Kristen. Han forærede gode Bøger til hvert Hjem i Sognet, blandt hvilke jeg efter min Far arvede »Mallings store og gode Handlinger« og »Moralsk kristelig Lærebog« af C. G. W. Faber, Søn af Biskop F. i Odense. Det var, foruden mine Lærebøger, de eneste Skrifter, jeg som Barn fik at læse. Som Vidnesbyrd om Pastor Bendtz' gode Hensigt skal jeg nævne, hvad han har skrevet paa Titelbladet i Adjunkt Fabers Bog:

»Denne rare, gudelige Bog skænker jeg herved Eskildstrup By til en kærlig Erindring; gid dens Læsning maatte bidrage til at aflægge alt ugudeligt Væsen, Forargelse og Sabbatsovertrædelse og styrke Sjælen til at udøve sand Kristendom, Selvfornægtelse og Verdensfornægtelse, og af Patriotisme og Menneskekærlighed indgaae i Maadeholdsselskabet og saaledes lade sit Lys skinne, da vilde fremkomme en ny Slægt, Gud til Ære, en Prydelse for Menigheden og Velsignelse for denne og tilkommende Verden.

Søllinge, d. 3. November 1845.

N. C. Bendtz.«

Bymændene modtog Bøgerne — men Maadeholdsselskabet meldte de sig ikke ind i.

Da Far kom op til denne Præst for at faa min ældste Broders Fødsel noteret i Kirkebogen og blev spurgt, hvad Drengen skulde hedde, vilde han følge Slægtens Tradition og give sin førstefødte Søn Fornavnet Bernt med Efternavnet Espensen, men Pastor Bendtz bad ham

da indtrængende om at bevare Slægtsnavnet Berntsen, idet han tilføjede, at det var utilbørligt, at Sønnen mistede sit gode Slægtsnavn, som det skulde være ham en Ære at bære og bevare. Far indvendte, at han helst vilde følge Tidens Skik og Brug. Hans Broder Markus havde givet sine Børn Efternavnet Markussen, og hans Broder Klaus opkaldte sine Børn Klausen. Præsten gjorde da Far opmærksom paa, hvor forkert det var, hvis han nu lod sine Børn kalde Espensen, da ingen herefter kunde finde Rede paa Slægten eller ane, at disse Børn var Søkendebørn. Far gik da ind paa at lade sin Søn døbe med hele sit Navn som Efternavn, og min ældste Broder kom saaledes til at hedde Bernt Espen Berntsen. Min næste Bror, der var to Aar yngre, fik Navnet Jens Kristian Berntsen.

Da jeg 7 Aar efter blev født, den 12. Juni 1844, og skulde døbes, stod Striden om mit Navn ikke hos Præsten, men hjemme mellem Far og Mor. Hun vilde have opkaldt to af sine Brødre, Hans og Jakob, men Far holdt paa, at jeg skulde opkaldes efter hans yngste Broder, der hed Klaus. Mor, der var en forudseende Kone, sagde, at det vilde være Synd og Skam at give Barnet et Navn, der kunde gøres Løjer med; herpaa svarede Far, at det skulde hun ikke sørge over, for hvis Drengen levede, og Gud vilde give ham en god Forstand, skulde han være Lærer, og saa vilde han jo kun blive kaldt Berntsen. Mor gav efter; demonstrativt kaldte hun mig dog aldrig Klaus, men altid Klaus Bernt, og saaledes blev jeg kaldt i Skolen og af alle i min Hjemstavn.

Det blev altsaa paa en Maade sunget for min Vugge, at jeg skulde blive Lærer, og Far var saa fast i sin Tro derpaa, at han, efter hvad Mor har fortalt mig, ofte sagde, medens jeg laa i Vuggen og legede med mine Fingre: »Se til den lille Skolemester, han øver sig alle-

rede i Regning!« Saalænge jeg kan huske, var det en afgjort Sag, at jeg skulde gaa den Vej. Fars Interesse for den Gerning havde han gennem Paavirkning fra sin Mor, og da jeg senere kom i Skole, ordnede han det saadan for mig, at jeg stadig modtog særlig Undervisning og efterhaanden fik Lov til at gaa Læreren til Haande med forskellige Arbejder baade i og udenfor Skolen. Jeg blev saaledes »Bihjælper« i yngste Klasse, og da Lærer Nielsen var Formand for en Løsøreforsikring, lod han mig skrive Policer og udregne Præmier, hvorved jeg fik mit første Indblik i Forsikringsvæsen.

Jeg fik dog ogsaa Tid til at lege. Hen ved Aften flokkedes Drengene i Byen udenfor mit Hjem, og ventede jeg for længe med at komme, gik de ind til Mor og bad om, at jeg maatte faa Lov til at gaa ud. Jeg legede helst med to fattige Dreng, Søner af Arbejdsmand. Drengene hed Jens Clausen og Kristen Pedersen, og vi har siden været Venner for hele Livet. De betragtede mig som Leder, da Legen ofte gik ud paa at holde Skole. Mor lærte mig tidlig at læse, og det var hendes Ærgerrigheds Maal, at jeg skulde blive Nr. 1 i Klassen. I Pastoratet, der bestod af Søllinge og Hellerup Sogne, var der den Gang kun én Skole, som laa tæt ved Kirken i Søllinge By. Fra Eskildstrup havde vi henved en Fjerdingvej til den, og vi maatte om Vinteren hjemme fra før Dag og tidt i daarligt Føre med Træskostøvler paa, og inden vi naaede hjem, var det bælgmørkt. Naar jeg da kunde skimte Lyset i Mors Stue, glædede jeg mig til atter at se hende.

Skolen var af den ældste Slags med indtil 100 Børn, fordelt i 2 Klasser, men kun én Lærer. Han indskrænkede sig til at høre os i vore Lektier, og hver Dag uddelte han Prygl og Skænd. Undervisningsfagene var kun Regning, Skrivning og Læsning samt Religion. Der blev

hverken fortalt Bibelhistorie eller Fædrelandshistorie. Religionsundervisningen foregik paa den Maade, at vi skulde lære udenad Stykker af »Balles Lærebog«, hvis Indhold vi ikke forstod ret meget af paa Grund af det knudrede Sprog, og Resultatet blev derfor kun døde Remser for os. Læreren var en gammel Mand. Naar han spurgte os, hvad vi forstod ved Religion, svarede vi med Ordlyden i »Balles Lærebog«: »Man kalder det Religion at have Kundskab om Gud og hans Vilje, samt om den Maade, hvorpaa han vil æres og lydes af os.« Men *Livet* i Kristendommen fik vi aldrig noget Indtryk af.

De Børn, som havde en god Hukommelse, slap forholdvis let, men de, der havde svært ved at huske, fik Prygl og maatte bestandig sidde en Time »over«. Mange fattige Drengene, som om Sommeren var i Tjeneste hos Gaardmændene, havde daarlig Tid til Lektie-læsning, og naar de tidlig om Morgen, før de gik i Skole, havde røgtet deres Arbejde, tog de sig gerne en Lur i Skolestuens ofte daarlige Luft. Naar de saa ved Overhøringen ikke kunde deres Lektie, fo'r Læreren hen imod dem med Tampen i Haanden og raabte: »Jeg skal min Herre Død lære dig, min gode Mosjø Klørattenben«. Ofte, naar vi gik hjem fra Skolen, lovede de, der havde faaet flest Klø, at de vilde hævne sig engang, naar de blev store ved at give Læreren en ordentlig Dragt Prygl, men denne Trusel gjorde de heldigvis aldrig Alvor af. Det bedste, vi hørte i Skolen, var, naar Læreren hen paa Eftermiddagen sagde til os, at vi maatte gaa. Disse Ord virkede som et elektrisk Stød; de store Drengene løb hastigt hen mod Døren for at kappes om at komme først ud i den friske Luft, men det havde til Følge, at Døren røg af sine Hængsler, hvorfor Læreren ofte stillede sig ved den med sin Tamp i Haanden for at holde Orden. Ude paa Legepladsen fandtes en Brønd, hvis Vand vi i

Frikvarteret var henvist til at drikke af. Om Sommeren havde Vandet en hæsleg Lugt og Smag — hvad der ikke var underligt, da Skolepladsen laa umiddelbart op til Kirkegaarden.

I en af Lærebøgerne stod der, at man skal lægge Vind paa Dyden, og naar Læreren saa spurgte: »Naa Børn, hvad skal vi saa lægge paa Dyden?« svarede vi i Kor: »Vind«. Ja, det var i Sandhed et træffende Svar, thi det hele blev kun Vind og tomt Mundsvejr. I ældste Klasse fik vi kun saa megen Undervisning i Historie, at vi lærte Kongerækken og enkelte Aarstal for større Begivenheder, saa naar Præsten eller Læreren ved en Eksamen spurgte os, hvornaar Reformationen eller Enevoldsmagten blev indført, eller om Aaret for Stavnsbaandets Løsning, svarede vi i Kor henholdsvis »1536«, »1660« og »1788«, men havde nogen spurgt os, hvad Reformation, Enevoldsmagt og Stavnsbaand *betød*, var vi blevet Svar skyldig, thi om disse Begivenheder havde vi intet hørt. Og Grundloven af 1849 blev end ikke nævnt.

Det var den gamle Skolelærer magtpaaliggende bl. a. at lære os, hvormange Dage hver af Aarets 12 Maaneder indeholder, og da det ikke er saa let at huske, hjalp han os over Vanskelighederne ved at indprente os følgende Ramse:

»April, Jun., Septem., Novem.,
 alle lige Dage har, nemlig seks Gange fem.
 De andre syv én flere har;
 kun 28: Februar.«

— Mor holdt mig strengt til Bogen, og jeg fik aldrig Lov at lege, før hun havde hørt mig i min Lektie. Naar jeg en enkelt Gang spurgte hende, hvormange Gange jeg skulde gennemgaa min Lektie, før hun hørte mig, svarede hun: »20—30 Gange min Dreng«, men da der tidlig

var Stof i mig til den Forhandlingsmand, som jeg senere blev, pruttede jeg hende ned til 10 Gange. En Sommer, da Mor var optaget af andre Ting, benyttede jeg Lejligheden til at sløje lidt af. Jeg husker, at hun en Nat kom hjem fra et Barselgilde hos en af Naboerne, hvor Skolelærer Nielsen havde betroet hende, at jeg i den senere Tid ikke havde kunnet mine Lektier. Mor blev derover dybt krænket; hun følte det som en Skam, at hendes Søn mødte uforberedt i Skolen og var straks opsat paa at straffe mig. Uagtet det var over Midnat, maatte jeg ud af Sengen, og efter at Mor havde sat mig ind i Situationen og udtalt sin Harm og Sorg over min Forsømmelighed, fik jeg en alvorlig Dragt Klø, der gjorde sin Virkning for Resten af min Barndom. Ved den paafølgende Eksamen rykkede jeg 13 Pladser op, men min Sidemand, med hvem jeg altid havde konkurreret, fulgte med og sprang desuden mig forbi, hvilket i høj Grad pinte mig; men Aaret efter tog jeg Revanche og blev Nr. 1 i Klassen. Det var forøvrigt den eneste Gang, saa vidt jeg mindes, at Mor korporlig revsede mig.

Da jeg var 12 Aar gammel, blev der ansat en Hjælpe-lærer ved Skolen. Han hed Winther og blev senere Førstelærer og Kirkesanger i Ryslinge. Han underviste paa en helt anden Maade end den gamle Lærer, og vi Børn kom til at holde meget af ham. Da han blev forflyttet, fik vi det sidste Aar, jeg gik i Skole, en anden Hjælpe-lærer ved Navn Rasmussen. Han var en noget aparte Fyr med Hovedkarakter »ej uduelig«, men en brav og elskværdig Mand, som nærede stor Interesse for sin Gerning. Af ham hørte jeg første Gang Eventyr; han spillede udmærket Violin og kom ofte i mit Hjem, da Mor og mine Brødre satte Pris paa ham.

Medens jeg kun har faa lyse Erindringer fra min Skolegang, blev Minderne fra Hjemmet saa meget desto

kærere, baade de lyse og de alvorlige. Medens Far, som før nævnt, aldrig havde gaaet i Skole, havde Mor, der var saa meget yngre, nydt en god Undervisning hos Lærer Trolle i Sandager. Men størst Betydning for dem begge havde deres gode Barndomshjem haft, og Minderne derfra stod levende for dem til deres Død. Af sin Mor havde Far, som nævnt, lært at tro paa Korsets Tegn, og jeg saa ham aldrig lægge sig til Hvile om Aftenen eller tage Tømmen for at køre ud af Gaarden, uden at han slog Kors for Ansigt og Bryst og stille nævnte Ordene: »I Jesu Navn«. —

Han havde stor Interesse for vore danske Ordsprog. Naar han formanede sine Børn til at være ærlige og sandhedskærlige Mennesker, plejede han at sige: »Ærlighed varer længst«. — »En uretfærdig Skilling fortærer alle de andre«. — »Hvad med Synd kommer, med Sorg bortgaar«. — Hans Valgsprog var: »Naar galt skal være, maa I hellere lade Jer narre, end nogensinde narre noget Menneske en Skilling fra«. Ordet »Politik« hørte jeg aldrig nævne i min Barndom. Dog fortalte Far ofte om Frederik den Sjettes Godhed mod Bønderne, om Stavnsbaandets Løsning og alle de Landboreformer, der særtegnede denne Konges Regeringstid og skaffede ham Bondestandens Hengivenhed, som gav sig saa synligt et Udslag ved Frihedsstøttens Rejsning paa Vesterbro i København.

Ligeledes fortalte Far om Statsbankerotten, der førte mange Bønder til Betlerstaven, medens Husmændene ofte laante Gaardmændene Penge. Han nævnede flere Eksempler paa den Ulykke, som Pengenes synkende Værdi voldte hans Standsfæller. Derimod hørte jeg aldrig noget om de raadgivende Stænderforsamlinger eller om Forhandlingerne paa disse. Aviserne havde, da jeg var Barn, saa godt som ingen Betydning paa Landet. »Fyns Stifts-

tidende« var dengang kun et lille Blad og læstes i Reglen af Byfolk, Præster og Herremænd. Det var en hel Begivenhed, naar der en sjelden Gang kom et Brev fra en af Mors Brødre, der var bosiddende paa Sjælland, og Mor var altid den, der maatte svare. Landpostbude fandtes ikke; Breve til mit Hjem blev altid adresseret til vor Købmand i Odense, og der laa de, indtil min Far eller mine Brødre kom til Odense, hvorfor det kunde hænde, at et Brev var flere Uger gammelt, inden det naaede til os.

Med vort Landbrug stod det smaat til, indtil mine Brødre straks efter, at de begge var konfirmeret, tog sig for at mergle Fødegaardens Jord. Far syntes ikke om det. Han var øm over sine Heste og mente, at det var Dyrplageri, naar de skulde ned i de dybe Mergelgrave og med Anspændelse af alle Kræfter trække de tunge Læs op af en ofte stejl Opgang, da Merglen i vore Marker laa dybt under Jordens Overflade. Og desuden: Hvad Gavn skulde det gøre paa Markerne at faa det kolde Mergel spredt oven paa Jorden? Men da der var gaaet et Par Aar, og Far saa', hvilken herlig Afgrøde af Rug og Byg, der voksede paa de merglede Arealer, takkede han varmt mine Brødre for det store og strenge Arbejde, de havde udført.

Han formanede os altid til at være gode mod Dyrene. Naar de gik løse i Gaarden, og Far kaldte paa dem, løb de straks hen imod ham, og han havde da et Stykke Sukker eller et Stykke Brød i Haanden til dem. Fuglens Reder maatte vi ikke forstyrre. Storken var en Fugl, der bragte Lykke tilhuse, og det gik *den* ilde, som vilde dræbe den. Naar Skovduen kurrede, sagde Far: »Hør, den siger: Det er stor Synd at skyde Skov Due Due«. Nattergalen sagde: »Ser Du, ser Du, stik, stik, stik,

stirrr.« Dyrene, sagde Far, er givet os til Nytte, og de har kun Mennesker at ty til og stole paa.

I min Barndom indtraf to Begivenheder, der gjorde et stærkt Indtryk paa mig. En Aften havde vi haft Besøg af nogle Venner, der sad hos os til henad Midnat. Mine Brødre og jeg fulgte dem et Stykke hen ad Vejen, og da vi kom tilbage, var Far gaaet i Seng. Mens vi stod og klædte os af, hørte vi alle pludselig inde fra Storstuen en Lyd, der lød, som én havde slaaet med en Stok 3 vældige Slag paa den store jernbeslaaede Kiste, som stod derinde. Min ældste Bror rev hastig Døren op for at se, om en Tyv brød ind, men alt var stille; baade Havedøren og Vinduerne stod lukkede. Min ene Bror tog saa Bøssen, den anden en stærk Stok, og saa løb de ud af Porten og hver til sin Side Gaarden rundt. Det var stille Vejr og klart Maaneskin, men der var intet hverken at se eller høre. Da de kom ind, spurgte Far, om de havde opdaget noget, og da de svarede nej, sagde han: »Saa har det været et Varsel, lille Børn, og I kan tro, at vi snart vil høre om Dødsfald i vor Familie«. Nogle Dage efter fik vi Budskab om, at Fars eneste Søster, Kristine, der var gift med Forpagter Hansen paa Nedergaard, den Nat var død og i sin Dødsstund havde kaldt paa Far, som var den af hendes Søkende, hun holdt mest af.

Den anden Begivenhed, der gjorde et uudsletteligt Indtryk paa mig, var Fars Død, som indtraf den Sommer, jeg var 11 Aar gammel (1855). Far var den Gang 72 Aar og havde hidtil kunnet glæde sig ved et godt Helbred. Kun en eneste Gang havde han søgt Læge. Det var en Vinterdag, da han i daarligt Føre havde det Uheld at vælte med sin Vogn og faa sin højre Arm slaaet af Led i Skulderen. Da lod han gaa Bud til Doktor Reinhardt i Ringe, men han kunde ikke sætte Armen ilave, uagtet Far blev lagt ned paa Gulvet, og medens Lægen holdt fast i Fars

højre Haand, sparkede han ham med sin Støvlehæl under Armen af al Kraft uden dog at faa Armen i Led, hvorfor Lægen forlod ham med uforrettet Sag. Far kaldte ham derefter altid: »Doktor Hjælpeløs«. Efter nogle Dages Lidelser søgte han til »Hjulbysmeden«, den kloge Mand i Hjulby ved Nyborg, der alene ved Hjælp af sine Fingre fik Armen sat saa noget nær ilave, at Far kunde bruge den, naar han spiste, men barbære sig kunde han ikke. Mor var imidlertid aldrig raadvild. Hun prøvede sig frem nogle Gange; saa var hun i Stand til at barbære sin Mand hver Dag, saalænge han levede.

Uden forudgaaende Sygdom blev Far en Nat pludselig dødssyg, og da han ved Daggry fik et Kvælningsanfald, stod han op, klædte sig paa og gik med Mor en lille Tur ud i Haven for at indaande den friske Morgenluft, men Aandenøden overfaldt ham paany, og det var med stort Besvær, at Mor fik ham ind igen; medens han sad paa Sengekanten, vækkede Mor mine Brødre, og da de var kommet ind til Far, løb hun ind til mig og sagde: »Skynd dig at staa op min Dreng og kom ind til Din Far; han er saa syg, saa jeg tror, han dør.« I en Fart kom jeg i Klæderne, og da jeg traadte ind i Sovekamret, sad Far fuldstændig aandsfrisk og tog Afsked med Mor og takkede hende for alt, hvad hun havde været for ham. Derefter bad han mine Brødre om at være gode imod hende, naar han nu gik bort, og om at sørge omhyggelig for min Opdragelse. Saa sad han stille et Øjeblik; det var, som om han samlede sine sidste Kræfter; saa hæftede han sine milde Øjne paa os, slog Korsets Tegn først for os og dernæst for sit Ansigt og Bryst, idet han sagde: »Lad mig se, at I lever saaledes, at vi kan samles engang i Guds Rige, og saa Farvel i Jesu Navn. Nu gaar jeg hjem til Gud — og der skal jeg møde min kære Mor.« Saa lagde han sig tilbage i Sengen og sov stille

hen. Jeg havde jo aldrig før set noget Menneske dø, og det gjorde et stærkt Indtryk paa mig, at Far saa frimodig kunde gaa Døden i Møde.

Fra nu af blev det Mor, vi flokkedes om, og jeg blev hendes Kælebarn. Min ældste Bror, Bernt, der var en streng og haard Natur, avede mig til Tider, og min anden Bror, Jens Kristian, der var mere mild og venlig, blev derfor den af Brødrene, jeg nærmest sluttede mig til. Mor forstod den herlige, men sjældne Kunst at bevare sine Børns Fortrolighed. Jeg tør sige, at der ikke var noget, vi skjulte for hende; ja, selv om vi aldrig var kommet nok saa galt af Sted, betroede vi os dog altid til Mor. Hun var et begavet Menneske, livsglad og vittig, havde let ved at udtrykke sine Tanker og havde i et Ordskifte altid et træffende Svar paa rede Haand. Som ung kom hun ud at lære Husholdning og Stuepigegerning paa Herregaarden Hvidkilde, og derefter opholdt hun sig et Par Aar hos en Købmand i Svendborg, hvorved hun tilegnede sig et friere Væsen end det, der i de Tider var almindeligt blandt Kvinder af Bondestanden. Fra sit Barndomshjem var hun vænnet til streng, legemlig Beskæftigelse, og jeg har aldrig senere truffet noget Menneske, der fandt større Glæde i at arbejde, og det ikke alene ved huslig Gerning men ogsaa ved Markarbejde og overalt, hvor hun kunde yde en Haandsrækning. Naar mine Brødre kom hjem fra Marken, hjalp hun med at spænde Hestene fra og fodrede dem, mens vi andre sov til Middag. Mor var usædvanlig dygtig til al Husgerning; sit Hjem holdt hun rent og hyggeligt, medens man i de Tider ofte saa Uorden og Sjuskethed i Bøndergaardene.

Hun udfoldede ogsaa stor Husfid. Alle Sengklæder og Gangklæder, Uldent og Linned, var hendes Værk. I de lange Vinteraftener sad hun med sine Piger i Dagligstuen og spandt Uld og Hør eller strikkede. Karlen og

vi Brødre maatte af og til vinde Garnet op i »Nøgler«, og vi kappedes om, hvem af os, der fik de fleste og tætteste Nøgler Garn. I Stuen var der kun ét eneste Tællelys tændt; vi støbte selv Lysene i en dertil indrettet »Form«. Vægerne var af Garn, som Mor havde spundet og tvundet, og de blev hængt paa Lysespid, der bestod af tynde Hasselkæppe, som vi skar i Skov eller Hegn og skrællede Barken af. Nogle Stole blev lagt ned paa Gulvet, og hen over Stolebenene lagdes Lysespidene efterhaanden, som vi havde dypet Vægerne ned i Formen, der var fyldt med afsmeltet Talg, indtil Lysene fik den Tykkelse, de skulde have. Paa hvert Lysespid kunde støbes 6 Lys ad Gangen. Nogle tynde Lys, som kaldtes »Praase«, blev brugt til at lyse op med, naar man skulde i Køkkenet eller ind i en af Stuerne. En Kunst var det at støbe et »Helligtrekongers Lys« med én Stamme og tre Arme. Den Lysestage, der blev brugt hver Aften, stod midt i Stuen og var af Træ med en lille Zinkplade foroven, hvori der var fastslaet tre smaa Jernpigge, mellem hvilke Lyset blev sat fast. I en Snor ved Stagen hængte en Lysesaks af Messing, og med denne Saks afklippede man Tandem, efterhaanden som Lyset brændte ned. Det kaldte man at »snyde« Lyset eller at »pudse« Lyset. Mellem Jernpiggene paa Zinkpladen, som hed »Profitten«, brændte omsider den sidste Rest af Lyset, og den osede ofte frygteligt i Stuen, men intet maatte gaa til Spilde. »Det er Profitten, man lever af«, hed det.

En Gang hver Vinter samlede Mor om Aftenen en Del af Byens unge Piger og enkelte Husmandskoner til »Kartelag« eller »Kartegilde«, hvor de hele Aftenen og langt over Midnat kartede Uld. Det blev altid en munter Aften med Sang og Fortællinger, snart Kærestehistorier og snart Spøgelseshistorier. Ud paa Natten kom enkelte af Byens Karle med deres Bøsser ladet med løst Krudt.

Pludselig lød der Skud udenfor Vinduerne, Pigerne hvinede i vilden Sky og fo'r ud af Dørene for at opsøge Karlene, der havde skjult sig i Haven, og fik dem med ind til Æbleskiver og gammelt Øl med en »Pind« i. En saadan Skydning kaldte man at »kyse« (skræmme) Kartepiger. Naar de varme Æbleskiver var spist, listede nogle af Pigerne sig ud i Karlekamrene, hvor de lagde Brænde, Sten, Strigler eller hvad de kunde faa fat paa, ned i Karlens Senge. Overraskelsen blev stor, naar de, efter at have fulgt Pigerne hjem, gik i Seng! En saadan Spas at »skyde for Kartepiger« var ikke en hel ufarlig Leg. Jeg husker engang, at nogle Karle havde brugt Papir til Forladning, og da dette brændende fløj ind i Straataget, blev det Aarsagen til, at en Gaard gik op i Luer.

Karle og Piger lønnedes dels med fast Løn (ca. 20 Rigsdaler halvaarlig) og dels med Naturalier, der bestod i et Stykke Jord, hvori de saaede et Fjerdingskar Hørfrø. Avlen tilfaldt saa dem selv. Andre fik »græsset« et Faar, hvis Uld og Lam kom Karlen eller Pigen tilgode; andre erholdt Hvergarn, Lærred, etc. Uagtet Lønnen dengang altsaa var saare beskeden, var det dog ikke usædvanligt, at en Karl, naar han giftede sig i moden Alder, havde opsparet sig c. 500 Rdl.

Om Vinteren var Karlene væsentlig beskæftigede med at tærsk Kornet. Dengang kendte Bønderne ikke til Maskiner, hverken til Tærskning eller Saaning, men enkelte Husmænd sluttede Akkord med Bønderne om at »tærsk for Tønden«, d. v. s. at faa Betaling for hver Td. Korn. En saadan Mand kaldtes en »Pundtærsker«. Kornet blev behandlet med »Plejle«; jeg var kun 6 Aar, da jeg fik en lille »Plejl«, og jeg følte det som en Ære, naar jeg fik Lov til at tærsk med og slaa hvert andet Slag.

Mor skiftede sjældent Tjenestefolk. Hun gav ordentlig Løn, kraftig Mad og var god imod dem. Hun havde jo selv været ude at tjene som ung. Kaffe hørte dengang ikke med til »det daglige Brød«. Kun om Søndagen fik vi den brune Drik, iblandet Cicorie. I Bunden af Koppen laa altid en stor Klat »Grums«, om hvilken der blev sagt: »Det er det tykke, der koster Pengene«. Spaaning i Kaffe-grums var ikke usædvanligt. Det blev anset for overdaadigt at drikke Kaffe paa Hverdage. Hændte det engang, at Mor vilde glæde Far en Søgnedag med en saadan Flothed, kom Kedlen af Ilden i en Fart, hvis en af Nabokonerne viste sig i Gaarden. Hun skulde jo ikke kunne gaa hjem og sige, at Mor var ødsel.

Gaardmændene havde i Reglen hver en Husmand, hvis Jord de pløjede og i enhver Henseende gjorde i Stand som deres egen. Til Gengæld herfor arbejdede Husmændene et vist Antal Dage hos Gaardmændene uden Løn, især i Høsttiden. Vi havde da ogsaa en Husmand, som vi pløjede for. Han hed Povl Hansen og var en dygtig og begavet Mand. Han lærte mig at saa Korn med Haanden, hvad jeg senere fik Nytte og Glæde af, og han fortalte mig en Del om Napoleon den Store, hvorved han blev den første, der vakte min Interesse for Verdenshistorie. Povl Hansen opdrog en Flok dygtige Børn, deriblandt Sønnen Hans Povlsen, der efter et Ophold paa Ryslinge Højskole uddannede sig til Missionær og rejste til Rødkarenerne, hvor han desværre døde efter kort Tids Forløb. Forældrene rejste senere til Amerika. Jeg sørgede over Povl Hansens Bortrejse, og jeg fandt ikke i mange Aar en saa intelligent og dygtig Arbejder.

Vi havde flere Husmænd i Virksomhed. En af de pudsigste hed Hans Frederiksen. Han havde aftjent sin Værnepligt ved Fodgarden i København og var der bleven en storpralende Soldat, der yndede at bruge frem-

mede Ord. Naar det hændte, at han under Arbejdet maatte »træde af paa Naturens Vegne«, som det hedder i Militærsproget, morede vi os med at spørge: »Hvor har Du været henne, Hans Frederik?«, og da svarede han altid med en vigtig Mine: »Jeg har været paa »Aparde-mentet.« Naar saa nogen spurgte, hvad det var, gav han til Svar: »Det er saa grovt, det, man siger her; jeg har været henne at sk . . .

I Byen var der en gammel Kone, der hed Krestense, men i daglig Tale nævnedes hun altid: »Mor Stenjse«. Gamle Koner hed altid »Mor«, og gamle Mænd sagde vi »I« til. Naar vi mødte »Mor Stenjse«, morede det os at spørge hende, hvor gammel hun var, for hun svarede altid: »Det ved jeg ikke; det kan jeg ikke huske, for min Alder er brændt.« Hendes Hus var nemlig brændt en- gang, og samtidig brændte hendes Daabsattest og dermed hendes Alder.

Det var et Særkende for Ungdommen, at der mellem Byens Karle altid var en Kappestrid om, hvilken Gaardmand der først kunde blive færdig med sit Arbejde. Hvilken Modsætning til Forholdene i vore Dage! Den Afrøde, der voldte størst Arbejde og Agtpaagivenhed, var Hørren. Den skulde saas i god Jord, og naar det lakkede mod St. Hans, satte man nysafhuggede Ris i Jorden til Værn mod Heksene, naar de red til Bloksbjerg. De vilde ellers trampe Hørren ned. Vilde man undersøge, om der i Sognet fandtes en Heks, skulde man stille en Harve op paa en Korsvej, da Heksene skulde passere enhver saadan, men før man satte sig under Harven, maatte man stille den saaledes, at Tænderne vendte udad, for saa var Heksene bange for at rive sig paa disse; ellers risikerede man, at Heksen »slog«, og den, der fik Slaget, mistede Forstanden. Enhver Ildrage og Kost skulde stilles under Tag St. Hans Aften, da man ellers

risikerede, at Heksene red til Bloksbjerg paa disse Genstande og aldrig tog dem med tilbage.

Men det var Arbejdet med at tilberede Hørren, jeg vilde omtale. Naar den var moden, blev den rykket op med Roden, (det kaldte man at »ryske« Hør), bundet i Knipper og stillet i Rader med Negene 2 og 2 mod hinanden, indtil den blev »vejret« og tør. Saa kørte man disse Neg hjem og satte dem ind i Tærskeloen, og naar der saa indtraf en Dag, hvor Regnvejr eller andet lagde Hindringer i Vejen for Markarbejde, »rev« man Hør. I en Stolpe i Loen blev der hugget et firkantet Hul, og deri nedrammede man »en Hørrive«, d. e. et firkantet Stykke Træ, hvori der med en Tommes Mellemrum var fastgjort lange Jernpigge, der vendte opad. Paa hver Side af dette Apparat stillede sig da 2 Karle, som med en utrolig Hurtighed skiftevis kunde tage den ene Haandfuld efter den anden af Hørren og rive »Hovederne« med Frøindholdet af paa Rivejernet. »Tavene« blev saa atter bundet i smaa Knipper og kørt ud til en Tørvegrav med Vand i, og dèr blev disse Knipper lagt under Vand nogle Dage for at »rødes«. Naar Hørren atter var taget op, blev den i tynde Lag bredt ud paa en Græsmark for at tørres og bleges. Naar dette var sket, skulde den »brydes« eller »brodes« ved Hjælp af dertil indrettede Apparater, kaldet »Broer«, og dette foregik under aaben Himmel, nær en Hule i Jorden, hvor der brændte en Ild, og over denne laa nogle Stænger, paa hvilke Hørren blev lagt for at tørres og varmes; desto lettere kunde den »brydes«. Dette var som Regel Mandsarbejde; men en skønne Dag samledes en Del Piger og Koner for at »skætte« Hørren; det kaldte Fynboerne at »skade«. Om Vinteren blev der saa Tid for Kvinderne at spinde Hørren, hvis fine, bløde »Tave« nu blev fastgjort paa et

»Rokkehoved« over Tenen paa Rokken og spundet, derefter haspet og vundet i Nøgler, før disse sendtes til Væveren.

Mor forestod selv alle saadanne Arbejder i Hjemmet. Hun slagtede selv sine Kalve, Lam og Svin og holdt sig ikke for god til at tage Del i Alt. Hun var blevet vænnet til legemligt Arbejde i sit Barndomshjem, og hun fortalte mig, at da Udskiftningen af Bøndernes Jorder havde fundet Sted, fulgte hun og hendes Søstre den fra Øvrigheden udgaaede Opfordring til, at ogsaa Kvinder tog Del i Markarbejde og hjalp til ved Opførelse af Grøfter og Hegn, der satte Skel mellem Ejendommene. De dygtigste Kvinder til saadant Arbejde udenfor Hjemmet fik Belønninger. Hendes ældste Søster, Stine, udviste saa megen Flid, at hun blev indstillet til Dannebrogsmændenes Hæderstegn, men hun frabad sig den Ære, da hun erfarede, hvorledes der blev gjort Løjer med en Gaardmands Datter ved Navn Maren i Lørup, Ryslinge Sogn, fordi hun blev »Dannebrogsmand«, og derfor altid blev kaldt »Ma' Dannebrog«; thi var der noget, som Bønderfolk dengang og vel ogsaa senere nødig udsatte sig for, saa var det ikke mindst det: At blive til Latter mellem deres Standsfæller.

Da Mor var Barn, delte hun Værelse med sin Bedstemor, en from, gammel Kone, som aldrig gik til Hvile en eneste Aften uden at bede til Gud. Af hende lærte Mor mange Bønner og Salmer. »Barnemindet rækker langt«, siger et gammelt Ordsprog. Hun lærte mig fra mine tidligste Aar at bede »Fader vor« og denne Bøn:

»Bed o Jesus, bed for mig,
bed mig ind i Himmerig
dèr at leve, dèr at bo
i en evig Fred og Ro.

Lad mig altid elske Dig,
 Du, som beder godt for mig.
 Gud, vær min Ven og hør min Bøn
 for Jesu Kristi Skyld, Amen!«

Min næstældste Bror, Jens Kristian, havde svært ved at lære udenad. Han maatte op hver Morgen tidlig for at læse over paa sine »Skriftsteder«, og Mor sagde, at han skulde læse »fastende«, saa huskede han bedre, end naar han havde spist Davre og faaet Maven fyldt med Øllebrød og stegt Flæsk. Det gjorde mig tit ondt for ham, naar han sad med Lyset tændt foran sig og læste; snart græd han, og snart sov han, indtil Mor kom og vækkede ham. Nu, naar jeg tænker tilbage derpaa, forstaar jeg, hvor forkert det var at forsøge paa at indpode Kristendom i smaa Børn paa den Maade. Vi sad og afjaskede de dyrebare Sandheder, der ligger gemt i disse Skriftsteder, uden at forstaa ret meget af Indholdet; i det højeste fik vi kun Indtryk af, at det var noget, vi skulde lære, saa det Hele blev en »Hovedsag« og ikke en »Hjertesag«. Resultatet blev da ogsaa for de fleste Børns Vedkommende, at den Dag, de var konfirmeret, lukkede de Balles Lærebog med det ugudelige Forsæt aldrig mere at se den. Hvor overfladisk denne »Lærdom« var, fik jeg, før jeg blev konfirmeret, et levende Indtryk af:

Der tjente hos os en særdeles velbegavet ung Pige ved Navn Marie. Hun kunde sin Lærebog og sine Skriftsteder udenad, men i Livet stod denne Lærdom ikke sin Prøve. En Dag var der stort Bryllup i Eskildstrup, hvor Mor, begge mine Brødre og Tjenestekarlen var med, medens Pigen og jeg var ene hjemme. Vi aflaaede omhyggeligt alle Porte og Yderdøre, men ud paa Natten vaag-

nede jeg ved, at Gaardhunden gøede af fuld Hals. Medens jeg laa og lyttede til dette Hundeglam, kom Marie farende skrækslagen ind af Døren og hviskede, at der var en Tyv, der af al Kraft søgte at bryde Bryggershusdøren op. I en Fart kom jeg i Klæderne, og ganske rigtigt: Tyven vilde ved Hjælp af et Brækjern opbryde Dør-laasen. Jeg foreslog, at Marie skulde lade mig i al Stilheden gaa ud af den ene Port, for at jeg kunde løbe over i Gildesgaarden og kalde mine Brødre hjem, men da hun ikke turde være alene saalænge, tændte hun Lyset og lukkede Døren paa Klem ud til Bryggershuset, for at Tyven muligen kunde skræmmes ved at se, at der var nogen inde i Stuen. Det hjalp ikke; Tyven arbejdede ufortrøden paa den stærke Laas. Pludselig udbrod Marie i sin Angst og Fortvivlelse: »Skal vi ikke raabe saa højt, vi kan: »Satan skal dog gale i Din Hals, Din Tyveknægt«; men jeg svarede, at vi dog hellere maatte bede Vorherre hjælpe os. Marie tog da en Salmebog ned fra Hylden, slog op i den paa maa og faa og læste: »I denne søde Juletid tør man sig ret fornøje«. Jeg fandt ikke, at det passede til Øjeblikket, hvorfor jeg tog et gammelt Forladegevær, der hang under Loftet, trak Ladestokken ud og hamrede den ned i Løbet, saa det sang i Stuen. Det hjalp; Tyven forsvandt i hvert Fald, da han hørte Bøssen blive ladt.

Da jeg var 12 Aar, fik jeg Lov til at tage Undervisning i Violinspil hos vor Nabo Jørgen Graa Sebitz, som foruden at være Skrædder og Husejer tillige var Egnens mest søgte Spillemand, men Aaret efter blev han og min Broder Jens Kristian stærkt aandeligt grebne af Pastor Birkedals Forkyndelse, og derfor holdt Jørgen Graa op med at spille til Gilder, hvor Tonen paa de Tider i Reglen var raa. Jeg arvede senere hans Violin og har den endnu som et kært Minde om ham.

Det vakte en Del Opsigt i Byen, at min Broder og hans Ven søgte Kirkegang i et andet Sogn, og de var begge saa forskræmte ved at komme i Folkemunde, at de Søndag Formiddag, naar de vilde til Ryslinge Kirke, gik til den modsatte Side over imod Pederstrup for saa derfra i en Bue at vandre over »Sødinge Hed« til Landevejen, der fører til Ryslinge.

Mor blev forbavset over, at min Broder ikke mere vilde deltage i noget Gildeslag eller Dans, da han nu ansaa det for syndigt, og endnu mere forundret blev hun, da han ved sit Arbejde sang Salmer. Dette var noget saa uhørt, at Mor virkelig frygtede for, at han skulde miste sin Forstand. Det blev nu ham magtpaaliggende at faa mig, som han holdt meget af, til Konfirmationsforberedelse hos Pastor Birkedal i Stedet for hos Sognets rationalistiske Præst, der tilmed var saa hidsig og haardhertet, at han pryglede de fleste af sine Konfirmander, men det vilde Mor ikke høre noget om; jeg skulde følge Skik og Brug, og jeg maatte derfor 2 Gange ugentlig gaa til Pastor Bork i Søllinge, hvor vi til at begynde med var 40 Børn, men det varede kun en Maanedes Tid, saa flygtede de fleste af dem til Nabopræsterne, og jeg blev ene Dreng tilbage med tre fattige Piger — der alle tre gentagne Gange fik Prygl. Min Broder syntes, det var for galt, og han gentog sin Anmodning til Mor om at lade mig komme til Ryslinge, men hun holdt fast ved sit, idet hun dog tilføjede: »Hvis Præsten slaar Dig, min Dreng, maa Du straks gaa fra ham, men ellers ikke.«

Jeg var saa bange for Præsten, at jeg hverken kunde spise eller drikke de Dage, jeg skulde op til ham, og naar jeg naaede Indkørslen til Præstegaarden, listede jeg mig ganske stille ind i Laden, hvor jeg saa indtrængende, som jeg kunde, bad til Gud om Hjælp; og naar jeg slap fri, var jeg sikker paa, at det ikke var paa Grund af min

Kunnen, men fordi Vorherre havde hørt min Bøn. Præsten forlangte, at enhver Konfirmand skulde kunne Balles Lærebog udenad, og den, der ikke kunde det, slog han, saa Blodet undertiden flød fra Næse og Mund. Han brugte, hvad han tilfældig fik i Haanden, enten det nu var Papirsaksen eller Linealen. I sin Vrede kunde han sige: »Jeg vilde ønske, at jeg aldrig mere skulde læse med Konfirmander. Gid I vilde gaa til Ryslinge ad Helvede til allesammen.« Var han en enkelt Dag mild og god, sagde han til os: »Naar I bliver voksne, gør mig da ikke den store Sorg at løbe med »de Hellige« til Birkedal.« Da jeg senere læste Bjørnsons herlige Fortælling »En glad Gut«, undrede det mig, at Øjvind havde prøvet noget lignende som jeg ved at tage Varsel af alle Ting. Naar jeg sad i Præstens Borgestue, før vi blev kaldt ind, og saa' en Draabe paa Vinduesruden, tænkte jeg som saa: Hvis den Draabe kan naa Vindueskarmen, inden jeg faar talt til ti, gaar det mig godt; hvis ikke, gaar det mig galt. Eller hvis den, der kom gaaende udenfor, var Tjenestekarlen, gik det mig godt, men var det derimod Pigen, vilde det gaa mig ilde. Selv om disse Tegn ofte slog fejl, gik det mig alligevel altid godt, og engang imellem, naar de andre ikke kunde svare, som Præsten ønskede, kunde han sige: »Saa véd jeg, hvorhen jeg skal vende mig for at faa et forstandigt Svar. Sig Du det, Klaus Bernt.« Men det hændte ogsaa, at han kunde udbryde: »Hvad synes Du Klaus, maa min Taalmodighed dog ikke omsider briste; Herre Gud, jeg er jo dog kun et Menneske.«

I min Skudsmaalsbog skrev han følgende Vidnesbyrd: »Klaus Berntsen, Søn af Gaardmand Espen Berntsen i Eskildstrup og Hustru Kristiane Kristensdatter, er født den 12. Juni 1844, døbt 14. Juli samme Aar og vakcineret den 10. Juni 1846. Han blev udskrevet af

Søllinge Skole ved Foraarseksamen d. A. med Hovedkarakteren for Kundskab mg + og for Opførsel mg +. Klaus Berntsen blev af Undertegnede konfirmeret i Hellerup Kirke 18. Søndag efter Trinitatis d. A. og erholdt i Kirkebogen den Vedtegning for Kundskab ug og for Opførsel ug.

Gud give ham Naade til at fly Ungdommens Begæringer og jage efter Retfærdighed, Tro, Kærlighed og Fred.

Søllinge Præstegaard, 3. Oktober 1858.

O. H. Bork.«

I Aaret 1918 traf jeg tilfældig en Gaardmand fra Udby Sogn ved Middelfart, hvortil Pastor Bork blev kaldet nogle faa Aar efter, at jeg var konfirmeret, og denne Mand fortalte mig, at han en Dag i Begyndelsen af Halvfjerdserne, da han var Medlem af Skolekommissionen, hørte en Samtale mellem Præsten og den daværende Skolelærer, Jørgensen i Roulund. Ved Middagsbordet faldt Samtalen paa politiske Forhold, og da jeg kort Tid forud var blevet valgt til Folketingsmand i Børgense, udtalte Læreren en bitter og haard Dom over mig, baade som Politiker og Skolemand, men Pastor Bork afbrød ham og sagde, at han ikke taalte, at Klaus Berntsen blev daarligt omtalt i hans Nærværelse, da han havde været en af hans bedste og kæreste Konfirmander. Det var dog altid en lille Erstatning for de Lidelser, den Mand havde voldt mig som Barn.

Hjælpeleer Rasmussen i Søllinge var Aaret før, jeg blev konfirmeret, kaldet til Lærer i Nordskov og Langø; da han i Sommerferien besøgte mit Hjem, indbød han mig til at følge med til sit nye Embede paa den nordligste Pynt af Halvøen Hindsholm. Jeg havde aldrig før været naa en længere Fodtur, og det blev en meget for-

nøjelig Vandring, denne min første Udflugt fra Hjemmet. Jeg husker tydeligt, hvor forbavset jeg blev, da vi fik Øje paa Storebælt. Jeg havde ikke før set større Vand end Gadekæret i min Fødeby. Vi besøgte flere Familier paa Vejen, men da vi havde passeret Kerteminde og naede Dalby, sagde Lærer Rasmussen, at vi skulde blive Natten over, for her vilde jeg faa Lejlighed til at se den ejendommeligste Mand, der fandtes i Danmark. Det var Højskoleforstander *Christen Kold*. Hans Skole var opført af Brædder og laa paa en lille Trekant tæt ved Vejen. Foruden at undervise Voksne, drev han ogsaa en Børneskole, den første »Friskole« i Danmark, Mønstret for de mange andre Friskoler, som Kold efterhaanden fik oprettet paa Fyn, hvorfra Bevægelsen bredte sig til andre Landsdele, idet Lærerne fik deres Uddannelse hos ham. Det var Aften, da vi kom; hans Søster Marie, som styrede Huset, tog meget venligt imod os; der var tarveligt, men hyggeligt i det lille Hjem. Kold var en lille, spinkel Mand med magert Ansigt og kønne, kloge Øjne. Han var klædt som en Bonde. Paa den Aarstid var der ingen Elever paa Højskolen, men den følgende Dag fik jeg Lejlighed til at høre ham undervise Børnene. Det var interessant, at høre Kold fortælle Bibel- og Fædrelandshistorie og at se den Opmærksomhed og Glæde, hvormed de fulgte hans Ord. Efter hver Fortælling sang de med Liv og Lyst en af Grundtvigs bibelske Sange eller en Fædrelandssang. Denne Maade at holde Skole paa var ukendt og fremmed for mig, 14 Aars Purk, og Kolds jævne og ligefremme Væsen tiltalte mig, skønt jeg var for ung til helt at kunne følge Samtalen mellem ham og Lærer Rasmussen.

Vi besøgte dernæst den første Politiker, jeg saa' i mit Liv, Venstremanden, Gaardfæster Kristen Larsen, som dengang var Folketingsmand for Kertemindekredsen.

MIN MOR 1870.
61 AAR.

Han fortalte, hvorledes det var gaaet ham, da han engang stillede sig som Folketingskandidat dèr i Kredsen. I sin Valgtale havde han tilladt sig at kritisere Indholdet af det kgl. aabne Brev, ifølge hvilket Folketinget var opløst. Valgbestyrelsens Formand, som var den for sin Særhed bekendte Borgmester, Kammerjunker v. Levetzau, om hvem det hed i Visen:

»O Kerteminde dog
Du har Din Levetzau«,

forbød ham at kritisere dette Brev, som Kongen havde underskrevet, da Majestæten ifølge Grundloven var ansvarfri og hans Person tillige hellig og ukrænkelig. Kristen Larsen havde da gjort opmærksom paa, at Kongen ikke var Enevoldsherre, men konstitutionel Monark. Derfor var det kgl. aabne Brev forsynet med Konseilspræsidentens Underskrift, og det var Ministeren og ham alene, der stod til Ansvar for Brevets Indhold, hvorfor Kristen Larsen paastod, at han var i sin fulde Ret til at kritisere Brevets Indhold. Da tabte Borgmesteren Ligevægten, hævdede sin Paraply og fo'r hen mod Kandidaten, idet han raabte med høj Røst: »Jeg byder Dig at holde Mund, Slyngel.« Dette Udbrud havde vakt stor Harme blandt Vælgerne. Kristen Larsen blev valgt — men det var sidste Gang, at Levetzau kom til at lede en Valghanlling.

Da jeg kom hjem fra denne min første længere Udflugt, havde Mor haft en stor Forskrækkelse, idet det var gaaet op for hende, at hun havde haft Besøg af den fynske Mestertyv Berggreen. En Dag henimod Aften var der kommet en pæn yngre Mand ind til hende og spurgt om Vej til Pederstrup, og da Mor havde givet ham Besked, bad han om at maatte hvile lidt og faa et Stykke Mad og en Drik Øl. Dette fik han, men saa fortalte han, at han skulde tale med en Tjenestekarl i Byen,

som han kendte og bad derfor om, at en Pakke, han bar under Armen, maatte blive liggende, indtil han kom tilbage. Dermed gik han, og da Mor vilde bære Pakken ind i en anden Stue, raslede Indholdet saa stærkt, at hun fik Lyst til at se, hvad den indeholdt. Til sin Forskrækelse opdagede hun da, at det var en Samling af Nøgler, Stemmejern og forskellige Apparater, der maatte være Redskaber for en Indbrudstyv, og da hun huskede det Rygte, der gik, at Mestertyven Berggreen var brudt ud af Fængslet i Odense, sendte hun Bud efter Sognefogden. Men inden han kom, var den Fremmede vendt tilbage, havde hentet sin Pakke og var forsvundet. Dog, efter nogen Tids Forløb blev Berggreen fanget. Det opdagedes nemlig, at han havde sit Tilhold i Næsbyhoveds Skov ved Odense, og da en Eskadron Dragoner blev sendt ud for at eftersøge ham, flygtede han fra dem til Næsbyhoved Sø, hvor han svømmede ud til en lille Ø midt i Søen. Ritmesteren bød 5 Rigsdaler til den Soldat, der vilde svømme ud og gribe ham. Straks meldte der sig en forvoven Fyr, der gik under Navnet »Svendborgsmeden«. Han klædte sig af, tog Sabelklingen i Munden og svømmede ud til Tyven, som stod med en Kniv i Haanden og truede Soldaten paa Livet, men »Svendborgsmeden« var ikke forknyt; da han fik Bund under Fødderne, svingede han Sablen og raabte: »Du skal blive hugget til Finker, dersom Du ikke lægger Kniven fra Dig.« Berggreen lagde nu Kniven og svømmede ved Siden af Soldaten hen til Ritmesteren, der straks udbetalte de 5 Rdl.

Da Mestertyven nogen Tid efter kom i Forhør og skulde gøre Rede for, hvorledes han var sluppet ud af Fængslet, fortalte han, at han om Natten var krøbet ud af Vinduet og havde firet sig ned ved Hjælp af sit Lagen, og da Skildvagten sov, slap han heldigt fra Flug-

ten. Ved en nærmere Undersøgelse viste det sig, at den vagthavende Soldat var hjemmehørende i min Fødeby. Han hed Lars Jørgensen og havde Nr. 106. Da han kom i Forhør, nægtede han, at han havde sovet paa sin Post, men Tyven fortalte, at da han brød ud, gik Lagnet itu, hvorved han faldt ned og slog sig saa slemt, at han maatte blive liggende et Kvarter, og i al den Tid sov Skildvagten trygt. Efter denne Oplysning skulde 106 i nyt Forhør, og for at styrke sig til dette gik han ind til en Brændevinsbrænder og købte sig en halv Pægl. Paa Brændevinsbrænderens Spørgsmaal, hvorfor han var saa forknyt, forklarede 106 ham den Stilling, Tyven havde bragt ham i. Men Brændevinsmanden lærte ham, hvorledes han bedst kunde klare sig fra den Historie. Derpaa gik Dragonen frimodigt til Forhøret og gentog sin Forklaring; da nu Auditøren trængte haardt ind paa Soldaten for at faa ham til at tilstaa, at han havde sovet paa sin Post, rettede 106 sig, slog Hælene sammen, tog militærisk til Huen og sagde: »Er vi nu naaet dertil i gamle Danmark, at Øvrigheden hellere tror en Tyv og Skurk end en ærlig dansk Soldat, saa er det bedst, at Tyven og jeg skifter Klæder; lad ham komme i min Uniform, og jeg skal da trække i hans Klæder.« Dette dramatiske Fif gjorde sin Virkning. 106 gik stolt hjem fra Forhøret, som hermed blev hævet.

*

*

*

Efter min Konfirmation løste min Broder, Jens Kristian, og jeg Sognebaand til Pastor Birkedal, og vi blev derefter hans stadige Kirkegængere. Nogle Aar efter sluttede Mor og min ældste Broder, Bernt, sig ogsaa til hans Menighed. Det blev ikke blot min, men Mors store

Glæde, at vi kom til at dele aandeligt Syn, og jeg mindes, hvor styrket hun blev af Birkedals rige og varme Forkyndelse og den herlige Salmesang, der lød i Ryslinge Kirke. Dør blev Kristendommen levende for hende. Hun havde en god Sangstemme, og det var hende en Fryd at synge Grundtvigs herlige Salmer. Indtil sine sidste Leveaar fulgte hun interesseret med i alt, hvad der foregik af Betydning for Folk og Land. Gennem Tiden havde hun sendt mange og lange Breve til mig; de seneste, hun skrev, var med rødt Blæk; den Farve saa' hun tydeligst. Hendes allersidste Brev fik jeg en Dag i Rigsdagen, og deri meddelte hun mig, at hun havde ligget syg nogle Dage, men var et Øjeblik staaet op for at skrive og fortælle mig, at »Døden nærmede sig med raske Skridt«. Hun bad mig derfor komme hjem hurtigst muligt, for at vi kunde sige hinanden Farvel. Jeg skyndte mig til Fyn og traf hende ved fuld Bevidsthed, men hun blev hurtig træt og bad mig læse Avisen, medens hun slumrede lidt. Det var i det Aar, Englænderne førte Krig med Boerne, og da Mor vaagnede og saa', jeg sad med Avisen, spurgte hun: »Hvordan tror Du, det gaar Boerne, min Dreng? Jeg synes, de sker Uret; de kæmper jo dog for deres eget Land.« Jeg trøstede hende med, at Englænderne nok tilsidst vilde behandle dem godt; da jeg tog hendes Haand og takkede hende, fordi hun altid havde været mig en god Mor, som jeg aldrig vilde glemme, svarede hun mig: »Ja, Du ved ikke, hvor meget jeg har holdt af Dig, min Dreng. Naar jeg paa mine gamle Dage ikke har kunnet være ret meget sammen med Dig, saa har jeg dog aldrig glemt at indflette Dig og Dine i mine Bønner, og naar jeg saa' i Aviserne, at Du skulde til Møder, hvor jeg vidste, at Dine Modstandere vilde falde over Dig, gik jeg ind i mit Værelse paa det Klokkeslet, Mødet skulde begynde, faldt paa mine Knæ

og bad Gud velsigne Dig.« Jeg blev stærkt grebet af denne min gode Mors varme og trofaste Kærlighed. Hun tog min Haand i sin og bad en Bøn, jeg aldrig før havde hørt, og da jeg spurgte hende om, hvem der havde lært hende den Bøn, fortalte hun, at den havde hun som Barn lært af sin gamle Bedstemoder; men i flere Aar havde den været ude af hendes Erindring, indtil for et Par Dage siden, da hun dvælede ved sit Barndomshjem og lod Tankerne glide tilbage over de mange Aar, hvori hun havde faaet Lov at leve. Ja, »Barnemindet rækker langt«. — Hun var næsten 91 Aar, da hun døde.

III.

PAA HØJSKOLE.

I Sødinge By, Ringe Sogn, kun en god Fjerdingsvej fra mit Barndomshjem, oprettede Vilhelm Birkedals Medhjælper, Pastor Jens Ludvig Nicolaj Schjørring, i Slutningen af 50erne en Højskole og Friskole, og jeg fik da af Mor Lov til at maatte indmelde mig som Elev for Vinteren 1859—60. Jeg skulde bo og spise hjemme; det var den billigste Maade for Mor. Foruden Forstanderen fik jeg til Lærer cand. theol. Kristjan Køster, som den Gang var Huslærer hos Birkedal og senere blev Kapellan hos Grundtvig i Vartov. Endvidere Friskolelærerne Kristjan Appel i Ryslinge og Morten Eskesen, Rudme. Appel underviste i Fædrelandshistorie, og Eskesen sang Kæmpeviser og aabnede første Gang mit Øre for den Poesi, disse rummer. Endvidere oplæste Eskesen Bjørnsons Fortællinger, der da lige var udkommet; jeg blev især tiltalt af »Synnøve Solbakken« og »Arne«. Vi sang til Melodi af Eskesen »Undrer mig paa, hvad jeg faar at se« og »Nu Tak for alt ifra vi var smaa.« Schjørring fortalte Verdenshistorie og Køster Kirkehistorie. Jeg blev en meget interesseret Elev, der efterhaanden fik Klarhed over, hvor værdifuld den mundtlige Undervisning er i Modsætning til Remseriet, som jeg i 7 Aar havde døjet. Uagtet jeg var saa ung, kom jeg snart til at staa i kammeratligt Forhold til de mange

ældre Bønderkarle, der var Elever paa Skolen. Her sluttede jeg Venskab med min til sin Død saa trofaste Ven, Anders Hansen Tange af Gestelev, den senere Folketingsmand for Nyborgkredsen, en af de mest kundskabsrige Bønder, der har haft Sæde i Folketinget. Han havde en usædvanlig Hukommelse, og det hændte ikke sjældent, at han vidste bedre Besked om Navne og Begivenheder end Forstanderen, naar denne i Timerne samtalte med os om Æmner fra Verdenshistorien. Foruden Tange sluttede jeg Venskab med den senere bekendte Friskolelærer Knud Rasmussen og med Jørgen Madsen fra Brødegård, der siden hen blev en af mine trofaste Stillere i Assenskredsen.

Den Gang kendte man ikke til »Højre« og »Venstre« som Skillemærke mellem politiske Partier; man kendte »Nationalliberale«, »Bondevenner« og »Godsejerne«. Birkedal, som var Ungdomsven af Ministrene Hall og Monrad, havde størst Sympati for de »Nationalliberale«, medens Schjørring nærmest sluttede sig til »Bondevennerne«, og jeg mindes saa levende, hvor sørgmodig han var, da han en Morgen i Febr. 1860 kom ind og fortalte os, at Frederik den Syvendes Ven, Konseilspræsident Rottwitt pludselig var afgaaet ved Døden ramt af et Hjerteslag, efter at han kun c. 2 Maaneder, fra 2. December 1859 til 8. Februar 1860, havde staaet i Spidsen for Landets første Venstreministerium. Efter Jordefæerden fortalte Schjørring os, at Grundtvig havde holdt Talen og deri kaldt Rottwitt »en folketro Mand« og »Rigets Støtte«. Han bad om, at Kongen maatte faa Held til at skænke Danmark en Førsteminister, som Almuen kunde se op til med en lignende Tillid som den, de havde næret til den Hædersmand, hvis Støv de i Dag med dybt Vemod bar til Hvile. Schjørring haabede med mange, at det maatte blive Udenrigsministeren, Baron Blixen-

Finecke til Dallund, der kom til Roret, fordi han, Bismarcks Ven, formentlig var den, som bedst kunde ordne det Slesvigske Spørgsmaal, — men det blev som bekendt Hall, der den 24. Februar 1860 dannede det ny Ministerium.

Efter mit Kursus paa Sødinge Højskole var det Mors Vilje, at jeg skulde forberedes til Lærergerningen. Jeg fortsatte derfor min Uddannelse hos Kristian Appel i Ryslinge, hvis Friskole — som alle andre Friskoler — var oprettet af en Kreds af Gaard- og Husmænd. Appel var Ungkarl og levede spartansk. Vi delte Værelse i hans lille Bræddeskolebygning, som i daglig Tale kaldtes »Fjællekassen«. Den laa smukt i Aadalen mellem Ryslinge og Lørup. Mor forsynede os med tør Kost; Middagsmaden købte vi hos en Husmand tæt ved Skolen. Min Drik var Vand, som jeg hentede i Aaen. Om Foraaret smagte det af Muld, men der var intet bedre at faa, thi en Brønd fandtes ikke. Ved Aftentid gik Appel ud og besøgte Folk, medens jeg sad hjemme i den tomme Skolestue, hvor Tiden ofte faldt mig lang. Appel var født i Bevtoft, hvor hans Far ejede et Hus nær ved Hans Krygers Ejendom, og som Sønderjyde var han en varm-hjertet dansk Mand, der nærrede stor Uvilje mod Tykerne. Han fortalte mange Historier fra Krigen 1848—50 og om de Kampe, den dansksindede Befolkning førte mod de saakaldte »Hjemmetyskere«. Sin Uddannelse som Lærer havde han faaet paa Jellinge Seminarium og var ligesom de fleste Elever derfra stærkt paavirket baade i kirkelig og folkelig Henseende af Forstander Svendsen. Appel fortalte overmaade livligt baade Bibelhistorie, Fædrelandshistorie og Folkeeventyr, men naar han underviste i Regning og Dansk eller andre Fag, var han i Reglen gnaven og kunde være haard mod sine Elever. Naar han efter Skoletiden gennemgik Natur-

historie, Matematik eller Regning med mig, fik jeg af og til en saadan Overhaling, at jeg kom til at græde. En Dag fik vi Besøg af Christen Kold, der fortalte et Eventyr for Børnene; da han var færdig, sagde han til Appel, idet han pegede paa mig: »Han der forstod mig, kunde jeg se; det lyste ud af hans Øjne.« En å to Aftener om Ugen gik jeg over til Morten Eskesen i Rudme og fik ham til at læse Islandsk med mig. Det interesserede mig at faa Kendskab til de islandske Sagaer og det oldnordiske Sprog, men paa Hjemvejen skulde jeg gennem en Skov, og naar det var mørkt, blev jeg ofte grebet af Angst, inden jeg naaede ud paa den aabne Vej. Værst var det dog, naar jeg skulde passere den offentlige Vej, der fører gennem Herregaarden »Krumstrup« eller færdes i Nærheden af dens Skove, da der gik saa mange Rygter om Spøgelse der. Saaledes fortaltes der, at Krumstrups Hovedgaard i det 16. Aarhundrede var blevet opført af Murstenene fra »St. Annas Kapel« i Lørup, som Klaus Hvitfeldt lod nedbryde, og da han derved hindrede mange Syge fra at søge Helbredelse ved den nær ved Kapellet liggende St. Annas Kilde, som snart udtørredes, kunde han ikke efter sin Død faa Ro i sin Grav. Stærkest Indtryk paa mig gjorde dog Fortællingen om »Brødrene Lange« paa »Krumstrup«. Den ældste af disse, der var dum og enfoldig, ejede Gaarden, medens den yngste, der var et godt Hoved, men en daarlig Person studerede i Kjøbenhavn, hvor han levede et ryggesløst Liv og aldrig kunde faa Pengene til at slaa til. I en Juleferie kom han hjem og fortalte Broderen, at i Skoven tæt ved Mølledammen laa der en stor Skat begravet, og hvis han havde Mod og Mandshjerte i Brystet, kunde han hæve den ved at følge hans — Studentens — Raad, der gik ud paa, at han skulde gaa op til Smeden i Lørup og faa sme-

det en Spade i Fandens Navn. Med denne i sin Haand, skulde han Nytaarsnat Kl. 12, ledsaget af to stærke Karle, hver forsynet med en Spade, gaa ned til Stedet, hvor Skatten laa, og grave den op. Dersom der viste sig et Spøgelse, skulde de blot drikke Indholdet af en Flaske, som Studenten vilde give dem med. Den ældre Broder tog Mod til sig og gjorde, hvad den yngre havde tilraadet ham. Under Arbejdet med denne Skattegravning viste der sig en hvid Skikkelse, der udstødte fæle Hyl og blæste Ild ud af Munden. Forskrækket herover tømte de 3 Skattegravere Indholdet af deres Flasker. Om Morgen fandtes Gaardens Ejer død paa Stedet, fordi der var Gift i hans Flaske, medens de to andre kun havde haft en Sovedrik i deres Flasker. Studenten gav dem nogle Penge for at de skulde tie med, hvad de havde været Vidne til.

Efter nogle Aars Forløb var de to Karle en Nat paa Krybskyttejagt i de næved liggende Lykkesholms Skove, men da Skovfogden kom efter dem, pryglede de ham næsten til Døde. Da han atter kom til sig selv, meddelte han Skovens Ejer Navnene paa de to Krybskytter, og da de blev arresteret, tilstod de ikke blot, at de havde været paa ulovlig Jagt, men de røbede tillige Hemmeligheden ved Skattegravningen paa »Krumstrup« og sagde, at de var vis paa, at den dræbte Herremand var forgiftet af Broderen, da de saa ham dø under stærke Lidelser, efter at han havde tømt sin Flaskes Indhold. Som Følge af den Vidneforklaring blev den onde Broder, som havde taget »Krumstrup« i Besiddelse, arresteret og dømt til at »kysse Jomfruen«, et Mordapparat, der efter Sagnet lignede en Kvinde med udstrakte Arme, men som i Hænderne holdt et Sværd, der i det Øjeblik, Forbryderen traadte hende nær og skulde kysse hende, kappede Hovedet af ham.

Disse Rædselshistorier kunde nok i Nattens Mulm og Mørke sætte Skræk i Blodet paa en følelsesfuld Ungersvend! —

En Dag overværede jeg paa Schjørrings Højskole et Møde af fynske Friskolelærere, og der blev bl. a. forhandlet en Del om »folkelig Undervisning«. Schjørring gjorde en Bemærkning om, at man nok kunde være folkelig uden at være plat i sin Udtryksmaade, og for nøjere at udvikle dette fortalte han, at da han en Dag læste med Birkedals Konfirmander og spurgte, om nogen af dem kunde nævne ham et Eksempel paa Abrahams Gæstfrihed, rejste en af Drengene sig og fortalte, at da Abraham en varm Sommerdag sad i sit Telt i Mamre Lund, saa' han tre Vandringsmænd komme gaaende henne paa Vejen. Abraham rejste sig op, gik hen til dem og bød dem indenfor. Saasart de var kommet ind i Teltet, sagde Abraham til de tre Mænd: »Velkommen, vær's god, sid ned, drik en Gang og stop Piben.« Da Schjørring derefter spurgte Drengen, om han vidste, hvad det var for tre Mænd, som Abraham fik Lejlighed til at øve Gæstfrihed mod, var Drengen paa det rene med, at det var Vorherre selv og to af hans Engle. Schjørring fandt det urigtigt at give Børn en Forestilling om, at Vorherre og hans Engle kom ned paa Jorden hver med en Tobakspibe paa Lommen; men Appel, der tilstod, at Drengen var fra hans Skole, hævdede Nødvendigheden af at bruge Billeder hentede fra Nutidens Forestillinger om Gæstfrihed for at vise dem Abraham som den gæstfri Mand, han var, selv om Formen dengang var en anden.

Hver Vinter holdt Appel Aftenskole én Gang ugentlig for den konfirmerede Ungdom, hvor han lærte dem at synge de gode Sange, som den Tids Digtere og navnlig Grundtvig gav det danske Folk i Eje. Endvidere holdt han en Række Foredrag og læste enkelte af Ingemanns

Romaner, Oehlenschlägers Tragedier og Hostrups Komedier, som paa de Tider var aldeles ukendt for Bønderne. Om Sommeren holdt Pastor Birkedal folkelige Foredrag hver Søndag Eftermiddag enten i sin egen Præstegaardskov eller i Gultvedholms Skov, hvor ogsaa Schjørring eller andre Præster eller Lærere talte. Sidstnævnte Sted saa' jeg første Gang Frede Bojsen og hans Svoger Herman Anker, der begge var i Besøg hos Birkedal. Anker fortalte om Forholdene i Norge og den Bevægelse, som Bjørnstjerne Bjørnson havde vakt. Pastor Brandt i Ollerup talte ogsaa en Gang imellem, og lidt efter lidt blev det ret almindeligt, at der ogsaa i andre Sogne afholdtes smaa Fester, der ikke blev uden Betydning for den folkelige Vækkelse paa Fyn.

Udenrigspolitikken vakte en Del Røre. Aviserne bragte ofte under Overskriften: »Den dansk-tyske Strid« Notitser om Forholdet til Tyskland og Hertugdømmerne, og det udenrigspolitiske Spørgsmaal blev særlig levende, da »Dannevirkeforeningen« var bleven stiftet 1861 med Baron Blixen-Finecke til Dallund som Formand. I Modsætning til Helstatspartiet slog denne Forening til Lyd for Ejderpolitiken og satte som sit Formaal at naa til et samlet Danmark med Ejderen som Landets sydlige Grænse og med deraf følgende Opgivelse af Holsten og Lauenborg. Fra anden Side ønskede man at bevare de to Hertugdømmer i Personalunion med Danmark.

Ringe Kro, der ligger, hvor Landevejene mellem Nyborg-Faaborg og Odense-Svendborg krydser hinanden, var som Regel Valpladsen for de stridende Parter. Kr. Appel interesserede sig som Sønderjyde levende for disse Spørgsmaal og var aktiv Deltager i Møderne. Det gik ofte varmt til, og en Dag, da Pastor Schjørring talte paa Trappestenen med Tilhørerne staaende foran sig paa

Landevejen, kom Dyrlæge Jacobsen fra Ringe, en stor og stærk Mand, der i nogen Tid havde staaet inde i Forstuen bag ved Taleren, hen til denne, tog Hatten af hans Hoved og slyngede den ud i Forsamlingen med de Ord: »Naar De taler til dannede Mennesker, skal De ikke staa med Hatten paa Hovedet.« — Ved en anden Lejlighed, da Appel stod paa samme Sted og talte, kom Dyrlægen bag fra og hældte ham et Glas Vand ned ad Ryggen. Naar Pastor Birkedal kørte fra et saadant Møde, blev der ofte kastet med Sten efter ham. Engang i 1861 holdt »Dannevirke« i Kroen en stor Demonstration, som jeg overværede, da jeg var Medlem af Foreningen, — den første Forening, jeg sluttede mig til. Som Ordførere talte Bondevennen, Folketingsmand Balthazar Christensen og Grundtvigianeren Pastor Vilh. Birkedal varmt om Foreningens Formaal: Danmark til Ejderen med Udelukkelse af de to tyske Hertugdømmer, medens Prokurator Hansen af Sødinge og Købmand Weimann af Odense talte som Helstatspartiets Ordførere og fremhævede den store Fare, der var ved at overlade Kieler Havn til Tyskerne, som vilde faa en bekvem Basis for en Flaadestation dér. Paa den Tid havde Tyskland endnu ingen Flaade. Henimod Mødets Slutning talte den unge Cand. pharm. Johan Speyer, som kort Tid forud var bleven Provisor paa Ringe Apotek, der ejedes af Enkefru Seidelin. Speyer optraadte som en kaad Student og gjorde Løjer med Indlejerne, »der stod som Udtryk for en Mesallinace, der var indgaaet mellem Grundtvigianerne og Bondevennerne, og Frugten af denne unaturlige Forbindelse var foreløbig det Misfoster, der kaldtes »Foreningen Dannevirke«.« Det lod nu til, at denne Vanskabning skulde opammes ved »Æselsmælk og Sødsmælk«. Foredraget gjorde ikke Lykke til nogen Side; men da Speyer efter Mødet kom ind til Fru Seidelin, der

var en ivrig Tilhænger af Pastor Birkedal, til hvem hun havde løst Sognebaand, bebrejdede hun ham den Maade, paa hvilken han var optraadt over for to ældre, alvorlige Mænd, der havde aflagt Vidnesbyrd om, hvad de troede var til Folkets og Fædrelandets sande Gavn. Man havde Ret til at være af en anden Anskuelse, men de to Mænd var for gode til, at man paa en ungdommelig og kaad Maade haanede dem. Speyer, der af Naturen var en brav Mand, blev ikke vred over denne Irettesættelse, men gik næste Formiddag i al Stilhed til Pastor Birkedal og bad om Forladelse for sin Optræden. Birkedal svarede, at Speyer ikke blot havde fornærmet ham, men tillige de mange tusinde Mænd, der var Medlemmer af Foreningen »Dannevirke«, og hvis han virkelig fortrød de Udtalelser, der blev fremsat paa et offentligt Møde, maatte han ogsaa gøre offentlig Afbigt. Med denne Besked gik Cand. Speyer, og et Par Dage efter stod der at læse i »Fyens Stiftstidende«:

»Da jeg har bragt i Erfaring, at jeg ved min letsindige Tale i Ringe Kro forleden har fornærmet tusinde danske Mænd, beder jeg hine Mænd at betragte mine Ord som ikke udtalt.

Joh. Speyer,
cand. pharm.«

Dette Skridt, der blev stærkt kritiseret af hans hidtilværende Meningsfæller, tjente efter min Mening Cand. Speyer til stor Ære. Har man fejlet, plejer man at undskylde sig i Stedet for at erkende sine Fejl, endsige offentlig at gøre Afbigt for dem. Denne Begivenhed var en ejendommelig Indledning til det Venskab, som senere udviklede sig mellem Birkedal og Speyer og førte til, at Speyer blev forlovet og senere gift med Pastor Birkedals nydelige Datter, Frøken Julie Birkedal. —

Det var min Hensigt at søge Optagelse paa Jelling Seminarium, men Appel, der ønskede at knytte mig til den fri Skole, raadede mig indtrængende til hellere at fortsætte min Uddannelse hos Kold. Uagtet hans første Højskole havde ligget mellem Ryslinge og min Fødeby, Eskildstrup, hørte jeg som Barn aldrig hans Navn nævne; saa aldeles uberørt af denne Sag var Befolkningen i Skolens nærmeste Omegn. 1852 flyttede Kold til Dalby paa Hindsholm, en Mils Vej nord for Kerteminde, og solgte Huset paa Ryslinge Mark til en Væver, der altid i daglig Tale blev kaldt »Koldsvæveren«, og i denne Forbindelse hørte jeg første Gang Navnet. Senere havde jeg, som fortalt, i Følgeskab med Lærer Rasmussen set Kold og boet en Nat under hans Tag og i Appels Friskole hørt ham fortælle Eventyr.

Efter at jeg ved Appels Hjælp havde faaet min Mors Samtykke til at tage paa Kolds Skole, kørte min ældste Broder for mig en Dag i November 1860 til Dalby. Jeg nærede inderst inde et stærkt Ønske om at blive Præst, men Mor var bange for at ofre de mange Penge, som det vilde koste at holde mig paa Latinskolen i Odense og senere ved Universitetet i Kjøbenhavn. Hvis mine Evner ikke strakte til, var Pengene spildt, og Mor gruede ved Tanken om, hvad der saa skulde blive af mig. Derfor maatte jeg opgive det Haab og følge den Vej, som baade Far og Mor fra min tidligste Barndom havde ønsket, jeg skulde gaa.

Det var langt hen paa Eftermiddagen, inden min Broder og jeg naaede til Dalby. Kold kom straks ud og tog imod os. Han var iført graa Vadmelsklæder, bar en lodden Hue paa Hovedet og paa Fødderne Træsko med flettet Halm i. Skolen var begyndt nogle Dage forud, og alle Senge var optaget. Medens jeg fik min Kuffert baaret ind, gik Kold ind til Eleverne og spurgte, om ikke en af

dem vilde dele Seng med mig, da han ellers maatte ud i Byen for at leje et Værelse. Kolds senere Svoger, Jens Peter Lebæk, en Farversvend fra Sønderjylland, tilbød da at være fælles med mig om sin Seng, som var bred og stor nok til to. Den stod lige ved Kolds Seng; han delte nemlig Soveværelse med sine Elever. Lebæk fortalte mig senere, at Kold var gaaet ind i Skolen og havde sagt: »Her kommer en lille Fyr, som jeg før har lagt Mærke til og ventet; bare han nu ikke er for ung til at faa det rette Udbytte af sit Ophold her.« Lebæk mente, at Kold sagde dette med en Klang af særlig Velvilje. Denne Interesse var nok Grunden til, at Lebæk straks tilbød at dele Seng med mig.

I Kolds private Lejlighed blev jeg modtaget af hans Søster, Marie. Han levede dengang under smaa Kaar, hvilke den daglige Kost bar Vidnesbyrd om. Naar vi stod op, fik vi Øllebrød og Smørrebrød, om Middagen 2 Retter Mad, sammensat som Skik og Brug var blandt Bønderne: Formaden vekslede mellem Grød, Vælling, Kaal og Ærter. Om Aftenen Smørrebrød med Ost og en Kop kogt Mælk. Engang imellem hændte det, at Marie Kold vinkede Lebæk og mig ind i Køkkenet, hvor hun gav os en Kop Kaffe; den Gudedrik fik vi ellers aldrig paa Skolen. Kun en Morsingbo, der var en forkælet Gaardmandssøn, nød den samme Ære, men det var som selvbuden Gæst. Han listede undertiden ud i Køkkenet, lagde sine Arme paa Bordet og sagde: »A æ' saa dvask, har I ey nøj Kaffe,« saa maatte hun forbarme sig over ham.

Kold var ikke stærk af Helbred. Svagheden stammede fra en Sygdom, han paadrog sig den Sommer, han lod opføre sin Skole i Dalby, og at søge Læge var efter hans Opfattelse et Udslag af Vantro. Havde Vorherre paalagt ham en Sygdom, maatte det alene over-

lades til ham at sørge for, at han atter blev rask. Følgerne af Sygdommen forlod aldrig Kold. Han led af Fodkulde og gik derfor gentagne Gange daglig ud i Køkkenet, hvor han sad ved Komfuret og skiftede Strømper, medens han snakkede med sin Søster og Pigerne. Ved saadanne Samtaler, hvor Kold satte sig ind i andre Menneskers Tanke- og Sjæleliv, hentede han Stof til mange af sine Foredrag.

Kold havde engang været Huslærer hos Pastor Birke-dal. I den Tid gik han næsten daglig hen til Gaardejer Frederik Larsen for at faa en Samtale med denne Mands opvakte Hustru. Ofte hørte jeg ham sige, naar han holdt Foredrag: »Ja, det er, som hun sagde, Frederik Larsens Kone i Ryslinge,« og saa gentog han flere af hendes Udtalelser. En Gang kom der en Præst og spurgte, hvilken Forskel der var paa Rødding, Hindholm og Kolds Skole, hvortil Kold svarede: »Der er blandt andet den Forskel, at medens Rødding Højskole er oprettet af sønderjydske Bønder for at udvikle Slægten til at sejre i Kampen, som føres dèr mellem dansk og tysk, og Hindholm Højskole er rejst af sjællandske Bønder for at dygtiggøre Slægten til at føre Kampen mod Herremændene, saa er min Højskoles Opgave at dygtiggøre Ungdommen til at deltage i den Kamp, der uafbrudt føres mellem Liv og Død.« Ved en senere Lejlighed blev Kold spurgt om, hvilken Forskel der var paa Undervisningen hos ham og paa de Skoler, der dengang blev oprettet af Akademikerne Ludvig Schrøder, Jens Nørregaard, Trier og Frede Bojsen. Hertil svarede han, at der blandt andet var den Forskel, at medens Akademikerne holdt Foredrag om Perser-Krigene, holdt han Foredrag om Frederik Larsens Kone i Ryslinge.

Jeg mærkede jo straks, at Kold var Skolens aandelige Bærer. Hver Formiddag holdt han et Foredrag, som

havde sit Udspring i Grundtvigs Behandling af Verdenshistorien. Gennem disse Foredrag viste han Sammenhængen i Menneskeslægtens og Folkenes Udvikling, og det var ham magtpaaliggende at indgyde os Tro paa og Tillid til, at den Gud, der havde skabt Verden og Mennesket, stod bag ved Tilværelsen og ledede den Dag i Dag saavel Folkenes som det enkelte Menneskes Liv, saa længe man vilde lade sig føre af ham og ikke vende ham Ryggen. Kold tog ogsaa til Udgangspunkt for sine Foredrag et af Tidens brændende Spørgsmaal eller en Ytring eller vrang Opfattelse, der var fremsat. Han var af Naturen en Filosof, en Sokrates i danske Klæder, folkelig i Ordets dybeste Forstand, og han havde, ved paa en jævn Maade at fremsætte sine Tanker, en fængslende Magt i sine Ord og øvede en mægtig Indflydelse paa Eleverne, ikke blot gennem sine Foredrag, men i lige saa høj Grad ved de Samtaler, han førte med os. Han kom i Reglen ind i Skolestuen hver Aften, satte sig stille hen paa en Bænk og gav sig i Snak med en eller anden Elev, lidt efter sluttede flere sig til, og naar der saa blev stillet Spørgsmaal, kom han i Aande, og de Svar, han gav, var ledsaget af interessante Fortællinger fra hans Oplevelser. Aldrig før eller senere har jeg hørt nogen Taler, der som Kold kunde indgyde sine Medmennesker Tro paa Guds Kærlighed til Mennesket. Han søgte at nedslaa den gængse Mening, som mange nærer og ofte har svært ved at komme bort fra, at Gud som en streng Politimester altid er parat til at straffe. Naar man kommer i Nød og Trængsel, falder det lettere at tage Tilskikkelserne som en Straf i Stedet for at forstaa, at Gud bruger Skuffelser og Modgang for derigennem at drage Hjerterne til sig.

Et fremtrædende Træk hos Kold var hans store Sandhedskærlighed, og den gav sig især tilkende i hans Frygt for at tale om aandelige Ting, naar Hjertet ikke

var varmt. Hans Valgsprog var: »Alt inde fra, det som er paaklistret, regner af,« og ofte brugte han Ordsproget: »Luk Munden, at Hjertet ikke bliver koldt.« »Man skal,« sagde han, »kun tale om aandelige Ting, naar det brænder,« og jeg har mere end én Gang oplevet, at han, naar han ikke var oplagt til at holde Foredrag, sagde: »Jeg føler, at jeg i Øjeblikket ikke kan tale om aandelige Ting, men vent til i Eftermiddag, saa giver Aanden mig nok Kraft til at tale.« Han indskrænkede sig da til at genfortælle et Afsnit af Verdenshistorien eller forlod Stuen. Han brugte aldrig Talerstol eller Kateder, men stod paa Gulvet ved et Bord.

Ved Middagsbordet førte Kold ofte interessante Samtaler enten med de Gæster, som sad ved Siden af ham, eller med Eleverne, og var der ingen andre at faa i Tale, henvendte han sig til Huskatten, der spillede en ikke ringe Rolle. Den sad ofte ved Siden af ham, og han talte da til den om den store Egoisme, der laa bag ved dens tilsyneladende Elskværdighed, og undertiden snakkede han saaledes til Mis, at Eleverne spurgte sig selv, om det ikke snarere var til dem, han talte.

I Reglen gik Kold hver Søndag i Kerteminde Kirke for at høre Provst Victor Bloch, til hvem han havde løst Sognebaand. En Dag, da vi fulgtes ad fra Kirke, spurgte han mig, hvad jeg syntes om Prædikenen. Jeg svarede, at den var smuk og god. »Ja, det var den,« sagde han stille, »og skal vi saa gaa hjem og leve derefter.« Han var den første Sognebaandsløser i Fyn, og da dette kom Biskop Engelstoft for Øren, ønskede han en Samtale med ham. Kold, som dengang hverken ejede Hest eller Vogn, gik saa en Dag til Odense og kom op paa Bispekontoret. Uden at hilse eller give ham Haanden spurgte Bispen: »Hvorledes kan De være Lærer i et Samfund, som De har forladt?«

Kold: »Det er mig ikke bekendt, at jeg har forladt den By, hvor jeg er Lærer.«

Bispen: »Har De ikke løst Sognebaand til Præsten i Kerteminde?«

Kold: »Jo, det har jeg, men jeg er fremdeles Lærer og bosiddende i Dalby.«

Bispen: »Tør De paastaa, at det er ugyldigt, naar Præsten i Dalby døber eller tager til Alters?«

Kold: »Nej, det paastaar jeg ikke.«

Bispen: »Hvorfor har De da løst Sognebaand?«

Kold: »Jeg har i Dag gaaet den lange Vej fra Dalby til Odense, og da jeg kom hertil Byen trængte jeg til Hvile og Vederkvægelse. Hvis der paa den Gæstgivergaard, jeg gik ind paa, var serveret mig Vand til Morgen, Vand til Middag og Vand til Aften, tror Deres Højærværdighed da, at jeg næste Gang, jeg kom til Odense, vilde søge Forplejning paa det Sted, da jeg har Frihed til at tage ind, hvor jeg vil?«

Bispen: »Hvorledes kan det rime sig med det, vi her taler om?«

Kold: »Naar Biskoppen ikke forstaar, hvad jeg mener, maa jeg bruge et andet Billede. Sæt nu, at jeg skyldte Deres Højærværdighed en Specie, og jeg saa lægger to Specier paa Bordet. Paa Klengen hører De straks, at den ene er af ægte Sølv, medens den anden har en dunkel Klang. De tør ikke sige, at den er falsk, men tvivler dog om dens Ægthed. Naar Deres Højærværdighed har frit Valg mellem disse to Specier, hvilken af dem, vælger De saa?«

Biskoppen svarede intet herpaa, men sagde i barsk Tone: »Vil De hilse i Dalby og sige, at de kirkelige Handlinger ved Daab og Nadver, som Præsten i Dalby udfører, er lige saa gyldige, som naar Præsten i Kerteminde døber og tager til Alters.«

Kold: »Ja, jeg skal nok fortælle hjemme, at Biskoppen over Fyns Stift har den Mening.«

Naar Kold refererede denne Samtale, føjede han gerne til: »Biskoppen over Fyns Stift er en lille Mand, og han siger i Reglen nogle bitte smaa Ord, der triller lige ned ad Vesten.«

Det Aar, jeg blev Elev paa Kolds Skole, var der to Ting, der særlig optog hans Tanker, og det var dels at faa Skolen flyttet ned i Nærheden af Odense, dels at faa den aabnet for Kvinder. Herom talte han ofte med os. En Dag i Løbet af Vinteren modtog han Besøg af Danmarks sidste Overskoledirektør K. H. With, Forfatteren til flere Digte i fynsk Mundart. Kold talte da ogsaa til ham om sin Yndlingstanke, at faa Kvinderne paa Højskole i Sommermaanederne Maj, Juni og Juli for at drage dem med ind under den samme aandelige Paavirkning som den, der gennem Højskolerne blev Mændene til Del. Da With spurgte Kold, om han var sikker paa, at der følte Trang dertil, svarede denne, at han ofte modtog Breve desangaaende fra sine tidligere Elever. En bad om Tilladelse til at komme nogle Dage paa Skolen og tage sin Hustru med for at høre Foredrag; en anden vilde gerne tage sin Søster eller Kæreste med; de følte det som et Savn, naar de fra Højskolen kom tilbage til Hjemmet, at Kvinderne ikke kunde dele Glæden ved den aandelige Verden, som Kold havde aabnet deres Syn for, »Heri ser jeg et Vidnesbyrd om,« sagde Kold, »at der er Trang til at faa Kvinderne aandelig interesserede, thi de udgør jo den ene Halvpart af Menneskeheden, og hvilken Betydning vil det ikke faa for den opvoksende Slægt at have opvakte Mødre. Mændene kan ikke *alene* skabe lykkelige Hjem.«

With ytrede, at det jo altsaa *dog* var Mændene, der ønskede Højskolen aabnet for Kvinderne: »Men er De

ogsaa vis paa, at der blandt Kvinderne føles Lyst og Trang til Oplysning?» spurgte han. »Jo,« sagde Kold, »jeg kan nævne et nærliggende Vidnesbyrd herom. Præsten her i Dalby besøgte mig forleden og klagede over sine Tjenestepiger; de var saa optaget af at læse Romaner, at de ofte forsømte deres Arbejde.« »Hvilke Bøger læser saa disse Piger?» spurgte With. »Paul de Kocks Romaner,« lød Svaret. »Fy for en Ulykke, det er jo vor Tids mest usædelige og slibrige Literatur. Ja, saa ønsker jeg Dem til Lykke, Hr. Kold, hvis De kan bane Vejen for en Undervisning, der paa en bedre og værdigere Maade kan tilfredsstille danske Pigers vaagende Trang til Oplysning.«

Nogen Tid efter bad Kold en af sine Venner, Gaardmand Johan Steffensen i Aasum, om at købe ca. 40 Tdr. Land, der var til Salg i Hjallesø tæt syd for Odense. Johan Steffensen udførte Hvervet, men han turde ikke fortælle, at han købte Arealet til Kold, fordi dette Navn var saa omtvistet, at Handelen derover stod i Fare for at gaa i Stykker.

Kolds Modstandere fandtes særlig blandt Præster og Lærere; de bitreste var Provsterne Hald i Lumby, Rohmann i Rønninge, Pastor Hansen i Fraugde og Lærer Lehn. De havde røttet sig sammen og stiftet Foreningen »Hindsholms Landboforening« for derigennem at paavirke Bønderne til at indse, at det var *praktiske* Kundskaber og *materiel* Udvikling, de trængte til, i Stedet for at lytte til Kold, hvad der kun vilde føre til Splid baade i Kirke og Skole. De havde allerede set Eksempler derpaa. Ved at oprette Friskoler og løse Sognebaand tilkendegav Kolds Tilhængere, at de holdt sig for gode til at leve sammen med andre skikkelige Mennesker.

Fra »Hindsholms Landboforening« udsendtes der Andragender baade til Regeringen og til Odense Amts-

raad om at nægte Kolds Skole Understøttelse. I Amtsraadet var der kun ét Medlem, Folketingsmand Cornelius Petersen, der havde Mod til at forsvare Kold og hans Virksomhed, og derfor blev Understøttelsen nægtet, skønt et andet Medlem af Raadet, Forpagter Matzen (den ældre), udtalte, at Kold var ikke den Mand, man kunde sulte ud, thi han var en sparsommelig og sejt Jyde, som man kunde henvise til at leve i en Grusgrav, og han vilde dog bjærge Livet.

Kultusminister Monrad havde dengang kaldt Kold ind til sig for at lære ham personlig at kende, men da han spurgte ham, om hvilken Plan han havde for sin Skolevirksomhed, svarede Kold, at han havde ingen. Forbavset spurgte Monrad, hvad han da vilde med en Skole? Kold svarede: »Da jeg var 18 Aar, lærte jeg at elske Gud og min Næste, og det var jeg saa glad ved, at jeg den Gang besluttede at anvende min Tid og mine Kræfter til at hjælpe min Næste tilrette med det samme, og det er egentlig *det*, min Skole vil lære Folk: At elske Gud, sin Næste og sit Fædreland.« »Aa ja,« sagde Monrad, »det er jo et meget hæderligt Formaal.«

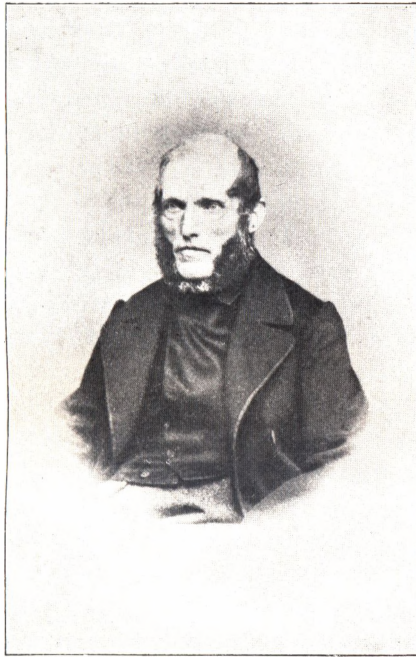
Kolds Modstandere havde ogsaa faaet Held til at faa oprettet en Landbrugsskole i Lumby ved Odense, og det var Meningen, at den skulde være en Modsætning til hans Virksomhed. Dette Foretagende i Lumby fik dog aldrig nogen videre Betydning, men der blev desuagtet ofret mange Penge paa det af Statens Midler, og i Særdeleshed anvendte Odense Amts Skoleraad i en lang Aarrække betydelige Summer for at holde Konkurrencen oppe — men forgæves. Mange Aar senere fik jeg som Medlem af Odense Amts- og Skoleraad den Opgave at sælge Lumby Højskole med alt Tilbehør, for at det indvundne Beløb kunde blive et lille Afdrag paa de mange Penge, Skolen havde kostet Amtet. De Mænd, der i sin

Tid stiftede den, drømte ikke om, at det skulde blive en af Kolds Elever, der skrinlagde deres mislykkede Værk.

Trods Modstanden fik Kold alligevel opført en stor, smuk Bygning paa den nævnte Grund i Hjallesø. Skolen kaldte han »Dalum Højskole« til Minde om det gamle Dalum Kloster, der havde ligget i Nærheden. Her gennemførte han sin Yndlingstanke om en Højskole baade for Mænd og Kvinder, og hvert Aar i August Maaned aabnede han tillige et Kursus for Lærere baade fra Stats- og Friskole. Derimod opgav han nu den Børneundervisning, som havde staaet hans Hjerte saa nær. Hans Metode havde særlig taget Sigte paa Udviklingen af Hjertelaget hos Eleverne, medens Statsskolen kun tog Sigte paa Forstandsevnen, navnlig Hukommelsen og gav den aandelige Opdragelse en god Dag. Virksomheden var uafhængig af Staten; kun var det Friskolens Pligt, at lade Eleverne overhøre af den stedlige Skolekommission. Tillige havde han søgt at vække Forældrenes Ansvarsfølelse. »Børnene,« sagde han, »er ikke Statens, men Forældrenes, og derfor maa de føle, at de har Ansvar et ikke blot for Børnenes timelige, men i lige saa høj Grad for deres aandelige Opdragelse.«

Kold kunde være skarp og bidende i sine Repliker, og han vakte derfor tit Anstød og Vrede blandt Modstanderne. Ofte citerede han Holbergs Komedier, J. L. Heibergs: »En Sjæl efter Døden«, Jens Baggesens: »Et Blad af Kallundborgs Krønike« eller Oehlenschlägers »Aladdin«, især Stedet om den »lille Hassan med de skæve Ben«. Undertiden tyede han i sine Fremstillinger til Fabler og Legender, som han mesterligt forstod at anvende.

Mange Mennesker søgte ham om Raad og Vejledning i sjælelige Anliggender, og ikke faa gik trøstet og opmuntret fra ham. En Dag mindes jeg, kom der en Væver

CHRISTEN KOLD.

ved Navn Hans Bentzen nede fra min Fødeegn og klagede over den aandelige Død, der rugede over Egnen. Kold hørte rolig paa ham, indtil Manden fortalte, at selv Kærligheden mellem ham og hans Hustru var mere død end levende. Da sagde Kold stille: »Det er altsammen Din Skyld, Hans Bentzen!« Forbavset spurgte Væveren, hvorledes det kunde være hans Skyld. »Jo,« svarede Kold, »hvis Du havde passet paa og omhyggeligt vaaget over, at Kærligheden var bevaret i Dit Hjem, saa havde den jo dér haft et Fristed paa Din Egn, men nu gælder det om at faa den kaldt til Live paany. Jeg vil give Dig et godt Raad. Naar Du vaagner i Morgen skal Du allerførst tænke over, hvorledes Du kan tjene og glæde Din Kone, og jeg kan ogsaa sige Dig, hvormed Du skal begynde: Sidst jeg overnattede hos Dig, saa' jeg fra Gavlvinduet, at Din Kone tidligt om Morgenen kom med en stor Spand i hver Haand og gik ned til Brønden, der ligger nede i Haven. Med stor Besvær fik hun Spandene hejset ned ved Hjælp af et gammel Hejseværk, og da de var fyldt med Vand, slæbte hun dem møjsommeligt op i Køkkenet for at have rent Vand staaende dér hele Dagen. Ser Du nu Hans Bentzen: I Morgen tidlig tager Du ganske stille Spandene og gaar ned til Brønden efter Vand, og naar Du har bragt dem ind i Køkkenet, spørger Du Din Kone, om der ikke er mere, Du kan tjene hende med. Kalder hun senere paa Dagen og beder Dig hjælpe sig med et eller andet, svarer Du ikke muggent eller gnavent, at Du ikke har Tid; nej, Du springer rask fra Væven og siger: Ja, med Fornøjelse, og saaledes bliver Du ved Dag for Dag, og Du vil opdage, hvilken Fryd der er i at tjene sin Hustru, thi i Kærlighed er der en stor Glæde, og kun den Kærlighed, der bringer én til at ofre sig for at glæde andre, er der noget ved. Naar der saa er gaaet en Tid paa den Maade, saa studser Din Kone,

og en skønne Dag siger hun til sig selv: Hvad gaar der af Hans Bentzen, saa god en Mand han dog er bleven; glad og opmærksom, lige som han var, da vi var nygifte. Jeg maa se at gøre Gengæld, — og fra det Øjeblik bliver det hende kært at tænke over, hvormed hun Dag for Dag kan glæde sin Mand. Og inden et halvt Aar er omme, er der en Kappelstrid mellem Jer om, hvem der kan bringe den anden det største Offer. Men ikke det alene, — inden et Aar studser Eders Naboer og spørger: Hvad gaar der dog af Hans Bentzen og hans Kone, saa lykkelige og glade de to er for hinanden, og saa hyggeligt og morsomt det er at komme i deres Hjem, og naar de saa ønsker at vide, hvorledes *det* er muligt efter saa mange Aars Ægteskab, fortæl dem da, hvilken Forandring der er foregaaet, og Du skal se, de faar Lyst til at efterligne Jer; men kommer der engang en Kurre paa Traaden, saa giv aldrig Din Kone Skylden, men grib i Din egen Barm og sig, som jeg i Dag har sagt til Dig: »Det er Din Skyld, Hans Bentzen«.«

Paa en Landsbygade spurgte han en Dag en Mand, om der var nogen »Hellige« i Byen. Manden sagde med en spotsk Mine, idet han pegte hen mod en aaben Port, at i den Gaard boede der Folk, som udgav sig for at være »Hellige«. Kold gik da ind i Gaarden. Bonden var kørt ud, men i Køkkenet traf han Konen i Færd med at lave Middagsmad. Han hilste og bad om Lov til at sidde og hvile sig lidt efter sin lange Fodvandring. »Værsaa-god!« sagde hun. Da han havde sat sig ned, lagde han Mærke til en 3—4 Aars Dreng, der løb ud og ind. Han havde en ny Kaffekedel i sin Haand, og medens Kold talte, slog Barnet Kedelen snart mod Komfuret, snart mod Stengulvet eller Bænken, og naar Moderen gjorde Forsøg paa at tage Kedlen fra ham, græd han i vilden Sky, rev hendes Haand med sine Negle eller bed hende i

Fingrene. Resultatet blev, at han fik Lov til at beholde Kedlen. Under Samtalen sagde Kold til Konen, at han var gaaet derind, fordi han havde faaet at vide, at hun og hendes Mand hørte til »de Hellige«. Konen spurgte med Gravrøst: »Hører Du ogsaa til dem?« — »Ja,« svarede Kold. — »Mon Du virkelig er af vor Slags?«, vedblev Konen mistroisk, hvortil Kold sagde, at det kunde han ikke svare paa, før han fik at vide, hvilken »Slags« hun hører til. »Vi hører til dé »Hellige«, som hader den gamle Adam,« mumlede Konen. »Ja,« udbrød Kold, »det er ikke saa galt, det; men sig mig nu engang, hvorledes ser den gamle Adam ud her paa Egnet?«

Det Spørgsmaal havde Konen ikke ventet; hun slog Øjnene ned og tænkte sig om. Men efter en Pavse sagde hun: »Vi er af den Slags, som hader Spil og Dans.« »Ja,« sagde Kold, »men det er kun Haaret og Neglene paa gamle Adam, og I kan klippe ham saa tidt, I vil, det vokser ud igen. Men jeg hader Hjertet i den gamle Adam, og det er jo det, som er Hovedsagen.«

»Hvad mener Du med det?« spurgte Konen.

»Det skal jeg straks forklare Dem,« sagde Kold. »Se nu paa Deres lille Søn. Han er jo en køn Dreng, men han maa aabenbart ikke ødelægge den ny Kaffekedel, han leger med. De har derfor gentagne Gange prøvet paa at tage den fra ham, men hver Gang, De vil det, sker der en Forvandling med Barnet. Fra at være den kønne Dreng bliver han med ét saa grim og ond, han river og bider Dem i Haanden. Hvad er nu Grunden til denne Forvandling?«

»Det ved jeg ikke,« svarede Konen.

»Det skal jeg sige Dem,« sagde Kold. »Det er den gamle Adam i Deres Barn; *saadan* ser han ud. Mennekets Egenkærlighed, Egenraadighed og Egenvilje, under hvilke Former den end ytrer sig — det er Hjertet i

den gamle Adam, og det er det, vi med Guds Hjælp skal kæmpe imod, thi det er meget værre end Spil og Dans. Hvis dette Sind faar Lov at raade i Deres Barn, saa vil han efterhaanden som han vokser til, hverken bøje sig for Far, Mor, Mennesker eller Gud. Bøj derfor Grenen, medens den er veg.« Saadanne Træk af Menneskelivet fremdrog Kold ofte. Det var rige Timer, vi oplevede, og stærke Indtryk, vi modtog under Samlivet med ham.

I sin Skolestue holdt han stærkt paa Orden og Renlighed. »En god Aand,« sagde han, »vil ikke bo i Snavset.« Vi maatte møde paa Klokkeslet, skifte Fodtøj, før vi traadte ind i Skolen, og under Foredragene maatte der være Ro og Stilhed. Blandt mine Medelever var en jydsk Bondekarl, som var stærkt hengiven til Skraatobak og derfor bestandig spyttede paa Gulvet. Kold satte, første Gang det skete, en Bakke hen til ham, men næste Dag spyttede Karlen alligevel paa Gulvet, endda under Kolds Foredrag. Kold standsede et Øjeblik og saa' paa Synderen; uden at sige et Ord til ham, forlod han Skolestuen og kom snart efter tilbage med en Karklud i Haanden, gik hen foran Karlen, bøjede sig ned og tørrede Gulvet. Ligesaa tavs, som Kold var kommen, forlod han Stuen, og da han atter kom tilbage, fortsatte han sit Foredrag, som om intet var passeret. Men Eleven spyttede aldrig siden paa Gulvet.

Kold var i Ordets bedste Betydning »Bondeven«. Han kaldte derfor sin Højskole: »Den højere Bondeskole«. Det var med Sorg, at Kold saa', hvorledes Danmarks Bønder under Adelsvælde og Enevoldsmagt var sunket ned i Uvidenhed og Uselvstændighed. Under Rationalismens klamme Haand var Kristendommen fra at være et levende Kildevæld, blevet forvandlet til tørre Læresætninger. Folkesangen var ombyttet med Drikkevisen, og Fædrelandshistorien blev indskrænket til tørre Aarstal

og en saakaldt »Kongerække«. Gennem det *levende* Ord vilde han finde Vej til Hjertet og Sindelaget. Ikke alene for at følge sin jævne Natur levede han som Bonde, men for at komme ind paa Livet af Bønderne, der Slægtled efter Slægtled var vokset op til at se med Mistro paa enhver, som ikke hørte til deres Stand. Kun i ét skilte Kold sig, som det fødte Købstadbarn, han var, fra Bønderne, nemlig ved, at han sagde »De« til alle Mennesker.

Han satte det legemlige Arbejde højt og tog selv Del deri. »Legemligt Arbejde,« sagde han, »burde hædres og ikke foragtes.« Dersom de Mennesker, der er sysselsat med bogligt Arbejde, vilde lægge sig efter at arbejde med Hænderne i den friske Luft blot nogle Timer om Dagen, var han vis paa, at de vilde blive anderledes levende og dygtige Videnskabsmænd, Tænkere, Præster og Lærere. Dette gjaldt baade Kvinder og Mænd. Den Gang gik Bønderpigerne om Sommeren ud i Marken og malkede deres Husbonds Køer. Mælken kom de i en stor Bøtte, som de satte over en Krans paa Hovedet, og medens de med stor Sikkerhed bar den hjem, kunde de endda gaa og strikke Strømper paa Vejen. »Det vilde glæde mig,« sagde Kold, »hvis jeg fik se en Frøken med en Mælkebøtte paa Hovedet. Jo mere vi bruger vore Kræfter, des flere faar vi, thi det er godt at arbejde sig træt, spise sig mæt og sove sig let.«

Omkring Midten af det nittende Aarhundrede gav den danske Jord som Helhed en god Afgrøde, og Kornpriserne var høje. Disse gode Aar kunde mange fynske Bønder ikke taale, og det gik vel andre Steder ligesaa. I mange Egne kom man til at kappes om, hvem der kunde bygge det fineste Stuehus, skaffe det flotteste Køretøj og de fineste Klæder. Bønderne levede over Evne, blev tykke og fede, og til daglig Brug laa de henslængt hjemme i en magelig Sofa, hvorfor de blev kaldt »Sofabønder«. Kold havde et

»godt Øje« til den Type, og han revsede den med stærke Ord gennem dette Vers af Grundtvig:

»Sidde godt og ligge blødt,
falde let i Staver,
gaa i Søvn, snakke dødt
og faa tykke Maver —
det er vor Ulykke nu.«

»Hvis jeg var Herremand,« sagde Kold, »og vilde herske over Bønderne, vilde jeg aldrig plage dem med Hoveri eller lægge tunge Byrder paa deres Skuldre, nej, jeg vilde forære hver Bonde paa mit Gods en blød Sofa, en lang Pibe og et Par fine, broderede Morgensko, thi kunde jeg vænne dem bort fra Arbejde og Nøjsomhed og faa dem til at blive dovne og magelige »Sofabønder«, skulde jeg snart faa Magt over dem og drage dem, hvorhen jeg ønskede.«

Stærkt Indtryk gjorde det paa Eleverne, naar Kold fremdrog Træk af sit ejendommelige Levnedsløb. Han var født 1816 som Søn af en fattig Skomager i Thisted og fra sin Barndom vænnet til stor Nøjsomhed. Paa Snedsted Seminarium, hvor han blev uddannet til Lærer, fik han et Vidnesbyrd om det *talte* Ords Magt ved at høre den kendte fynske Lægprædikant, Gaardejer Peder Skræppenborg, udlægge Skriftstedet: »Saa elskede Gud Verden, at han hengav sin Søn, den enbaarne, paa det at hver den, som tror paa ham, ikke skal fortabes, men arve et evigt Liv.« Saa inderlig og varmt talte denne jævne Bondemand om, at Gud elsker Mennesker, saa Kold uvilkaarligt spurgte sig selv, om Gud ogsaa elskede ham. Han turde næppe tro derpaa, da han syntes, at han var uværdig til, at Vorherre skulde holde af ham, men naar det var et Ord af den hellige Skrift, maatte det jo være

sandt. Da Peder Skræppenborg var færdig med sin Tale, følte Kold i sit Indre en hidtil ukendt Glæde over, at Gud elskede ham. Af Henrykkelse kunde han ikke falde i Søvn den Nat, og næste Morgen gik han rundt i Snedsted By og overalt, hvor han traf paa Mennesker, udbrød han: »Har I hørt den mageløse Nyhed, at Gud elsker Mennesker, ogsaa Dig og mig.« Folk rystede paa Hovedet og troede, Manden var gal, men det blev en Hjertesag for Kold, saa længe han levede, at indprænte sine Medmennesker Tro paa Guds Kærlighed, og jeg har aldrig kendt nogen Præst eller Lærer, der saa inderligt som Kold kunde aflægge Vidnesbyrd herom.

Da Kold var bleven Seminarist, søgte han det mindste Embede, der fandtes paa Mors, men Skoledirektionen med Undtagelse af Provsten vilde ikke kalde ham, da han ansaas for en »Sværmer«. Saa drog han til Sønderjylland, hvor han blev Huslærer hos den rige Knud Knudsen i Forballum. Her gik det op for ham, hvorledes man skal holde Skole for Børn. Her læste han første Gang »Valdemar den Store og hans Mænd«, og de Ord: »Hvad Danmark var, kan det atter blive, thi endnu er Fædrenes Aand i Live«, gjorde et saa stærkt Indtryk paa ham, at han maatte være med i Arbejdet for at faa Danmark til at blive, hvad det engang havde været. Men ved hvilket Middel skulde disse Opgaver løses?

Mellem Eleverne hos Knudsen var der en lille Pige ved Navn Maren. Hun var det elskeligste Barn, man kunde tænke sig, men det var hende umuligt at lære sine Lektier udenad, selv om hun læste nok saa meget. Derfor græd hun, naar hun skulde høres. Det pinte Kold, og han tænkte, om det dog var Mening, at Børn for at lære Gud at kende skulde pines med at lære en Bog udenad. Saa faldt det Kold ind, at han kunde prøve paa at *fortælle* Børnene Bogens Indhold. Naar han fortalte et

Æventyr, kunde Maren jo gengive det Dagen efter, — hvorfor skulde hun saa ikke ogsaa kunne huske, hvad han fortalte af den bibelske Historie? Og saa prøvede han med Historien om Josef og hans Brødre, og den kunde lille Maren huske næsten ordret næste Dag. En anden Gang fortalte Kold om Patriarken Abraham og dvælede ved hans Tro paa alt, hvad Gud sagde til ham, og om det Besøg, han en Dag fik af Vorherre og to Engle, hvor det blev lovet ham, at Sara, hans Hustru, skulde blive Moder til en Søn, skønt hun den Gang var omtrent 90 Aar. Vorherre holdt sit Ord, og Kold skildrede paa sin barnlige Maade den store Glæde, der blev i Abrahams Hjem, da den lille Dreng, som blev kaldt Isak, kom til Verden, og om, hvor god en Dreng han blev under sin Opvækst ved den udmærkede Opdragelse, han fik af sine Forældre. Det greb Børnene dybt, da de hørte, at en Dag forlangte Gud, at Abraham skulde give Sønnen tilbage og ofre ham paa et Bjærg. Her sluttede Kold sin Fortælling med Løfte om at fortsætte næste Dag. Han gik derefter ud i Haven og satte sig i Lysthuset. Lidt efter saa' han en af Drengene komme inde fra Skolestuen og stille gaa hen under et stort Træ, der stod midt i Haven. Drengen foldede sine Hænder, saa' op mod Himlen og sagde: »Hør, lille Abraham, Du skal ikke være bange for at gaa hen og ofre Din Søn, Vorherre giver Dig ham med hjem igen, det ved jeg sikkert, for jeg har læst videre i Bogen.« Da Kold blev Vidne hertil, var han vis i sin Sag, og han tog det Forsæt, at fra nu af skulde ingen Magt faa ham bort fra denne Undervisningsmaade. Det var netop den Metode, der tiltrængtes. Man skulde tale saaledes til Børnene, at de selv fik Lyst til at læse videre.

Men det varede ikke længe, før Rygtet om den ny Fremgangsmaade kom Provsten for Øre, og i Følge med Præsten tog han hurtigst muligt til Forballum for at er-

fare, hvad der var paa Færde. Han prøvede Børnene frem og tilbage, op og ned, og de svarede meget godt, men efter en Pause sagde han til den største af Pigerne: »Kan Du læse det første Stykke i tredje Kapitel?« — »Maa jeg spørge i hvilken Bog?« — »I Balles Lærebog,« svarede Provsten. Pigen sagde da med en glad Mine: »Ja, men den lærer vi ikke her.« Nu var hundrede og ét ude. »Hvad,« udbrød Provsten, henvendende sig til Kold, »lader De ikke Børnene læse Balles Lærebog?« »Nej,« svarede Kold, »det er Synd at lade Børnene lære den udenad; det er altfor besværligt og ingen Nytte til.« — »Jeg spørger ikke, om det er til Nytte eller ej,« svarede Provsten, »men jeg spørger kun: Vil De, eller vil De ikke lade Børnene læse Balles Lærebog?« — »Da jeg hører,« svarede Kold, »det er overladt til mig, saa siger jeg naturligvis, at jeg vil ikke.« — »Godt,« — og Provsten vendte sig til Præsten —: »Skriv i Protokollen, at han vil ikke.«

Kold fik nu snart at mærke, at han levede under Enevoldsmagten, hvor der hverken var Tale- eller Trosfrihed, ej heller Ret til at undervise udenfor de foreskrevne Regler. Faa Dage efter kom der Ordre fra Biskop Tage Møller i Ribe til Kold om at møde hos ham snarest. Da han lystrede Ordren, bad Biskoppen ham forklare, hvilken Undervisningsmaade han brugte. Kold svarede, at hans Virksomhed gik ud paa at bekæmpe Remseriet, og at han tilstræbte en mere levende Undervisning i Kristendom. Biskoppen saa' forundret paa ham og sagde: »Ja, jeg vil tro, at De er et begavet og haabefuldt ungt Menneske, og at De kan undervise Børn forsvarligt i Religion, men hvordan skal det gaa med alle de andre Skolemestre? Undervisningen skal være ens overalt.« — »Det er dog forskrækkeligt, at det skal gøres gældende,« udbrød Kold. »Sæt nu, at der er ni Skomagere i denne By, som alle

laver daarlige Støvler, saa skal den tiende, der kan sye Støvler »med Gang i«, ikke have Lov dertil, men ogsaa lave daarligt Fodtøj, for at Arbejdet kan blive ens.« Bispem trak paa Skuldrene og sagde: »Herre Gud, Loven er jo over os alle.« Samtalen endte dog med, at Hans Højærværdighed lovede at gøre Indstilling til Kancelliet for at erfare, om der ikke kunde gives Tilladelse til en Smule Frihed i det mindste for Kolds Vedkommende. Nogen Tid efter kom der en Skrivelse fra Kancelliet, hvori det hed, at vel skulde Balles Lærebog kunnes udenad, men Udenadlæsningen maatte ikke staa den højere Religionsundervisning i Vejen. Hermed var Kold foreløbig beroliget, men en Dag kom Provsten og spurgte ham, om han havde forstaaet, at Lærebogen skulde læres udenad. Hertil svarede Kold, at han havde opfattet det Modsatte, da det var den højere Religionsundervisning, som han vilde fremme, og at Udenadlæsningen ikke maatte staa den i Vejen.

Da gamle Knudsen erfarede, at baade Bisp, Provst og Præst var utilfredse med Undervisningen, og at Kold vilde lægge sig ud med Autoriteterne, gav han ham sin Afsked. Det var herefter umuligt for Kold at faa noget Embede, hverken Nord eller Syd for Kongeaaen, da Rygtet om hans selvstændige Meninger fulgte ham i Hælene. Han maatte altsaa slaa ind paa en ny Bane, og da han erfarede, at Pastor Hass vilde rejse til Lilleasien som Missionær, bad han om Lov til at følge med som hans Tjener. Forinden havde han dog lært Bogbinderhaandværket. Efter Ankomsten til Smyrna skiltes han fra Pastor Hass og ernærede sig ved sin Profession. I fem Aar opholdt han sig i Lilleasien, hvor han efter lang Tids Kamp med Fattigdom tjente sig 500 Rigsdaler. Her i det Fremmede, fjernt fra sit Fædreland, modnedes han lidt efter lidt til den Gerning, der ventede ham. Greben

af stærk Hjemve sejlede han med en Skipper til Triest, hvor han købte sig en tohjulet Trækkevogn, og paa den lagde han sit Bogbinderværktøj; trækkende Vognen efter sig gik han paa sin Fod de Hundreder af Mil fra Triest til Thisted. Han kom hjem 1847, men med den Tanke senere at rejse til Amerika. Da Krigen i Foraaret 1848 brød ud, meldte han sig som Frivillig for at erfare, hvad Krig var for noget. Stærkt grebet af den store Fædrelandskærlighed og den Aand, som da besjælede det danske Folk, fik han Lyst til at blive i Danmark og tjene det. Saa kom Grundloven af 5te Juni 1849, hvorved der endelig aabnedes Vej for Frihed i Kirke og Skole.

Snart stiftede han Bekendtskab med Grundtvigs Verdenshistorie, og deri fandt han sit Haab udtrykt, at Menneskeslægten skal ende med Sejr over Død og Mørke. I andre Skrifter af Grundtvig læste han om den folkelige Højskole, og denne Ide greb ham saa stærkt, at han følte det som sin Opgave at medvirke til at føre Tanken ud i Livet.

Jeg har dvælet saa længe ved Minderne om Kold, fordi hans Ord har haft større Indflydelse paa mig, end hvad jeg i mit Liv har hørt og læst af andre Mennesker. Hvis nogen af mine Læsere kunde faa Lyst til at vide endnu mere om denne mærkelige Mand, vil jeg henvise til de Bøger, der er skrevet om ham. Selv udgav Kold ingen Skrifter, men hans Dagbogsoptegnelser fra Smyrna-rejsen og en Afhandling om »Børneskolen«, som fandtes efter hans Død i 1872, blev senere udgivet af Folketingsmand Harald Holm.

Naar nogen spørger mig, hvilken Betydning Kold har haft for det danske Folk, svarer jeg:

Kold blev, hvad Grundtvig kaldte ham, »den folkelige Oplysnings Hovedmand« i Danmark. Det faldt i hans lykkelige Lod, først af alle, at bringe Grundtvigs

geniale Tanke om en Skole for den voksne Ungdom til Udførelse, ikke som Grundtvig oprindelig havde tænkt sig, en Statsskole i Sorø, men som en fri og selvstændig Ungdomsskole, uafhængig af Myndighedernes Indflydelse saavel paa Valget af Forstander og Lærere som paa Undervisningsfag og Udformning. Han var ogsaa den første, som aabnede Adgangen for Kvinder, og snart fulgte andre hans Eksempel. Grundtvig knæsatte straks den Koldske Højskole og saa' i ham den rette Mand til at bære Sagen frem. Ved »Vennemødet« i Kjøbenhavn 1865, hvor Talen fra flere Sider kom til at dreje sig om en »Skole for Livet« i Modsætning til den aandelige Død, der rugede over de offentlige Skoler, sluttede Grundtvig sit Foredrag med disse Ord: »Det har undret mig, ja næsten bedrøvet mig, at her, hvor der tales om Skolen for Livet og dens Fremskridt hos os, ikke er nævnet en Mand, som *har* arbejdet og *arbejder* med Kraft og Held for denne Sag, thi en Hovedmand for Friskolen i Nordens Aand hos os, det er Kold i Fyn, ja ham er det!«

De sidste Ord: »Ja, ham er det!« blev af Grundtvig udtalt med stor Kraft, saa de lød som en Dadel mod de mange af Grundtvigs akademiske Venner, særlig blandt Præsterne, der ikke kunde forsone sig med en Bondehøvding i Vadmels Kofte. Der er ogsaa i vore Dage Højskolemænd, der burde mindes Grundtvigs Ord om Kold. Hans Livsgerning har haft gennemgribende Betydning for store Dele af vort Folk.

IV.

HØJBY.

En god Mil Syd for Odense ved Landevejen til Svendborg ligger Landsbyen Højby i en frugtbar Egn. Navnet kommer af Byens høje Beliggenhed Syd for et Bakkestrøg, det saakaldte »Uglebjerg«. Det er en ældgammel Landsby, i hvis Nærhed der blev fundet en Del Urner ved Gennemgravningen under Anlægget af »Sydfynske Jernbane«. Selve Højby med de Syd for Byen liggende »Højby Huse« samt Avlsgaarden »Lindeskovgaard« og »Ellekjær« udgør et Sogn og en Kommune for sig. Oprindelig talte Sognet 21 Gaarde og 51 Huse, af hvilke de 17 var uden Jord.

Tidligere var Højby Sogns Beboere Fæstere under »Hollufgaard«, men dennes Ejer Kammerherre Albrecht Kristoffer v. Heinen opnaaede under 25de Maj 1803 kongelig Bevilling til paa visse nærmere Betingelser at bortsælge sit Bøndergods til Sognets Beboere, der saaledes blev Ejendomsbesiddere paa billige Vilkaar. Ved Valget til den grundlovgivende Rigsdag i 1848 blev Højby Valgstedet for Odense Amts 2. Kreds, hvor Gaardejer Cornelius Petersen valgtes ved Kaaring.

Midt i Byen laa Bystævnet, hvor hver Gaardmand havde sin Sten at sidde paa, naar der holdtes Stævne. I Stenene var Forbogstaverne til deres Navne indhugget. Da »Sydfynske Jernbane« blev anlagt, faldt Linien midt i Bystævnet, men Banens Bestyrelse opførte til Gengæld ved Siden af Vejen, der danner Hovedgaden, en smuk indhegnet Forhøjning med Flagstang i Midten.

Vedligeholdelsen af Pladsen er nu overtaget af Byens Kvinder.

I tidligere Tid samledes Bymændene ofte med kort Varsel. Signalet til at møde blev givet af Oldermændene derved, at han gik ned ad Byens Gade og med korte Mellemløb »tude« i et Kobberhorn. Byloven er desværre forsvunden; den indeholdt nøjagtige Regler for Mark- og Vejfred o. l. Det var selvgiven Lov, men den blev strengt overholdt. Man kendte ikke til Amt- eller Sogneraad, men hvert Sogn var som en lille Stat for sig og indrettet efter de stedlige Forhold. Byloven dannede Rammen om Beboernes Pligter og Rettigheder.

Hver St. Poulsdag skiftede Byen Oldemand, og den Dag var en Festdag, hvor alle Sognets Beboere, saa snart Byhornet lød, samledes hos den afgaaede Oldemand, for med ham i Spidsen at bringe Byloven, Drikkekarrene samt Byhornet m. m. til den Nye, hvor der straks valgtes en »Stovbroder«, hvis Hverv det var at drage Omsorg for, at »Stovene« (Træbægrene) ikke for ofte stod tomme. Tillige valgtes en »Skuesbroder«, der skulde gaa Oldermændene til Haande og tilsé, at alt var i Orden. Han skulde opkræve Bøder af dem, der kom for sent, og iøvrigt vaage over, at man holdt Bylaugets Sæder og Skikke. Naar disse Valg var foretaget, morede man sig nogle Timer med Kortspil, Drik og Snak. Man spillede »Femkort«, »Femtenstreg«, »Napoleon«, »Schevinsel« og »Polskpas«. Om dette Spil sang Erik Bøgh:

»Polskpas er nu det politiske Spil,
Bonden har Trumfen, og trumfe han vil,
Kejsere og Konger se de skal herut,
og førend Paasken er det hele kaput.

Ka—ka—ka—put

Ka—ka—ka—put«.

Indtil Aaret 1867 holdt Højby Sogns Beboere deres gamle »St. Knuds Gildeslag« i Hævd med de fra Middelalderen nedarvede Skikke, der blev mig meddelt af en gammel Spillemand, der kaldtes »Blinde-Anders«. Naar f. Eks. en ny Mand eller et nyt Ægtepar havde overtaget en Ejendom i Byen, maatte Vedkommende senest 8te Dage efter give et Gilde, det saakaldte »Indgangs-« eller »Igangsgilde« for at blive optaget i Lauget. Ved en saadan Fest mødte baade Kvinder og Mænd, ældre og yngre, og efter at der var kaldt til Bords, og man havde nydt i rigeligt Maal af gammelt Øl, Smørrebrød og Brændevin, som ifølge Laugets Love var den Kost, der skulde serveres, blev der omsider slaaet til Lyd, hvorefter Oldermændene rejste sig og holdt følgende udenadlærte Tale, som man kaldte: »at holde Lyd«:

»I Godtfolk! I forlade mig, at jeg tager Eder saa hastig af med Eders Snak og Tale, men med Guds Hjælp skal I snart igen komme til Eders Øl og Glæde uden mindste Hinder af mig i nogen Maade. Men det er nu engang saaledes, at hvor Guds Gaver bliver uddelt paa Jorden, hvad enten det sker her eller andre Steder, bør vi ikke forglemme at takke Gud derfor. Han har selv lovet og sagt os, at hvor to eller flere er forsamlet i hans Navn, vil han være midt iblandt dem. Med den Tillid og Fortrøstning, at Gud Fader ogsaa er her til Stede, vil vi først og fremmest bede for de Ting, som kunde vorde os mest fornødent, nemlig først og fremmest for Guds hellige Ord:

»O, Du gode Gud i Himmelen, tag aldrig Dit saliggørende Ord fra os, men lad det stedse bo rent og uforfalsket iblandt os fra nu af og indtil Verdens Ende!«

Gud har selv befaleet os, at vi skulde bede for Konger og Fyrster samt for de Øvrigheder, som er anbetret den verdslige Regering:

»O, Du gode Gud! give dem alle Din Kraft og Bistand, at de maa kunne styre Land og Rige, saa at vi Undersaatte maa nyde Fred og Ro, saa længe vore Dage skal vare.«

Vi vil ej heller forglemme at bede for vor ærede Sognepræst og Degn, som er vore Sjælesørgere:

»O, Du gode Gud! Gid at de maa lære os Dit Ord rent og ret, saa at vi med dem og de med os maatte blive blandt de Udvalgte paa den yderste Dag!«

Og saa bør vi heller ikke glemme at bede for dem, som er paa deres lovlige og retfærdige Rejser:

»O, Du gode Gud! Lad dem komme, hvor hen de vilde, med helt Skib og holden Rejse!«

Apostelen Paulus har givet os en agtværdig Formaning, idet han siger: »Lader Kristi Ord bo rigelig iblandt Eder, saa I lære hverandre, synge aandelige Salmer og Lovsange for Herren i Eders Hjerter!«

Lader os da skønt i megen Ufuldkommenhed synge en Lovsang, som kan være takkelig for Herren.«

Derefter istemte Forsamlingen denne Salme:

»Bo hos os, o Gud i Naade
 med Dit rene Frelsens Ord,
 lad Din Aand de Hyrder raade,
 som skal lede her Din Hjord,
 Gør vor Konge stærk og stor,
 sæt hans Land i Fred og Flor,
 lad hans Raad af Visdoms Kilde
 øse Kraft og øse Snille.

Gør vort Land som Zions Bjærg,
 fuld af Fedme og af Frugt,
 al Ulykke Du afværge,
 driv vor Fjende selv paa Flugt.

Hunger, Pest og Ild og Vand
 giv ej Herskab i vort Land.
 Du er Herren, Du skal raade,
 bo hos os, o Gud i Naade.«

»Aarsagen, hvorfor vi her er forsamlede i Aften, er jo allerede enhver af Eder bekendt. Det er ellers denne, at den gode Dannemand, Gaardejer Peder Hansen tilligemed hans Dannekvinde, Ane Petersen, i Aften giver deres »Igang« for at blive optaget i Eders Laug, hvorfor jeg nu tilspørger Eder, I ærede Dannemænd og Dannekvinder, om I vil optage dem her i Lauget.«

Forsamlingen istemte i Kor: »Ja, ja,« hvorefter der fortsattes: »Her er i denne Anledning givet en Tønde Øl, Smørrebrød og nogle Flasker Brændevin. Er det godt, som er os givet, da lad os nyde det med Glæde, men skulde nogen have skellig Aarsag til at sætte Mangel derpaa, da er denne Dannemand Peder Hansen med sin Hustru villig til straks at oprette samme, hellere dette end at høre Klager derover enten nu eller siden, hvor faa eller flere af Eder kunde vorde forsamlede. Men for at være desto vissere derpaa, saa vil jeg tilspørge I ærede Dannemænd og Kvinder, om samme kan være Svar værd?«

Fra Forsamlingen svaredes atter i Kor:

»Øllet er godt, Øllet er godt!«

»Ja, er det godt, som er os givet, da lad os takke Gud derfor. Snak og Tale er ingen forbudt, men Kiv og Trætte voider Fortrød. Derfor, hvad enten I gaar ud eller ind, haver den almægtige Gud i Hu og Sind! Taler hverandre viselig til, thi efter en god Tiltale følger et godt Gensvar! Skulde fremmede Gæstebrodre være her tilstede, da lad dem se de Sæder og Skikke hos os,

som kunde tjene dem til et godt Eksempel, saa at de hellere maatte ønske at være vore Gildesbrødre end vore Gæstebrødre.

Jeg haver nu intet videre for Eder at forrette uden det, at jeg beder vor »Skuesbroder« om at tage nøje Vare paa de Ting, som er ham anbetroet, saa at ingen skal have nogen billig Aarsag til at klage over ham i nogen Maade.

Til Slutning vil jeg ønske, at Gud Faders Kærlighed og Vor Herre Jesu Kristi Fred maa være og forblive over Eder alle. Værer hermed i Herrens Fred, Amen!«

Alle de yngre, Mænd og Kvinder, i Forsamlingen rejste sig derpaa og gav Haanden til den nye Mand og hans Hustru med de Ord: »Velkommen i vort Laug!« Derefter gik de rundt i Kredsen, gav hinanden Haanden, idet de sagde: »Stat i Guds Fred!« Men til de gamle og svagelige, der havde Lov til at blive siddende paa deres Plads, gav man Haandslag med de Ord: »Sid i Guds Fred!«

Sidste Gang denne gamle Skik »at holde Lyd« blev fulgt i Højby, var, som sagt, i Aaret 1867, da Gaardejer Hans Mortensens Søn, Peder Hansen, var bleven gift med Gaardejer Peder Larsens Datter Ane Peders Datter i Højby Østergaard.

Det var store Gilder, der blev holdt i de Tider; nogle varede i flere Dage, men for at Udgifterne ikke skulde blive for store, var der i Byloven fastsat visse Regler for, hvad hvert enkelt Medlem af Lauget i Forhold til sit Hartkorn skulde yde af Smør, Kød, Æg, Brød, Øl samt Høns og Ænder, der altsammen gik under Navnet »Føring« (Foræring), hvorfor den første Gildesdag blev kaldt »Føringsdag«.

En Skaffer og en Kogekone forestod Ordningen, bi-staaet af nogle Koner (»Foregangskoner«) og unge Piger,

der sørgede for Opvartningen, og en Del Karle, der stod for Skænken, og som tillige havde det Hverv et Par Aftner før Gildet skulde staa, at møde i Gildesgaarden for at skære Tobak. Cigarer var der paa den Tid ikke Tale om paa Landet, men derimod blev der indkøbt flere Pund hollandsk Tobak i Ruller, og naar disse Ruller var skaaret, blev Indholdet, som kaldtes »Rulletobak«, puttet i smaa Trætønder og fordelt i de forskellige Værelser. De ældre Mænd mødte som Regel med store sølvbeslaaede Merskumspiber med Sølvkæde. Oprindelig blev der kun drukket Øl og Brændevin, men i sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede begyndte de mest velhavende Bønder at lade skænke Vin, som dog var af tarveligste Slags, skønt Flaskerne var forsynede med store spragledede Etiketter. Alle drak paa Omgang af samme Glas. Syltetøjet blev nydt af én og samme Ske, Bordet rundt. »Skafferen« havde et vanskeligt Hverv at røgte. Gæsterne maatte han opsøge én for én og føre til Bords. Det var ofte et besværligt Arbejde, der tog over en Time, da Bønderne med en Art falsk Beskedenhed opholdt sig i Have, Stald eller i Toften saa langt fra Stuehuset som muligt, men Gud naade ham, dersom han tog fejl; thi den, der ikke blev sat paa den Plads, som han efter sit Hartkorn havde Ret til, mistede ikke blot sin Appetit, men kom han senere i Enrum med »Skafferen« fik denne sit glatte Lag. Præsten, Læreren og Købmanden samt de nærmeste af Familien var selvskrevne til at sidde til Højbords; alle de andre rangerede som sagt efter Hartkorn; det var ikke Skik, at Kvinder og Mænd sad ved samme Bord, og det var derfor dobbelt besværligt for »Skafferen« at faa Kvinderne ordnet efter »Rang«.

Naar alle omsider var samlede, og »Foregangskonerne« havde sat Suppen frem, holdt »Skafferen« en kort Bordbøn:

»I Jesu Navn gaa vi til Bord
 at spise, drikke paa Dit Ord,
 Dig Gud til Ære os til Gavn,
 saa faar vi Mad i Jesu Navn.
 Velsign os Gud Fader,
 Velsign os Guds Søn,
 Velsign os Gud Helligaand.
 Amen.«

Ofte opstod der Strid om, hvem der skulde øse Suppen op. Det ansaas i Virkeligheden for en Ære at have den Bestilling, og derfor hindrede »Beskedenheden«, at denne Gerning straks blev udført. Saa traadte Musikanterne ind og spillede et Par Numre for hver Ret — i alle Stuer, hvor der sad Gæster. Det var ikke almindeligt, at der blev holdt Taler under Maaltidet, kun Præsten eller Degnen sagde undertiden et Par Ord. Ved sidste Ret gik »Skafferen« rundt til Bordene med en Talerken for at samle Penge til Musikanterne, og naar Maaltidet var til Ende, traadte han ind og spurgte højlydt: »Er De alle forsynet med, hvad der er frembaaret?« Naar Gæsterne saa svarede »Ja«, fortsatte han: »Ærede Gæster! Manden og Konen her i Gaarden samt deres Slægt og Paarørende lader Dem alle takke paa det hjerteligste for den Ære og Tjeneste, der er vist dem, idet De har fulgt Indbydelsen til dette Gilde og deltaget i dette Maaltid. Hvis noget har manglet paa Disk eller Dug, saa er det ikke deres Skyld, som dette skulde skaffe til Veje, men det er min og mine Medhjælperes Skyld, som dette skulde frembære. Nu er det Værtens og Værtindens Ønske, at De vil forblive her i Aften, saa længe De lyster, og tage Del i Dansen eller Kortspillet efter Behag, men at de alle vil blive og drikke en Kop Kaffe. Lad os nu til Slutning takke Gud for hans Gaver:

»Vort Maaltid vil vi slutte nu
 og folde vore Hænder.
 Vi komme Dig vor Gud ihu,
 som os alt godt tilsender,
 at vi med Fred og Munterhed
 vort Maaltid kunde nyde,
 vi derfor Dig ret hjertelig
 vor Tak Gud Fader yde.«

Derefter sang de:

»Hav Tak, o Gud, vor Skabermænd
 for Næring ud af Land og Vand,
 hav Tak, o Jesu, for Din Død,
 Hav Tak, Du gav os Livets Brød.

Tak, Helligaand, oplys vort Sind,
 og Gud til vore Hjerter bind.
 Du tænke paa os arme smaa,
 som i Dit Forsyns Øje staa!

Du ved, hvordan vor Lykke og Brød
 skal skæres for os til vor Død.
 Giv Lykke, Helbred, Liv og Gavn
 og Salighed i Jesu Navn.«

Blandt de Gilder, der holdtes i Højby, var Bryllupperne de festligste. Ved disse mødte foruden Brudeparrets Slægtninge næsten alle Sognets Beboere. I festligt Optog med Musik i Spidsen drog Alle til Kirken. Efter Vielsen gik Følget op til Altret for at ofre til Præsten og Degnen. Hjemkommen fra Kirken satte Brudeparret sig tilligemed Forloverne, der kaldtes »Næstemændene« og »Næstekonerne«, ved et Bord, hvor-

paa der stod en tom Tallerken. Saa raabte »Skafferen«, at hvis nogen ønskede at hilse paa Brudeparret, kunde dette ske nu. Derpaa gik hele Følget i Gaasegang til Parret; hver enkelt gav dem Haanden, ønskede til Lykke og lagde derefter deres Gave, som i Reglen bestod af kontante Penge, i Tallerkenen. Efter Middagen og Kaffen, gik Mændene en Tur i Haven, medens Kvinderne gik hjem for at klæde sig om, og om Aftenen mødte alle til Dans; Brudedansen, der begyndte med »en sagte Vals«, aabnede »Skafferen« med Bruden, hvorefter han førte hende til Brudgommen, som saa fortsatte Valsen, uden at andre deltog. Derefter dansede Forloverne skiftevis med Bruden, og Brudgommen med deres Koner. De Nygiftes Dans fulgtes med Opmærksomhed, og den Brudgom, som ikke førte sin Brud smukt, fik ikke nogen blid Omtale.

Ved Begravelser var der ogsaa store Sammenkomster, som i Reglen var ret uhyggelige. I Storstuen laa den Døde i aaben Kiste iført hvide Ligklæder, og ved Hovedgærdet brændte Talglys, medens Vinduerne var blændede med Lagner. Den indestængte Luft, blandet med Duften af Buksbom, bidrog til den dystre og trykkede Stemning, der hvilede over Forsamlingen. Naar Frokosten var forbi, samledes hele Familien og Følget i Ligstuen og de tilstødende Værelser. Efter Afsyngelsen af en Salme og en Tale af Præsten eller Læreren gik hele Familien hen og rørte ved den Dødes Hænder, som til et sidste Farvel; derpaa traadte den Afdødes Ægtefælle hen og kyssede Liget under Graad. Det hændte ofte, at smaa Børn skreg af Frygt og Rædsel for at komme Liget nær. Uhyggen steg, naar Laaget blev lagt paa Kisten, og Stilheden blev brudt ved Lyden af Skruerne, som Smeden skruede i. Siden bar Slægtninge Kisten ud paa Ligvognen; til Landsbykirkens vemodige Klokkeklang satte Følget sig langsomt i Bevægelse til Kirkegaarden,

hvor Degnens monotone Salmesang modtog det. Efter Jordefærden samledes alle i Gaarden og spiste til Middag, som oftest i den Stue, hvor Liget kort forinden havde staaet.

Barselgilderne var som Regel usædvanlig muntre. Sjældent holdt Moderen selv sit Barn over Daaben, man overdrog dette Hverv til den rigeste kvindelige Slægting, der som Gudmoder vilde give den største Fadder-gave. Før Moderen fik Lov til at gaa ind i Kirken, modtoges hun i Vaabehuset af Præsten, der holdt en Tale, hvormed han »indledede« hende i Kirken. Efter Daaben var der stort Maaltid i Gaarden, og Dagen sluttede med Dans, Lystighed og Kortspil til den lyse Morgen.

En af Ungdommens største Fornøjelser om Vinteren var Fastelavns-gilderne. Man kendte ikke til Ungdomsforeninger, Skytteforeninger, Aftenskole eller Gymnastikforeninger. Fastelavns Mandag var en Fridag, og Sognets Ungdom var paa Støvlerne fra den tidlige Morgen. Byens Karle laante deres Husbonds Heste, paa hvilke de, pyntede i de utroligste Kostumer, med en »Konge« og »Dronning« i Spidsen, red fra Gaard til Gaard og samlede Bidrag til Gildet om Aftenen, hvor det gik lystigt til med Drik og Dans til Dagen brød frem. Børnene gik med Maske for Ansigtet og sang for Dørene:

»Somme elsker Pigerne, for de er som en Blomme,
men vi elsker Konerne, for de gi'r noget i vor Lomme«.

I det gamle Højby Bylaug fandtes der Spirer til de nu saa kendte Andelsforetagender. Bønderne brugte den Gang altid Tjære til Vognsmørelse, men da det var for dyrt og besværligt for den enkelte at hente sin Tjære i Odense, købte Bylauget i Fællig en Tønde, og naar Oldermannen havde afhentet den, kaldte Byhornet til

Stævnet, hvor hver Mand mødte med sin Tjærekande og fik sin Part tildelt. Efter Uddelingen holdt man om Aftenen en lille Sammenkomst, som kaldtes »Tjæregilde«. Bylauget var ogsaa fælles om en Tyr og en Orne, og naar der aarligt »holdtes Skifte« om, hvem der skulde opstalde disse Dyr, tog man Anledning til at holde et »Tyre«- eller »Ornegilde«.

Indtil Midten af det 19de Aarhundrede var Beboerne i Højby Sogn saa godt som uberørte af alle aandelige Strømninger og selv den stærke fynske Lægmandsbevægelse satte kun faa Spor i denne By. Dog var der fire Mænd, en Væver, en Hørhegler og to Skræddere, samt en Gaardmandsfamilie, der var paavirkede af Lægprædikanternes Vidnesbyrd, men de førte en ret stiltfærdig Tilværelse. Den ene Skrædder havde den Fejl, at han blev hidsig, naar han mødte Modsigelse. Naar hans Venner bebrejdede ham det, svarede han undskyldende: »Ja, jeg blev jo »nikker« — han mente nidkær. For disse Lægfolk blev det en glædelig Begivenhed, da den fromme Pastor Agerbek blev kaldet til Sognepræst for Espe og Vantinge. Smaakaarsfolkene gik da næsten hver Søndag de mange Mil frem og tilbage for at overvære hans Forkyndelse, og det var en Glæde at høre dem synge hans smukke Salme: »Uforsagt, vær paa Vagt, Jesus haver det alt fuldbragt«. Man fortalte, at denne Salme havde Agerbek skrevet paa en Tid, da hans Kone led af Anfægtelser. Det var denne Præst, om hvem Christen Kold fortalte, at hans Mor, der ellers ikke syntes om Præster, udbrød: »Ja, saadan skulde alle Præster være; saa var det værd at gaa i Kirke.«

Senere bosatte Gaardmændene Lars Jensen og Anders Knudsen sig i Ellekær, Højby Sogn. De kom fra Vejstrup Egnen, hvor de var blevet aandelig vakt ved Lægprædikanten Johan Nielsen af Skaarupøre, og disse

Mænd fik en ret betydelig Indflydelse i Sognet. Anders Knudsen blev saaledes Medlem af Sogneforstanderskabet; han var en Mand, som kunde bruge baade Mund og Pen. Præsten og Læreren var Rationalister, og det var hele den øvrige Befolkning ogsaa, for saa vidt den overhovedet havde nogen Mening om aandelige Begreber. I Sognet var der i økonomisk Henseende almindelig Velstand; de kommunale Udgifter og Skatter var lave. Befolkningen var jævn og arbejdsom. Jorderne var tidlig merglet og drænet, og da de var af god »Bonitet«, gav de en rig Høst. Gaarde og Huse var næsten alle opførte af Bindingsværk, med rødmaalede Stolper og hvidkalkede Vægge. Ved hver Gaard fandtes en smuk Have, hvor der avledes Frugt og Humle.

Der herskede megen Overtro mellem Bønderne. I Sygdomstilfælde henvendte man sig næsten aldrig til en Læge, hverken for Dyr eller Mennesker. Den hele Praksis blev besørget af en »klog« Kone ved Navn Marie Daniels i Odense. Hun nærede et grundmuret Had til de »Hellige« og generede sig ikke for, naar hun blev hentet til syge Dyr, at komme med Hentydninger til, at Uheldet nok skyldtes en »hellig« Enke, der sad inde med en af de større Gaarde. Troen paa Spøgelser var ogsaa meget almindelig, og det hændte ikke sjælden, at man efter et Dødsfald hørte fortælle, at »Kirkelammet« forud havde vist sig. Særlig var der én Historie, som satte Skræk i Blodet og borttog Modet fra mange til at gaa ene ud om Aftenen. Den lød saaledes: Paa den Tid, da Jorderne udskiftedes, ejedes Herregaarden »Bramstrup«, hvis Jord grænsede op til Højby Sogn, af Generalinde Ahlefeldt. Gaarden styredes af en Forvalter ved Navn Markus, som gerne vilde, hvad man kalder, »gøre sine Hoser grønne« for Generalinden. Ikke langt fra Gaarden var der to Skove, »Lunden« og »Langholmen«, der begge,

indtil Udskiftningen fandt Sted, havde tilhørt Bønderne i den nærvæd liggende By Volderslev. Overfor Udskiftningskommissionen paastod Markus, at de to nævnte Skove tilhørte Generalinden, medens Bønderne paastod, at deres Fædre i Mands Minde havde ejet dem, og uden Indsigelse fra nogen Side havde holdt deres Ungkvæg og Svin hvert Aar i Skovene. Her stod altsaa Paastand mod Paastand, men Markus tilbød at stadfæste sit Udsagn med Ed. Der blev saa fastsat en Dag og Time, da Forvalteren skulde møde paa et bestemt Sted i Skoven for at aflægge Eden, men da han vidste, at han havde Uret, og dette pinte ham, vilde han døve sin Samvittighed ved at vælge en Form, under hvilken han med Skin af Ret kunde sværge. Da Dagen kom, gik han ud i Haven ved »Bramstrup«, plukkede nogle Grene af et Træ og lagde dem i sin Hæt; dernæst tog han lidt Jord fra et af Bedene og lagde det i sine Støvler. Saa gik han ned i »Langholmen« til det fastsatte Klokkeslæt, stillede sig under et stort Bøgetræ og svor: Saa sandt som de Grene, der er over mit Hoved, og den Jord, der er under mine Fødder, hører til »Bramstrup«, saa vist hører »Lunden« og »Langholmen« ogsaa dertil.« Han gik derpaa hjem til Generalinden, fortalte hende det skete og ventede baade Ros og Løn for sin Nidkærhed i hendes Tjeneste. Men hun svarede: »Ja, er »Lunden« og »Langholmen« min, saa bliver Helvedes Pine Din.« Og saa jog hun ham bort fra hans Plads. Fortvivlet herover gik han ud i Skoven og hængte sig i det Træ, under hvis Grene han havde aflagt falsk Ed; men han fik aldrig Ro i sin Grav. Om Natten fo'r han rundt i Skoven i Skikkelse af en Kalv og udstødte hæsle Brøl. Heraf Navnet »Markus Kalv«. Saa hændte det, at to Tjenestekarle en Nat forsynede med Økse og Sav, gik ned i »Langholmen« for at stjæle Asketræ til »Slagvolde«; saaledes kaldte man den ene Del af

en Plejl, hvormed Bønderne, forinden Tærskemaskinens Opfindelse, tærskede deres Korn. Det var dengang ret almindeligt overalt paa Fyn, at man stjal baade Asketræ og Kosteris i Herremændenes Skove, og det blev ikke betragtet som en Forbrydelse. Da de to Karle var paa Vej hjem med det fældede Asketræ paa Nakken, hørte de pludselig uhyggelige Brøl som af en Kalv, og da de var sikre paa, at det var »Markus Kalv«, de hørte, løb de af al Kraft hjem til Gaarden. Øksen smed de i Porten, thi Spøgelse kunde ikke gaa over Staal. — Siden den Tid turde ingen ærlig Karl i Byen stjæle Ris og Asketræ i »Lunden« eller »Langholmen«.

Omsider indtraf der en Begivenhed, som gav Højbyerne andet at tænke paa end Gilder og Spøgelse: Deres Sognepræst H. C. Mule havde i en lang Aarrække prædikeret for tomme Stole; nu var han gammel og maatte holde Kapellan. I nogle Aar havde han en Søn som Hjælpepræst, men kort efter Trearskrigen blev denne kaldet til Præst i Sønderjylland, og i 1852 blev Pastor Edvard Vilh. Aug. Rambusch Kapellan i hans Sted, hvilken Stilling han beklædte i henved syv Aar. Med denne Mand begyndte et nyt Afsnit i Højby Sogns Historie. Han var en nidkær og alvorlig Præst, som først under Paavirkning af Pastor Vilhelm Birkedal havde fundet Hvile i Kristendommen. Det var en Mand, som ikke var bange for at træde skarpt op, naar han troede, Sandheden krævede det. Undertiden gik han ind i Lyndelse og Højby Kroer og talte Stamgæsterne alvorligt til, saa de bluedes og lidt efter lidt fjernede sig. I sine glødende Taler revsede han Vantro og Synd, og ofte gik han ind til den Enkelte i Sognet eller kaldte flere til sig og talte indtrængende med dem, inden han tog dem til Alters. Han var ikke bange for at sige fra Prædikestolen, at Lyndelse Sogns Beboere var blandt de ugudeligste i hele Verden. Højbyerne tog

han mere lempeligt paa. Han agtede deres hæderlige Vandel og Godgørenhed mod Fattige. Han priste deres Jævnhed og det gode Forhold, der var mellem Gaardmændene og deres Tjenestefolk, men revsede dog deres Mangel paa Tro og deres Selvgodhed. Hans Tale var i Begyndelsen som en rullende Torden, men efterhaanden klang den mildt om Naade og Frelse ved Jesu Kristi Forsoningsdød. Lidt efter lidt blev Kirkegangen i de to Sogne større end nogensinde før. Folk maatte hver Søndag derhen for at høre den »hellige« Præst, og selv om de paa Hjemvejen, hvad man ofte fik Lejlighed til at høre, bandte og skældte over ham, mødte de dog atter næste Søndag.

Hver Jule- og Helligtrekongersaften holdt han Guds-tjeneste, og ved disse Lejligheder blev Kirken pyntet med Grantræer og Lys, hvad Menigheden aldrig før havde set. Vennerne hjalp til dermed, og selv var han meget virksom og munter under disse Forberedelser. Til Brug ved Gudstjenesten havde man endnu den saakaldte »Evangelisk Kristelig Salmebog«, som udmærkede sig ved, at den hverken var evangelisk eller kristelig. Rambusch lod derfor flere gode Salmer trykke til Højtiden. Senere fik han »Konvent Salmebogen« indført, og under Præstefruens Ledelse ved Klaveret indøvede han med Sognets Ungdom nye Melodier, som først blev lært og sunget i den hyggelige Kapellanbolig »Lillevang«. Det varede ikke længe, før disse nye Salmer lød ikke blot i Kirken, men i mange Hjem. Selv kunde han ikke synge, derimod var hans Tale meget velklingende, klar og letfattelig, selv for den mindst udviklede — uden dog at være trættende for de viderekomne Tilhørere. Skolerne besøgte han jævnlig og formanede Børnene indtrængende til Fromhed og Flid. Ved Eksaminerne uddelte han gode Bøger til Opmuntring og Belønning for de flittigste

Elever, men de dovne var han ikke blid imod. Ved Forberedelse til Konfirmationen tog han Undervisningen meget alvorligt, sagtens mere strengt, end man nu til Dags vilde synes om; hvert Aar blev flere vist tilbage. Mange af hans Konfirmander, der aldrig før havde hørt et levende Ord om Kristendom, har fortalt mig, at de blev saa stærkt grebne af hans indtrængende Vidnesbyrd, at de paa deres gamle Dage følte sig i dyb Gæld til ham.

Mellem de ældre fik han dog sine bedste Venner. Højskole og Friskole var endnu paa den Tid ukendt der paa Egnet, men inden Rambusch forlod sin Menighed for at overtage sit nye Embede i Sønder Omme, stiftede han Bekendtskab med Kristen Kold og fik en af sine Konfirmander ud paa hans Skole. Denne Elev var Didrik Johansen, som senere blev den første Friskolelærer i Højby, og da hans Navn fortjener at faa en Plads i Friskolens Historie, vil jeg bidrage mit til at bevare hans Minde ved i faa Træk at fortælle hans Levnedsløb.

V.

HØJBY FRISKOLE.

(Et Blad af Friskolens Historie).

Didrik Johansen fødtes i Nørre Lyndelse den 10. Oktober 1840. Faderen, Johan Kristoffer Rasmussen, var en fattig Indsidder, og hans Moder var en velbegavet Kvinde, der gav sine Børn en streng, men omhyggelig Opdragelse. Didrik var den yngste af 8 Søskende, og fra sit 10de Aar maatte han hver Sommer tjene hos Bønderne, hvorimod han fik Lov at være hjemme om Vinteren. Som Barn gik han i Almueskolen, som dengang havde en streng Lærer ved Navn Kongstad, der ikke forsømte at bruge sin Tæppe, og enkelte Dreng, undertiden ogsaa Piger, fik ofte Prygl to Gange daglig, og det var ikke Smaaklaps, men en ordentlig Overhaling enten af et tykt Toug eller af en Hasselkæp. En Dreng, der var jævnaldrende med Didrik, slap i de 7 Aar, hvori han gik i Skole, kun én eneste Dag for Prygl, men den Dag var han ogsaa saa glad og lykkelig, at han sang og dansede paa Legepladsen i Frikvartererne. Naar den Lyndelse Degn slog Drengene, lagde han dem hen ad en Bænk og mishandlede dem aldeles barbarisk; det var tilmed oftest i Religionstimerne, fordi de ikke kunde ramme udenad af Balles Lærebog. Didrik var blandt de faa, der helt slap fri for Prygl; han var lærenem og »flink til Bogen«. Det samme var Tilfældet med hans Ven og

Skolekammerat Jørgen Pedersen, den senere Redaktør og Rigdagsmand.

En saadan Skolegang var jo lidet egnet til at danne Grundlaget for en fremtidig Lærers Uddannelse, og var der ikke mødt den opvakte Dreng noget bedre i hans Barndom, havde han næppe valgt Lærergerningen. Da han var 12 Aar, kom Pastor Rambusch til Sognet, og han fik stor Indflydelse paa Didriks fremtidige Udvikling. Nu begyndte der for ham som for Egnens Befolkning en ny Tid. Hver Juleaften opfordrede Rambusch sine Menigheder til at ofre til Fordel for de fattige, og Didrik fortalte mig senere om den Glæde, der strømmede ind i hans fattige Hjem Julemorgen, naar der kom Hilsen fra den nye Kapellan med Ønsket om en glædelig Fest og 7 Mark i Julegave fra Indsamlingen i Kirken. Ja, mange Velstaaende véd næppe, hvor lidt der skal til for at berede Fest i fattige Hjem.

Undertiden lod Rambusch sin Juleprædiken trykke, og Didrik fik da Lov at gaa rundt i Sognet og sælge den. I Løbet af en Time solgte han i én By 35 Eksemplarer, hvorover Rambusch blev saa glad, at han forærede ham et Par Støvler. Det var de første Støvler, Didrik havde ejet, og det var derfor intet Under, at hans Øjne straalende, da han viste dem til sin Moder. Saa blev Didrik konfirmeret og maatte ud at tjene for sit Brød. Der var ingen Plads, han syntes om i Lyndelse, men i Højby kom han i Huset hos nogle af Rambusch' Venner, Gaardejer Hans Larsen den ældre og hans begavede Hustru Laura, født Langhoff, en Broderdatter af Provst Langhoff. Her fik han et godt Hjem, hvor han blev til sit 18de Aar.

Naar Overgangsalderens Fristelser var ved at faa Bugt med ham, tog Husbond og Madmoder deres Tjenestedreng ind i Stuen, talte kærligt med ham og advarede ham mod Syndens Farer. Hvis alle tog sig saa

omsorgsfuldt af deres unge Tjenestefolk, saa' Arbejdsforholdene sikkert bedre ud i vort Land. Da Didrik var henved 18 Aar begyndte han at føle stærk Trang til Oplysning; fik han en Bog i Haanden, glemte han alt, hvad der foregik omkring ham. Da han, fattig som han var, ikke øjnede nogen Udvej, bad han inderligt Gud om Hjælp.

Hans brave Madmoder talte med Rambusch om Drengens Følelsesliv, og de blev snart enige om, at man skulde forsøge at faa ham uddannet til Lærer. I dette Øjemed tog Rambusch hen til Pastor Birkedal for at søge Raad hos ham. Birkedal foreslog da at sende ham til Jellinge Seminarium, hvor Pastor Svendsen dengang var Forstander; men da Rambusch fortalte, at Fyren var ludfattig, slog Birkedal en høj Latter op og udbrød: »Naa, han har ingen Penge, kære Rambusch, det har Du og jeg heller ikke; saa maa vi have ham ud til Kold, thi han tager imod ham, enten han kan betale eller ej.« Birkedal, der kendte Kold godt, skrev til ham og bad ham tage mod en Ungersvend, der følte Trang til at blive Lærer, men ikke kunde betale for sit Ophold paa Skolen. Stor blev Glæden, da Kold faa Dage efter svarede: »Lad ham kun komme, han skal være velkommen.« Højskole og Fri-skole var dengang aldeles ukendt i Højby, skønt Kold allerede havde virket nogle Aar paa Fyn. I »Fyns Stiftstidende« saa' man vel en enkelt Gang hans Navn nævnet, men det var kun, naar Modstanderne angreb ham.

I November 1858 kom Didrik paa Kolds Skole i Dalby. Hans Husbond kørte for ham derud, og Pastor Rambusch ledsagede ham, blandt andet ogsaa for personlig at lære Kold at kende. Den Vinter havde Kold flere Elever end nogensinde før, nemlig 19 fra Fyn og 1 fra Møen, næsten alle fra kristeligt vakte Hjem. Poulsen-Dahl var hans Medhjælper; han havde det mindre tak-

nemmelige Arbejde ved Siden af den selvbevidste Mester at skulle give Eleverne Smag for praktiske Kundskaber, men hans milde Færd ved Siden af den stærke Kold virkede velgørende.

Den følgende Sommer blev Didrik hos Kold for at hjælpe ham med Friskolen i Dalby. I Ferien rejste han til Højby for at besøge sin Husbond og Madmoder, og han fortalte da, hvorledes det gik i Kolds Skole, og at hans Lyst nu stod til selv at blive Friskolelærer, hvortil han efter Kolds Mening var vel egnet. Hans Husbonds lille Datter, Kristiane, der sad og lyttede, udbrød da: »Hør, Far, saa vil jeg ikke i Skole, før Didrik kommer hjem og holder Skole for mig.«

Det var første Gang, der blev talt om en eventuel Friskole i Højby. Tre à fire andre Familier, der var paavirket af Rambusch, havde hvert et Barn, og da de, særlig af religiøse Grunde, nødig vilde lade deres Børn undervise i Almueskolen, talte de senere med Hans Larsen og Hustru om, at de gerne vilde være med at oprette en Friskole. Da Didrik vendte tilbage til Dalby og fortalte dette til Kold, rejste denne kort Tid efter til Højby for at undersøge Forholdene. Følgen blev, at det ikke blot blev fastslaaet, at Didrik i Efteraaret 1859 skulde begynde sin Virksomhed dèr, men 8 unge Karle drog i Vinteren 1858—59 fra Højby til Kolds Skole, og dermed var der dannet en fast lille Garde om en Friskole i Højby.

Saa begyndte Didrik da sin Virksomhed, en Gerning, han fortsatte i 40 Aar; de første 3 Aar i Højby og senere i Lille Egede ved Korsør. Forholdene i det ellers rige Højby var knebne til at begynde med. En lille 2 Fags Stue blev lejet i et Hus, som tilhørte Sognefoged Niels Rasmussen. Gulvet var af Ler; et tarveligt umalet Bord af Poppeltræ, en Stol og to lange Bænke blev Skolens første Bohave. Læreren skulde have Kost og Bolig skifte-

vis et Aar ad Gangen hos Forældrene, og 25 Rdl. i halv-aarlig Løn, men »bliver det for meget«, sagde Kold, »skaffer jeg det manglende, saa Didrik staar ikke til at trænge.«

Den Dag, Friskolen blev aabnet, var Kold selv tilstede. Han talte om Betydningen af, at Forældrene nu selv tog Ansvar for Børnenes Undervisning; Didrik var kun deres Medhjælper. Dernæst fortalte Kold en Historie om en »Bjergmand« og spurgte Børnene, om de havde set en saadan, hvortil de svarede: »Ja«. »Har I virkelig set ham?« spurgte Kold. »Ja,« gentog de. »Hvad tager han sig da for her?« — »Han gaar omkring og »skader«« (tilbereder Hør), svarede en lille Pige. »Ja, er han saa nærgaaende mod Jeres Forældre,« sagde Kold, »saa er det paa høje Tid, at Friskolen hjælper med til at forjage ham.« Til almindelig Morskab for Kold og Tilhørerne løste Didrik Gaaden ved at oplyse, at en Husmand, der boede i Byen og var Hørsvinger, i daglig Tale kaldtes »Bjergmanden«, da han tidligere havde boet ved »Uglebjerg«.

Skolevirksomheden gik godt trods Didriks Ungdom og delvise Umodenhed. Elevantallet var kun ringe, saa der var god Tid for ham til Selvarbejde. Hjemmene paavirkede Børnene i Skolens Aand; de fulgte derfor Undervisningen med Iver, og snart var alle sikre paa, at Mage til Skole fandtes ikke i Danmark. Ja, endog Didriks Unoder efterlignede Børnene. Han var saaledes kommen i Vane med at svinge Overkroppen frem og tilbage i Takt med Sangene, som han spillede til, og snart gjorde Børnene det samme. Det blev set fra Vejen, og Folk morede sig derover. En Spasmager ytrede: »Den Skole falder snart, den rokker allerede svært.«

Allerede før Højby Friskole kom i Gang, var Pastor

Rambusch blevet forflyttet til Præst for Sønder Omme. Efter ham blev Pastor Benedict Gudmundsen Scheving kaldet til Nørre Lyndelse og Højby, og med ham som Fører rejstes der snart en hidsig Kamp ikke blot mod Friskolen, men mod hele den grundtvigske Bevægelse i Sognet. Det blev en af de voldsomste Brydninger, der er ført i noget Sogn. Friskolens Venner løste Sognebaand til Pastor Kofoed, som i 1857 var blevet udnævnt til Sognepræst for Sønder Næraa, en god halv Mil fra Højby, og dette i Forbindelse med Friskolens Stiftelse gav Anledning til, at det gamle Bylaug i Højby udviste alle Sognebaandsløserne af Lauget. Vovede nogen at indbyde en Grundtvigianer til Gilde, blev ogsaa han udvist. Skete der Dødsfald mellem Friskolefolkene, maatte ikke engang den nærmeste Slægt deltage i Begravelsen.

Disse strenge Vedtægter blev godkendt af alle paa én nær, nemlig Gaardejer Niels Hansen, der erklærede, at ingen skulde forbyde ham at byde sin Nabo, Gaardejer Hans Knudsen, til Gilde hos sig, men denne Opsætsighed førte til, at Niels Hansen, trods det, at han var en af Byens mest ansete Gaardmænd, blev udstødt af Bylauget, og da han nogle Maaneder efter indbød sine gamle Laugsfæller til Barselsgilde, mødte ikke en eneste. Et halvt Aar efter, da hans Aftægtskone var død, og skulde begraves, indbød han paany Bylauget, da der i hendes Aftægtskontrakt udtrykkelig stod skrevet, at »hun skulde have en hæderlig Begravelse efter Egnens Skik og Brug«. Denne Indbydelse bragte en Del Forvirring, fordi nogle vilde følge den Afdøde — hun skulde dog ikke straffes for Niels Hansens Forseelse, medens andre fandt det stridende mod den trufne Aftale. Byens vise Fædre holdt en Raadslagning paa Kroen og vedtog, at Lauget skulde give Møde ved Begravelsen. Samtidig blev der sendt

Brev til Niels Hansen for at sige ham, at de mødte ikke for hans Skyld, men kun for at hædre den Afdøde.

Under en saadan Krigstilstand hindredes naturligvis i flere Aar al Tilgang til Friskolen, ligesom Paavirkning fra Grundtvigianernes Side var udelukket. Skolekommissionen truede med at lukke den lille Skole, hvis Elever to Gange aarlig maatte møde til Overhøring i Sognets offentlige Skole, hvor Præsten eksaminerede dem. Didrik og hans Elever blev ved disse Eksaminer altid ledsaget af Børnenes Fædre, som modigt og djærvt tog til Orde, naar Præsten eller Skoleforstanderne overfusede Didrik eller stillede urimelige Fordringer til de Smaa. Ved en saadan Lejlighed paastod en gammel Forstander, Kroejer Vilhelm Petersen, at han var en god Lutheraner i Mod-sætning til de modbydelige Grundtvigianere, og sagde: »Ja, det ved jeg da, at Morten Luther var en god dansk Mand.« Didrik maatte erkende, at overfor saadanne Dom-mere var det ikke let at bestaa Eksamen.

Provst Hansen fra Fraugde kom en Dag for at holde Visitats. Han var en af de mest reaktionære Statstil-synsmænd, som vel kunde findes. Efter Tilsigelse var Friskolens Børn mødt til Overhøring. Da Provsten er-farede, at de ikke havde lært Balslevs Katekismus udenad, lod han dem overhøre i Bibelhistorie, og spurgte, om de kendte Lignelsen om Farisæeren og Tolderen. Børnene fortalte Historien kvikt og livligt, og Provsten roste dem derfor, men saa spurgte han, om de troede, at der ogsaa i vore Dage fandtes Farisæere. Da Børnene svarede »Ja«, fortsatte Provsten: »Det er rigtigt, Børn, den Slags vil desværre aldrig uddø, men hvorpaa kan vi kende dem?« Børnene tav. Provsten fortsatte: »Naar I ikke kan kende dem fra andre Mennesker, kan I jo ikke tage Jer i Agt for dem. Men I kan være forvisset om, at Farisæerne ligner sig selv til alle Tider og under alle Himmelegne,

og det er derfor saare betegnende, hvad I fortalte om hin Farisæer at »han stod for sig selv«. Ser I, Børn, det er ogsaa Kendetegnet paa Nutidens Farisæere, at de vil staa for sig selv i Skolen; Statens gamle Skoler duer ikke; og de vil staa for sig selv i Kirken, de gamle Kirkeforhold passer heller ikke for dem.« Denne Udlægning af Lignelsen var ikke til at misforstaa. Intet Under derfor, at Didrik Johansen og Børnenes Forældre med Harmе gik hjem fra en saadan Overhøring eller rettere Overhaling.

Da Kold havde hørt om den bitre Kamp, der var rejst imod Friskolen i Højby, mente han, det var bedst, at Didrik kom et andet Sted hen. Han havde jo ogsaa for kort Tid siden været en fattig Tjenestedreng dør i Byen, og dette faldt selvfølgelig ikke i de rige Bønders Smag. Hvor haardt det end var for Didrik at skilles fra sine kære Elever og deres Forældre, og for dem at give Afkald paa ham, gav begge Parter dog omsider efter for Kolds Ønske, dog kun paa det Vilkaar, at jeg kom i hans Sted. Gennem to Møder, jeg havde overværet i Skolen, havde de faaet lidt Kendskab til mig og Indtryk af min Kærlighed til Friskolesagen. I November 1861 modtog jeg saa dette Brev fra Kold:

»Kære Berntsen!

De bedes beskikke Deres Hus for straks efter Nytaar at overtage Ledelsen af Friskolen i Højby, hvor ti vakre Børn og en opvakt Friskolekreds venter paa Dem.

Deres hengivne

C. Kold.«

Jeg opholdt mig dengang hos Lærer Appel i Ryslinge og blev ikke lidt overrasket ved at modtage Kolds Brev. Jeg var baade angst og betænkelig ved at begynde paa

egen Haand i en saa ung Alder, knap 18 Aar gammel, men Appel, der var en modig Mand, opmuntrede mig af al Kraft til at vove Forsøget, uden at nogen af os anede, hvilken Kampplads jeg blev stillet paa. Jeg raadførte mig dernæst med min Mor og mine Brødre; de mente, at turde Kold betro mig Pladsen, turde jeg vel ogsaa modtage den, og Mor føjede trøsterigt til, at »det jo ikke var noget Giftermaal«. Nogle Dage efter fik jeg et langt Brev fra Didrik Johansen, der forklarede mig, hvorfor han skulde flytte, men at han paa ingen Maade vilde forlade Højby, hvis jeg nægtede at afløse ham.

Helligtrekongersdag 1862 mødte jeg hos Gaardejer Hans Knudsen, hvor jeg det første Aar skulde have Kost og Bolig; om Lønnen var der derimod ikke truffet nogen Aftale. Det blev en streng Vinter det Aar, der fandtes ingen Kakkelovn i det Gæsteværelse, som blev overladt mig, og da der i det Hus, hvor jeg skulde holde Skole, ikke var noget Lærerværelse, maatte jeg om Aftenen forberede mig til min Gerning i den Stue, hvor Familien og Tjenestefolkene sad. Da Aaret var omme, flyttede jeg hen i en anden Gaard, og saaledes drog jeg rundt fra Gaard til Gaard i syv Aar. Paa den Maade lærte jeg ganske vist Friskolekredsen godt at kende i de daglige Folder. Hvert Sted blev jeg modtaget med den største Venlighed og kom til at staa i et fortroligt Forhold til hver enkelt Familie.

Skønt det var velstaaende Gaardmænd, der i Forbindelse med nogle Husmænd bar Skolen økonomisk, gav de mig kun en ringe Løn; i de første 4 Maaneder modtog jeg kun 9 Rdlr. maanedlig; for næste Halvaar blev Lønnen 75 Rdlr., men det var jo heller ikke Lønnen, som Friskolelærerne saa' paa i de Tider, nej, vi var alle stærkt optaget af de nye Ideer om Folkets Selvstyre paa Skolens Omraade. Som Eksempel paa, hvor besjælet man kunde

være af Troen paa Guds kærlige Omsorg for hver den, der turde lægge alt i hans Haand, vil jeg fortælle, hvad jeg har erfaret om Friskolelærer Morten Eskesen. Han var en vestjydsk Bondesøn, udgaaet fra Snedsted Seminarium, hvor den kendte Skolemand og Historiker Ludvig Kristian Müller havde haft stærk Indflydelse paa hans aandelige Syn. Efter at han i nogen Tid havde været Lærer hos Hans Kryger i Bevtoft og senere paa Grundtvigs Højskole, kom han i Forbindelse med Kold, der overtalte ham til at modtage Pladsen som Lærer ved Friskolen i Rudme, Herringe Sogn. Oprindeligt var Skolen hos Gaardejer Hans Jørgensen, Rudme, men eftersom Skolekredsen med Eskesen som Lærer udvidedes, opførte den en særlig Bygning med Bolig for én Familie. Nogen Tid efter, at denne Skolebygning var indviet, blev Eskesen indbudt til Friskolelærer Lars Frederiksens Bryllup i Asperup. Lars Frederiksen var eneste Barn af Kolds gode Veninde, Frederik Larsens Kone i Ryslinge, og, stærkt aandeligt interesseret fra sit gode Barndomshjem, valgte han at anvende sine Ungdomsaar i Friskolens Tjeneste. Morten Eskesen, der under Brylluppet boede hos Præsten Melby, forelskede sig dér i hans Stuepige, men da han var ude over de første Ungdomsaar, friede han ikke straks, men vendte tilbage til sin Gerning for nøjere at overveje Sagen. Da jeg en Tid efter dette kom i Besøg hos min gamle Lærer Appel i Ryslinge, fandt jeg ham syg og sengeliggende. Han anmodede mig om at gaa til Eskesen for at bede ham om at lede Sangen i Ryslinge Kirke om Søndagen. Appel bad mig tillige, om jeg vilde tage Eskesen med mig samme Aften, for at han ikke skulde glemme at komme. Det lykkedes mig at faa ham med, men mod Sædvane sagde han næsten ikke et Ord til mig paa den lange Vandring, derimod sang han uafbrudt:

»Er Du den rette Svegder,
 gak da kun trøstig frem
 til Løver og til Bjørne ind,
 Du ræddes ej for dem.
 Du føje Dine Ord vel.«

Efter Kirketid forsvandt han, og ingen vidste, hvorhen han var gaaet, men næste Onsdag Morgen bankede han ved Solopgang paa Appels Dør, og da han blev lukket ind, udbrød han glædestraalende: »Jeg skal hilse fra Pastor Melby og fra min Fæstemø.« Appel rejste sig i Sengen og sagde: »Vil Du ikke sige det sidste en Gang til, for jeg ved ikke, om jeg drømmer eller er vaagen.« Eskesen gentog Hilsenen og lagde yderligere sin Maries Fotografi foran Appel.

Kort Tid efter holdt de Bryllup hos Pastor Melby. Om Aftenen førte han sin Brud til Rudme; da hun næste Morgen stod op og saa sig om i Køkken og Spisekammer, fandt hun Huset aldeles tomt for Mad. Forfærdet spurgte hun sin Mand, hvad han havde tænkt, de skulde leve af; Eskesen svarede fortrøstningsfuldt, at hun blot skulde lægge Dug paa Bordet og overlade Resten til Vorherre. De satte sig saa ved det tomme Bord; han foldede sine Hænder og bad: »Du, som føder Himlens Fugle og klæder Markens Liljer, sørg Du i Din Kærlighed ogsaa for os to og giv os i Dag vort daglige Brød.« Lidt efter gik Døren op, og ind traadte Hans Jørgensens Kone med en Bryllupsgave — en stor Kurv fuld af dejlige Madvarer. Saaledes hjalp Gud ham gennem gode Mennesker.

— Det blev en lang Kamptid for mig i Højby baade med de stedlige Myndigheder og med Størstedelen af Sognets Beboere, førend Friskoletanken vandt almindelig Anerkendelse. Som forannævnt havde Stedets Provst paa en ret forargelig Maade tilkendegivet sin Uvilje mod Undervis-

HØJBY FØRSTE FRISKOLE
1862--69

ningen, saa det ikke kunde ventes at opnaa Forstaaelse fra hans Side, men til alt Held for mig kom daværende Overskoledirektør, Biskop K. H. With til Fyn for at holde Visitats i Ryslinge. Birkedal og Appel indbød ham da til at aflægge et Besøg i Friskolen dér. Som Appels gamle Elev blev jeg anmodet om at være tilstede; da jeg havde hørt saa meget godt om With, tog jeg med Glæde mod Indbydelsen. Han var Søn af en fattig Skomager i Odense, oprindelig Seminarist fra Skaarup og en Tid Huslærer i Svinninge Præstegaard, hvor han skrev sit smukke Digt »Bjerregaarden« i fynsk Mundart. Senere blev With Akademiker og arbejdede sig op til at blive en fremragende Skolemand, hvis Virksomhed blev saa almindelig skattet, at han ansaas for værdig til at beklæde Embedet som Overskoledirektør, en Stilling, som Kultusminister Monrad forud havde beklædt. Embedet nedlagdes iøvrigt ved Withs Afgang. Han gjorde den Dag et betydeligt Indtryk paa mig ved sin Ro og sin noble Personlighed.

Efter Visitatsen henvendte han nogle Ord til Hjælpe-læreren ved den offentlige Skole, som var Leder den Dag, da den egentlige Lærer var alt andet end Afholdsmand og derfor ude af Stand til at fungere. With anerkendte den Dygtighed, hvormed Hjælpe-læreren havde undervist i flere Fag, men tilføjede: »Jeg har savnet Hjertelighed i Deres Religionsundervisning.« Læreren rettede sig og svarede lidt bittert: »Deres Højærværdighed! Jeg kan ikke ved enhver Lejlighed, allermindst ved en Eksamen, stille mit Hjerte til offentlig Skue«. Hertil bemærkede With: »Har man Hjerte for en Sag, saa vil det altid skinne igennem, uden at man behøver at gøre sig Umage derfor.« Kort efter visiterede han i Kerteminde, og da den derværende Skolekommission spurgte, om han ikke vilde holde Eksamen i Friskolen, svarede han, at det

havde han ingen Ret til, med mindre der forelaa en Indbydelse, da han betragtede Friskolen som et privat Hjem, der kun var undergivet Kommissionens Tilsyn. Da et af dens Medlemmer, Grosserer Prøvensen, beklagede dette og udtalte, at Kerteminde Friskole i særlig Grad trængte til at ses paa Fingrene, svarede With: »Ja, det kan jeg jo ikke sige noget til; jeg har kun set en eneste Friskole, og det var den i Ryslinge, hvor jeg forleden Dag efter Indbydelse overværede Undervisningen, og af den fik jeg et saa godt Indtryk, at jeg sagde til mig selv: Gud give, at Undervisningen i de offentlige Skoler blev ledet paa samme Maade.«

Gennem et Referat af denne Samtale i Ugebladet »Dannebrog«, erfarede jeg, hvorledes Friskolerne i Følge Lovgivningen var stillet overfor Skolemyndighederne. I den Anledning sammenkaldte jeg de Forældre, hvis Børn jeg underviste. Vi blev enige om, at dersom Provst Hansen oftere kaldte mine Elever til Overhøring, skulde en af Børnenes Fædre spørge Provsten, med hvilken Hjemmel han forlangte den. Til at stille Forespørgslen valgtes Gaardejer Anders Knudsen, der var den mest veltalende blandt dem. Han var tillige Sogneraadsmlem og saa lovkyndig, at han kunde skrive Dokumenter for Folk.

Hen paa Sommeren kom der Tilsigelse fra Provsten om, at Friskolebørnene skulde møde en bestemt Dag til Overhøring i Sognets offentlige Skole. Jeg mødte til den fastsatte Tid med mine Elever og deres Fædre. Da vi var kommet til Sæde, traadte Provsten fulgt af Skolekommissionen og Sognets Lærere ind i Klassen. Provsten spurgte mig straks om, hvilket Afsnit i Lærebogen jeg havde gennemgaaet med Børnene i det sidste Halvaar, hvortil jeg svarede, at jeg ikke lagde nogen Lærebog til Grund for min Religionsundervisning, men fortalte

Bibelhistorie og knyttede dertil nogle Skriftsprog. Mere blev der ikke talt om den Ting, thi saa rejste Anders Knudsen sig og spurgte Provsten, *hvor* i dansk Lovgivning det var paabudt, at han skulde møde ved en ekstraordinær Eksamen som denne. Anders Knudsen havde ikke kunnet finde noget Lovbud herom.

Provsten drog Vejret dybt og svarede, at han længe havde ventet et saadant Spørgsmaal. Han havde ogsaa haft i Sinde at forespørge Ministeriet om, hvad han skulde svare, hvis det blev stillet. Nu da Spørgsmaalet endelig var rejst, skulde han lade det gaa videre, men forøvrigt maatte han sige, at han hverken i Lovene eller i ministerielle Skrivelser havde fundet nogen Hjemmel for sin Optræden. Da han imidlertid var Folkekirkens Tilsynsmand, og da Forældrene, der havde Børn i Friskolen, ikke var udtraadt af Folkekirken, selv om de havde løst Sognebaand, følte han sig moralsk forpligtet til at undersøge, hvorledes Friskolebørnene var undervist, særlig i Religion. Anders Knudsen takkede for Oplysningen, men tilføjede, at han, efter hvad der forrige Aar var passeret ved en lignende Lejlighed som denne, ikke mere vilde tillade Provsten at eksaminere sine Børn, hvorefter han kaldte paa dem og forlod Skolen. Provsten blev øjensynlig hidsig, men han fik ikke Anledning til at udgyde sig, thi de øvrige Fædre kaldte nu ogsaa paa deres Rollinger, og alle gik ud af Klassen. Jeg blev den sidste paa Skansen, men før jeg naaede Døren, standsede Provsten mig og spurgte, hvorledes det gik til, at jeg havde flere Børn i Friskolen end det Antal, Præsten havde opgivet paa den Liste, der var ham forelagt. Hertil svarede jeg, at Præsten ikke havde vist mig den af ham affattede Liste, og at jeg saaledes ikke kunde have noget Ansvar for dens Rigtighed. Provsten vendte sig da til Pastor Scheving med de Ord: »Jeg paalægger

Dem, Hr. Pastor, at føre nøje Tilsyn med disse Mennesker, thi naar de saa strengt holder sig til Lovens Ord, bør Skolekommissionen fremtidig gøre ligesaa. De skal herefter mulktet ethvert Barn, der forlader den offentlige Skole, indtil der for Kommissionen foreligger skriftlig Meddelelse om, at Forældrene eller Værge i Henshold til Lov af 2den Maj 1855 selv sørger for Børnets Undervisning.« Provsten vendte sig derefter til mig med de Ord: »De, som synes at kende Loven saa nøje, bør ogsaa vide, hvad der er Deres Pligt i saa Henseende.« Jeg gjorde da Provsten opmærksom paa, at han i Overensstemmelse med Loven maatte klage til Forældrene, som alene havde Ansvar for deres Børns Undervisning. Jeg stod kun til Ansvar overfor Forældrene, men ikke for Hs. Højærværdighed.

Provsten indsendte efter denne Begivenhed til Kultusministeriet en Beretning om det passerede og spurgte om, hvorledes han fremtidig havde at forholde sig overfor Spørgsmaalet om Visitats i Friskolerne. D. G. Monrad svarede, at saalænge der ikke forelaa nogen Klage fra den stedlige Skolekommission, havde de overordnede Myndigheder intet Tilsyn at føre med saadanne Skoler, kun i de Tilfælde, hvor en Kommission fandt sig foranlediget til at kræve Børnene, forsaavidt den ikke fandt dem tilstrækkelig underviste, tilbage til den offentlige Skole, kunde de paagældende Børns Forældre indanke et saadant Paalæg for vedkommende Skoledirektion, hvis Skøn i saa Tilfælde var afgørende.

Nogle Maaneder efter anmeldte Biskop Engelstoft for Kommissionen, at han agtede at holde Visitats i Højby, men tilføjede, at de i Friskolen underviste Børn ikke skulde tilsiges til at møde, med mindre Forældrene eller Skolens Lærer udtalte Ønsket herom. Da jeg fik dette at vide, enedes jeg med Forældrene om, at vi gerne

vilde møde, for at Biskoppen kunde faa et personligt Kendskab til vor Virksomhed. Jeg stillede derfor med mine Elever og deres Fædre den fastsatte Dag i den offentlige Skole. Biskoppen opgav de Fag, som han ønskede, at jeg skulde tale med Børnene om. Da Overhøringen var endt, spurgte han, om Forældrene ønskede at høre, hvilket Indtryk han havde faaet af Børnenes Kundskaber, og da Anders Knudsen svarede, at det vilde de meget gerne høre, udtalte Biskoppen, at i de allerfleste Fag fandt han Børnene vel undervist; kun i Grammatik og Hovedregning stod de mindre godt, og idet han henvendte sig til mig personlig, sagde han: »De er jo en ung Mand og kan let indhente det manglende i disse Fag. Mit Indtryk af Dem er, at De har gode Anlæg for Lærergerningen, og at De sikkert er en fremadstræbende Mand, men da det herude paa Landet kan være vanskeligt for Dem at faa Adgang til Bibliotheker og deslige, saa tilbyder jeg Dem at komme ind til mig i Odense. Jeg har et stort Bibliothek, og naar De blot vil opgive, hvilke Bøger De ønsker, skal jeg sørge for, at De faar dem. Jeg ønsker Guds Velsignelse over Dem og haaber, at De maa faa Glæde af det Arbejde, De saa smukt har begyndt.« Disse Udtalelser af Biskoppen var en lige saa stor Overraskelse for Skolekommissionen, som de var en Opmuntring for mig, og fra den Dag turde jeg betragte Biskoppen som en Velynder.

Pastor Scheving var dog stadig generende og ubehagelig i sin Optræden ved Eksaminerne. Naar han overhørte Børnene, vakte han snarere deres Tvivl end styrkede deres Tro. Som Eksempel herpaa vil jeg nævne nogle Episoder fra mine første Læreraar. En Dag forlangte han, at Børnene skulde nævne et af Jesu Mirakler. De fortalte da, hvorledes det gik til dengang, Jesus stillede Stormen paa Havet. Præsten spurgte, om de nu

troede, at det var et virkeligt Mirakel, der skete. Paa dette Spørgsmaal svarede de et bestemt Ja. Præsten spurgte dernæst, om det dog ikke kunde tænkes, at der forelaa et lignende Tilfælde som det, der saa ofte finder Sted paa Norges Fjorde, hvor en Kastevind i et Nu kan bringe Vandet i Oprør, men saa snart dennes Virkning er forbi, bliver det blikstille paany. Hvorledes kunde Apostlene være sikre paa, at et saadant Tilfælde ikke forelaa? En af Drengene svarede, at det kunde de, fordi flere af Apostlene var Fiskere og derfor var godt kendte med Forholdene paa Genezaret Sø. Præsten var godt tilfreds med Svaret, men ved hans Spørgsmaal var der dog maaske for første Gang kastet en Tvivl ind i Børnenes Sjæle.

Ved en anden Eksamen skulde Børnene fortælle Lignelsen om den rige og fattige Mand, og derefter lod han en af Drengene fremsige den »Anden Trosartikel«. Saa spurgte han Børnene, om man skulde tro paa de Ord, hvormed Artiklen slutter, at »Jesus kommer igen for at dømme Levende og Døde«, da de jo nylig havde fortalt, at den rige Mand ved sin Død gik til Helvede, medens den fattige Mand fandt Hvile i Abrahams Skød; heraf fremgik det jo, at Dommen over et Menneske fuldbyrdedes ved Døden; men naar Mennesket faar sin Dom straks efter Døden, er det da nødvendigt at holde Dom en Gang til? Paa denne teologiske Spidsfindighed blev Børnene naturligvis Svar skyldig, og baade de og jeg blev højlig forundrede over, at Præsten selv gav følgende Svar: »Jo, Børn,« sagde han, »paa den yderste Dag skal det »kundgøres for Offentligheden,« hvem der er fordømt, og hvem der er salig.« —

Engang bad Præsten en lille Pige læse det 4de Bud, og derefter spurgte han, hvad der krævedes af hende for at opfylde dette Bud, og da hun svarede: »Kærlighed til

Far og Mor,« ytrede Præsten, at der dog er noget, der maa gaa forud for Kærligheden, og om hun kunde sige ham, hvad det var. Pigen tav. Præsten spurgte da, om ingen af Børnene vidste, hvad de allerførst maatte nære til deres Forældre, og da ingen svarede paa dette Spørgsmaal, sagde han: »Naar jeg vil gaa herfra til Odense, men tager fejl af Vejen og drejer om efter Stenløse, og der saa kommer en Mand og siger til mig, at det er en gal Vej, jeg er inde paa, hvad maa jeg saa nære til denne Mand for at tro ham?« En Dreng svarede straks: »Tillid«. Præsten blev glad ved dette Svar og paastod, at Tillid altid maatte gaa forud for Kærlighed, ogsaa overfor Forældre. —

Var Pastor Schevings Eksamination af Friskolens Børn saaledes af en noget ejendommelig Art, var den det ikke mindre, naar han overhørte Børnene i den offentlige Skole, og herpaa skal jeg ogsaa fremdrage nogle Eksempler: Præsten vilde eksaminere om Syndefaldet, og han begyndte derfor med at spørge: »Hvorledes kom Synden ind i Verden?«

Børnene tav.

Præsten: »Naa, Børn, ved I ikke, hvorledes det gik til, da Adam og Eva syndede i Paradis?«

Efter nogen pinlig Tavshed raabte en Dreng paa sit fynske Maal: »Jov, der krøv i Snov enj i Havi.«

Præsten: »Aa ja, lad gaa! Man plejer ellers at sige, at der krøb en Slange ind i Paradis, men hvorledes gik det videre til; syndede Adam og Eva lige paa en Studs, eller gik der en Samtale forud, og hvorledes lød den?«

Børnene tav.

Præsten: »Har I glemt, hvad der staar i Eders Bog; der staar jo, at Slangen sagde til Eva, I skulde — naa, I skulde ikke — —«

En Pige: »I skulde ikke dø.«

Præsten: »Rigtigt. Var det Sandhed?«

Børnene: »Nej!«

Præsten: »Hvad var det da?«

Børnene tav.

Præsten: »Naar det ikke var Sandhed, saa var det alt-
saa —«

Børnene: »Løgn«.

Præsten: »Rigtigt, Børn, det var Løgn. Men var det nu lutter Løgn, alt hvad Slangen sagde til Eva?«

Børnene tav.

Præsten: »Naa, Børn, hvad staar der i Eders Bog om den Ting? Staar der ikke, at Slangen sagde til Eva, at de skulde faa deres — at de skulde faa deres Øj — Øjne —«

Børnene: »de skulde faa deres Øjne opladt og kende godt og ondt.«

Præsten: »Rigtigt, Børn, men var det ogsaa Løgn?«

Børnene: »Nej.«

Præsten: »Hvad var det da?«

Børnene tier.

Præsten: »Ja, Børn, naar det ikke var Løgn, saa var det altsaa —?«

Børnene: »Sandhed.«

Præsten: »Ja, ser I Børn, det var jo det farlige ved den Ting, at den onde Frister, Slangen, der havde sneget sig ind i Paradiset, blandede Løgn og Sandhed sammen. Han bar sig ad paa en noget lignende Maade, som Eders Moder derhjemme bærer sig ad, naar hun vil forgive Rotter. Hvorledes bærer hun sig da ad?«

Børnene tav.

Præsten: »Jo, saa bager hun en Pandekage, men hvad blander hun i den?«

En Dreng: »Løgn og Sandhed!«

Præsten: »Sludder, Dreng. Du fortjener, at jeg al-

drig mere skulde værdige Dig med et Spørgsmaal. Nej, hun kommer jo Gift i Pandekagen!»

Saaledes fik Børnene i Almueskolen den Dag grundig Oplysning om Syndefaldet!

For at Friskolerne kunde blive fritaget for den Slags aandelige Manøvrer, henvendte jeg mig sammen med Kristian Appel og andre Friskolelærere til Folketingsmændene Sofus Høgsbro, Jens Jensen af Trunderup og fl. andre Rigsdagsmænd med Anmodning om Hjælp til en bedre Ordning, og ved deres Bistand blev der gennemført en Lov, der udkom 30te September 1864, og den gav os Ret til at vælge en hvilken som helst af Folkekirkens Præster til at foretage Overhøringen i Religion og Bibelhistorie. Vedkommende skulde saa bagefter udstede Vidnesbyrd om Resultatet. Loven indeholdt tillige den Bestemmelse, at naar der i en Friskole var ti Elever, kunde man kræve Eksamen afholdt paa selve Friskolen i Stedet for som hidtil at møde til Overhøring i Byens Statsskole, og Friskolens Lærer fik tillige Ret til selv at eksaminere Eleverne.

Henved 14 Dage efter, at Loven var stadfæstet af Kongen, mødte jeg efter Tilsigelse med mine Elever til Overhøring i Højby offentlige Skole, og da Pastor Scheving kom ind og vilde til at begynde at eksaminere Børnene i Religion, overrakte jeg ham en Attest fra Pastor Kofoed i Sønder Næraa. Han havde nogle Dage forud overværet Undervisningen i Bibelhistorie hos mig og derefter paa en Navnefortegnelse over Eleverne attesteret, at han fandt dem forsvarlig oplyst. Pastor Scheving saa' med synlig Forbavselse paa Attesten og gav den straks tilbage med en Bemærkning om, at da han ikke kendte den Lov, i Henhold til hvilken Attesten var udstedt, kunde han ikke tage Hensyn til Indholdet. Jeg gemte saa

Attesten i min Lomme, men tog Skolekommissionens Medlemmer og de tilstedeværende Forældre til Vidne paa, at Præsten som Formand havde nægtet at modtage én i Henhold til Lov udstedt Attest, og samtidig nedlagde jeg Indsigelse mod, at Pastor Scheving oftere eksaminerede mine Elever i Religion, da jeg endnu aldrig før havde hørt, at man kunde unddrage sig fra at respektere en Lov under Paaskud af, at man ikke kendte den. Dette fik jeg sagt saa eftertrykkeligt og under Forældrenes Bifald, at Scheving faldt til Føje og indskrænkede sig til at overhøre Børnene i de andre Fag. Da han var færdig hermed, bad han om at faa Lov til at se Kofoeds Attest endnu engang, og idet han vedlagde den til Eksamensprotokollen, ytrede han, at da den var udstedt af en af Folkekirkens Præster, maatte den være gyldig, uagtet den Lov, der var citeret, endnu ikke var Højby Skolekommission bekendt.

Da jeg nogle Aar senere havde opført en ny Skole- og Beboelsesbygning i Nærheden af den offentlige Skole, bad jeg Kommissionen om fremtidigt at holde Eksamen hos mig, hvortil Pastor Scheving svarede, at det kunde vi tales ved om til Efteraaret. Da vi nærmede os den Tid, og jeg intet Svar havde faaet, talte jeg med et Par af Kommissionens Medlemmer derom, men de forsikrede, at Præsten ikke havde nævnt et Ord til dem. De lovede mig imidlertid, at de vilde stemme for at imødekomme mit Ønske. Omsider fik jeg dog Meddelelse om, hvilken Dag Efteraarseksamen skulde holdes, men ikke et Ord om, hvor Friskolebørnene skulde møde. Jeg havde med Vilje undladt at forlange den i Loven fastsatte Frist af tre Maaneder for at se, om Præsten ogsaa her vilde optræde som Modstander, og jeg nærede ingen Tvivl om, at kunde han blot faa ét af Kommissionens Medlemmer til at nægte at gaa ned i min Skole, vilde han glæde sig

derover. Om Morgen, den Dag Eksamen skulde afholdes, kom Pastor Scheving ridende hen til min Bolig og bankede paa Vinduet med sin Pisk. Jeg gik da udenfor og spurgte, hvad han vilde. »Ja,« sagde han, »De udtalte jo ved Foraarseksamen et Ønske om at faa Eksamen afholdt paa Deres Skole. Vil De derfor om $\frac{1}{2}$ Time gaa op i Almueskolen. Dèr skal De faa Besked, naar Kommissionen har taget sin Beslutning.« Jeg udtalte min Forundring over, at jeg ikke før havde faaet Besked om et saa lille Spørgsmaal, men Præsten svarede, at han ikke havde villet kalde Kommissionen sammen for den Sags Skyld. Af dette Svar kunde jeg slutte mig til, at Præsten ikke holdt Møde med Kommissionen uden ved de halvaarlige Eksaminer.

Da den halve Time var omme, gik jeg op i Almueskolen, men Præsten lod mig staa et Kvarterstid, medens han eksaminerede nogle Dreng. Omsider løftede han Hovedet, saa' paa mig og sagde: »Ja, Hr. Berntsen, nu har jeg med Skolekommissionen drøftet den Sag, som vi talte om for lidt siden, og jeg skal da meddele Dem, at vi er bleven enige om at ville føje Dem i Deres forfængelige Ønske.« Til denne Uforskammethed svarede jeg, at jeg ikke var mødt for at høre Præstens Motivering, men blot for nu i den elvte Time at faa Besked om, hvorvidt jeg skulde møde *her* med mine Elever, eller om jeg maatte vente paa, at Kommissionen kom ned til mig. »Vi kommer til Dem,« svarede Præsten, og med den Besked gik jeg hjem. Nogle Dage efter fortalte Medlemmerne mig, at Præsten ganske rigtig, som jeg formodede, havde søgt at overtale dem til at nægte at afholde Eksamen i Friskolen, men at de havde protesteret derimod.

Imidlertid — naar Enden er god er alting godt. Da jeg første Gang var blevet valgt til Folketinget, sagde Pastor Scheving en Dag til mig: »Jeg havde aldrig troet,

at De skulde naa til den Stilling, De nu indtager. Men — rejs De nu roligt til Deres Gerning paa Rigsdagen. Jeg skal aldrig mere lægge et Haar i Vejen for Dem eller Deres Skole. Vi har længe kæmpet mod hinanden, men jeg haaber, at vi gensidig under Kampen har lært at agte hinanden. Jeg beder Dem derfor om at komme ind og drikke et Fredsbæger med mig.«

Det var ikke alene hos Myndighederne, at jeg mødte Uvilje, men ogsaa en stor Del af Befolkningen var mig uvenligt sindet. Gik jeg en Aftenstund op gennem Byens Gade, hændte det, at Ungdommen Arm i Arm spærrede mig Vejen, saa jeg maatte ty til Vejgrøften for paa fredelig Vis at komme forbi. Kom jeg ind paa Kroen, hvor der var Brevsamlingssted, for at hente min Post og traf Kromanden, som var Medlem af Skolekommissionen, fik jeg intet Svar, naar jeg hilste; han svarede heller ikke paa mit Spørgsmaal, om der var Breve til mig. Jeg maatte pænt vente, indtil Konen eller Pigen kom og udliveredede mig Posten, og naar jeg forlod Stuen, hørte jeg undertiden Kromanden brumme: »Den lange Dreng.«

Om Vinteren holdt jeg Aftenskole, men dør mødte kun Ungdommen fra de Hjem, der stod venligt overfor min Virksomhed. Der var mange Historier i Omløb om Friskolen. Nogle paastod, at den kaldtes saaledes, fordi Børnene kunde skulke. Sandheden var den, at de næsten aldrig forsømte, men ofte græd, naar Forældrene havde Brug for dem hjemme. Andre paastod, at Friskolen betød et Sted, hvor man var »fri for« at lære noget ordentligt, og hvor man kun fortalte Historier, sang og talte »Bragesnak«. Tanken, der laa til Grund for Kritikken, var jo den, at naar Børnene ikke lærte Balles Lærebog udenad, lærte de ingen Ting. Ingen vidste, hvad »Bragesnak« var, men netop derfor fandt man, at det maatte være noget ganske forfærdeligt.

En Dag løb et Par Heste løbsk fra »Lindeskovgaard«

og Tilfældet vilde, at de blev standset af et Par Karle lige ud for Friskolen. Da Karlene kom tilbage med Hestene, spurgte Ejeren, hvor langt de var løbet, og da han hørte, at de var naaet hen til mig, udbrød han: »Naa, saa de vilde ogsaa op at høre Historier.« Denne Mand anede ikke, at en af hans Stedsønner ofte kom og talte med mig om aandelige Spørgsmaal, men han turde kun komme om Aftenen, naar Faderen var gaaet i Seng, da det var dem alle strengt forbudt at søge Samkvem med mig. Kløften mellem Friskolen og Befolkningen var dyb, og det syntes i Begyndelsen umuligt at slaa Bro over den.

Da jeg i fire Aar havde ledet Højby Friskole under de forannævnte vanskelige Forhold, søgte jeg Kold, forklarede ham, hvorledes Sagerne stod, og spurgte, om jeg maatte indbyde til et offentligt Møde i Friskolen med ham som Taler. Det var jo da muligt, at nogle udenfor Friskolekredsen vilde komme tilstede, saa vi maaske kunde faa brudt den Mur, der skilte os. Kold gik villig ind herpaa, men til Mødet udeblev alle Modstandere. Han begyndte sin Tale med at sige:

»Der er Mennesker, som tror paa, hvad de kalder en Indskydelse. Det gør jeg ogsaa, og naar jeg faar en saadan, er det for mig som en Profeti om, hvad der vil ske i Fremtiden. Da min Søster og jeg i Dag kom gaaende hertil og fik Øje paa dette lille Hus, hvor I holder Friskole, sagde hun spøgende: »Se her har vi jo Højskolen«. De Ord slog ned i mig og jeg svarede: »Ja, Søster, der sagde Du mere, end Du selv ved. Jeg spaar, at denne Friskole snart vil vokse sig stor, og at Berntsen en Gang i Tiden skal blive Højskolemand.« Kold holdt derefter et Foredrag over den Begivenhed i Israels Historie, hvor Profeten Elisa en Morgen ser sig omringet af fjendtlige Soldater, som Syrerkongen havde udsendt for at fange ham. Da hans Dreng saa de mange Fjender, udbrød han: »Ak, Herre, hvad skal vi gøre?« Profeten svarede: »Frygt

ikke, thi der er flere med os end med dem,« og Elisa bad Vorherre om at aabne Drengens Øjne, at han maatte se. Vorherre hørte hans Bøn, og Drengen saa, at Bjerget var fuldt af Ildheste og Ildvogne rundt omkring Elisa. Kold tog heraf Anledning til at trøste Friskolens Venner og bad dem være sikre paa, at selvom det for menneskelige Øjne ofte kan se sort ud, saa vi gruer for Fremtiden, maa vi aldrig glemme, at der er en Gud til, som gerne slaar Englevagt om os og aabner Udvej der, hvor vi ingen øjner.

Jeg anede ikke, at Kolds Profeti saa hurtigt, som Tilfældet blev, skulde gaa i Opfyldelse. Kolds Møde blev holdt i Slutningen af Juli Maaned, men da jeg nogle Uger senere efter endt Sommerferie kom ned til min Skole, mødte jeg ved Indgangen en lille 10aarig Pige ved Navn Marie, Datter af Sognefoged Niels Rasmussen, som var en af Friskolens Modstandere. Hun hilste hjemme fra og spurgte til min Forundring, om hun maatte faa Lov til at gaa i Skole hos mig hveranden Dag, indtil Efteraarseksamen skulde afholdes, da hendes Far ikke vilde udmelde hende af Almueskolen, før han var sikker paa, at hun vilde blive glad ved at gaa i min Skole, men, sagde hun, det bliver jeg nok: »Sig bare Ja!« Med Glæde aabnede jeg Døren for hende, og hun mødte frejdig hveranden Dag i 6 Uger, medens hun tre Gange om Ugen maatte gaa op i den anden Skole. Dagen før Eksamen kom Sognefogden og bad mig undskylde, at han ikke før var kommen til mig og havde givet Forklaring paa, hvorfor han uden videre havde sendt sit Barn til Friskolen, tilmed uden først at have udmeldt hende af Almueskolen. Han fortalte, at Datteren havde været meget syg i Foraaret, og Lægen, der havde tappet hende for Vand i Lungerne, tvivlede paa, at hun vilde overleve det, hvorfor han og hans Kone skiftevis havde

vaaget over hende i nogen Tid. En Nat, da han sad hos hende, faldt hun i Søvn; han fulgte hendes Aandedræt med stor Angst. Efter et Par Timers dyb Søvn slog hun pludselig Øjnene op, og det var da kendeligt paa hendes Blik, at Sygdommen havde taget en gunstig Vending. Han tog hendes Haand i sin og sagde, at nu troede han, at hun snart blev rask igen, saa han fik Lov at beholde hende. Barnet havde da spurgt ham, om hun maatte faa et Ønske opfyldt, hvis hun blev rask. Sognefogden, der gik ud fra, at det var et eller andet barnligt Ønske, havde straks svaret ja, men blev højlig overrasket, da hun bad om Lov til at komme i Friskolen.

Niels Rasmussen tilføjede, at han altid havde fulgt det Princip aldrig paa Forhaand at binde sig til Løfter overfor sine Børn, fordi han var bange for at miste deres Tillid, dersom han ikke kunde holde dem, men Følgen heraf var den, at naar han endelig gav et Løfte, var Børnene trygge for, at han holdt Ord. Men her var hans Princip imidlertid blevet sat paa en haard Prøve, thi han vidste jo, hvad han selv havde været med til at vedtage i Bylauget, og hvis han nu efterkom sit Barns Ønske, stod han i Fare for selv at blive »sat ud«, men i denne alvorlige Stund syntes intet Offer ham for stort; dog betingede han sig, at hun først skulde prøve, om hun kunde blive tilfreds med at gaa i Friskolen. Nu var Prøvetiden omme, og i den Tid havde han selv erfaret, hvilken himmelvid Forskel der maatte være mellem de to Skolers Undervisning, thi den Dag, hun skulde i Almueskolen, var der altid noget i Vejen, men den Dag, hun skulde i Friskolen, gik hun glad hjemmefra, og naar hun om Aftenen kom fra Undervisningen, havde hun saa meget at fortælle af det, hun havde hørt og oplevet dér.

Nu maatte Afgørelsen træffes, og det var ham en virkelig Glæde, hvad der end maatte følge efter, næste

Dag at gaa op ved Eksamen i den offentlige Skole for personlig at udmelde sin Datter. Jeg blev glædelig overrasket ved, hvad jeg her fik at høre, da det derved blev mig klart, at jeg stod ved et Vendepunkt. Muren var nu brudt, thi kunde Sognefogden sende sit Barn i Friskolen, følte jeg mig overtydet om, at flere vilde følge efter.

Næste Dags Aften kom han og fortalte, hvilket Slag der havde staaet i Almueskolen, efter at han havde udmeldt sin Datter. Præsten, Degnen og Skolekommissionen var alle faret op imod ham og havde søgt baade med det Onde og med det Gode at holde ham fra sit Forsæt; selv Degnens Kone var traadt til, da hun hørte Larmen, og da hun erfarede, hvad det gjaldt, havde hun skældt Sognefogden saa læsterligt ud, at Degnen maatte tage hende i Armen og bede hende gaa ud og se til det »syge Faar«, — som naturligvis ikke fandtes. Men Sognefogden holdt fast ved sin Beslutning. Han lovede mig yderligere, at naar hans yngste Datter Rasmine om et halvt Aar var skolepligtig, skulde hun ogsaa indmeldes. Sognefogdens Omslag bevirkede, at Friskolen fik stadig voksende Tilgang fra de omliggende Sogne, og vi maatte derfor snart i det gamle Hus leje et større og lysere Værelse, hvor der tilmed blev lagt Bræddegulv.

Paa en ejendommelig Maade kom jeg ogsaa i Forbindelse med en anden af Friskolens Modstandere. Anledningen hertil var den, at en Gaardejer Jørgen Jørgensens Hustru fik Lungetuberkulose. Sygdommen tog rivende Fart, og da hun mærkede, at Døden nærmede sig, bad hun en Nat Manden, om han vilde lad mig kalde, da hun ikke kunde holde den Tanke ud at skulle dø uden at være forsonet med mig. Det pinte hende, at hun havde været med til at forfølge mig og mine Meningsfæller, som aldrig havde gjort hende noget ondt. Manden lovede at opfylde hendes Ønske, og næste Dag sad jeg ved hen-

des Seng. Hun fortalte mig om sin Synd, og den forekom hende saa stor, at hun ikke kunde blive frelst. Jeg havde aldrig før set noget Menneske i saa dyb Vaande og blev bange for, at hun skulde miste sin Forstand. Jeg lod hende tale helt ud, inden jeg prøvede paa at vende hendes Tanker bort fra denne hjælpeløse Følelse af Synd og bad hende rette sit Blik med Taknemmelighed mod Naadens Gud, der havde vist os Mennesker saa stor en Kærlighed. Hun spurgte mig, om jeg kunde tilgive hende, at hun havde været med til at forfølge min Virksomhed, for saa kunde hun dog svare Vorherre, at den Fejl havde hun faaet Tilgivelse for. Jeg gav hende min Haand og sagde, at hun ingen Skyld havde overfor mig, og lovede at komme til hende hver Dag. Under disse Besøg talte jeg alvorligt med hende og sang de Salmer, hun gerne vilde høre, og den sidste Aften, hun levede, takkede hun mig inderlig for den Trøst, jeg havde ydet hende i hendes Sjælenød. Efter at jeg havde bekendt Troen og sunget »Alt staar i Guds Faderhaand«, tog jeg Afsked med hende for sidste Gang; næste Morgen var hun død.

Et Par Dage før Begravelsen bad Manden mig komme med til Jordefærden. Jeg takkede ham, men svarede, at det vilde jeg ikke, da Bylauget jo havde vedtaget ikke at taale mig eller mine Meningsfæller i sin Midte. Men Manden forsikrede, at jeg trygt kunde komme, da han havde besøgt de Folk, der var mine værste Modstandere, og fortalt dem, hvad jeg havde været for ham og hans Hustru; de havde alle lovet at finde sig i, at jeg kom tilstede. Han bad mig tillige om at tale i Hjemmet ved hendes Baare. Jeg følte en inderlig Glæde ved Bevidstheden om, at her havde Gud lagt alt tilrette for mig, saa at jeg for første Gang kunde faa Anledning til at tale midt i Kredsen af mine Modstandere.

Sognepræsten var mødt i Ornat og stillede sig op ved Kisten med en Holdning, som om han ønskede at bringe mig ud af Fatning, men det gjorde mig kun fastere i min Tro paa, at her havde jeg et særligt Ærinde at udføre. Og til al Held virkede mine Ord forsonende. Paa Vejen til Kirken hørte jeg flere samtale om, hvor sørgeligt det var med den Strid, der havde skilt Sognets Befolkning i to Lejre, og at det var bedst, om den snart kunde ophøre. Mange, der aldrig før havde hilst paa mig, gav mig Haanden og takkede mig for min Tale, og for hvad jeg havde været for den Afdøde.

* * *

Den Aften, Kommunalbestyrelsen i Odense udnævnte Byens berømte Søn H. C. Andersen til Æresborger, stod jeg i Menneskemængden udenfor det festligt oplyste Raadhus. Jeg holdt meget af hans Eventyr og benyttede dem ved Undervisningen, men jeg fik desværre aldrig Lejlighed til at takke Digteren for den Glæde og Livslærdom, hans Værker havde bragt mig. Udbytte havde jeg ogsaa af mine Besøg i Odense gamle Teater, naar M. W. Bruns Selskab opførte »Elverhøj«, »Niels Ebbesen« (af Sander) og »Svend Dyrings Hus«. Jeg vandrede gerne den lange Vej fra Højby og tilbage igen for at faa Lejlighed til at overvære en saadan national Komedie. Jeg var for uudviklet til at kunne bedømme Spillet, men blev umiddelbart fængslet af Romantikken i disse Skuespil, hvis gæve eller onde Riddere, stolte eller blide Frøkener i spraglede Dragter gjorde Folkeviserne levende for mig. Jeg kunde derfor ikke dele mange af de ældre Grundtvigianeres Uvilje mod Teatret, men syntes, at det — drevet paa rette Maade — ikke alene havde en oplysende, men en moraliserende Opgave.

Den første Sommer, jeg boede i Højby, saa' jeg Kong

Frederik den Syvende, der med sin Gemalinde, Grevinde Danner, foretog en Køretur ad Landevejen mellem Odense og Svendborg. Fra den Tid, Kongen som Kronprins opholdt sig i Odense, gik der mange Historier om ham, ikke blot om det Liv, han førte paa Slottet, men især om hans Udflugter omkring paa Øen. Ved alle Ildebrande i Omegnen af Odense mødte han ridende eller kørende med sin Adjutant, Ritmester Würtzen. Hans Passion for Flammerne førte ham ogsaa engang til Højby, hvis Beboere han vandt ved sin jævne og muntre Færd; navnlig morede det dem, at han var taget ind i en Bondegård og havde bedt om et Krus hjemmebrygget Gammeltøl, der var berømt for sin Velsmag og oplivende Egenskab. Bondens Kone ejede intet Krus, men tog sin trebenede, brune Ølpotte med »Stjært« (Haandtag), gik ned i Kælderen og tappede af den bedste Tønde. Kronprinsen tog saa med højre Haand om »Stjærten« og med venstre Haand om Pottens ene Ben og drak med Velbehag, saa det klukkede i ham, hvorefter han gav Potten til sin Adjutant og bød ham drikke Resten, hvad denne ikke lod sig sige to Gange.

I Anledning af Kongens Køretur til Svendborg, var der bygget Æresporte i alle de Byer, han passerede, saaledes ogsaa i Højby ud for den første Gaard, »Bankegaarden«. Fra Sogn til Sogn eskorteredes han af Bønderne, ridende paa deres store, kraftige Heste, medens Konerne og Pigerne mødte i Højtidsdragt med Kurve fulde af Blomster, som de strøede paa Vejene eller kastede ind i Kongens Vogn. I Spidsen for Toget kørte Stiftamtmanden, og da Højby-Pigerne saa' hans hvide Fjerbusk, troede de, at det var Majestæten, og overvældede ham med Blomster, indtil Sognefogeden gjorde dem opmærksom paa Fejltagelsen. Omsider holdt Kongens Vogn ved Æresporten. Jeg stod ganske nær ved og

kunde betragte denne ejendommelige Monark, der fremfor nogen anden var elsket af den jævne Befolkning. Han var overmaade svær med en vejrbitd, blussende Hudfarve. Han og Grevinden fyldte hver Tomme Plads i Vognen. Han smilede og nikkede venligt til alle Sider, da hjertelige Hurraraab bruste ham i Møde. Sognepræst Scheving traadte hen til Vognen, for paa Beboernes Vegne at byde ham Velkommen. Præsten indledede sin Tale omtrent saaledes: »Deres Majestæt! Naar Beboerne paa denne Egn i Dag hilser Deres Majestæt med høje Gemalinde hjerteligt Velkommen, gør jeg opmærksom paa, at Beboernes Kærlighed til Landets Konge ikke alene er et Udslag af dyb Taknemmelighed for den Grundlov, som Kongen gav sit Folk den 5te Juni 1849, men den er allerede grundlagt ved en tidligere Begivenhed, nemlig fra den Dag, da Deres Majestæt som Kronprins for flere Aar siden var til Stede ved en Ildebrand her i Højby.« Ved Mindet herom smilte Kongen og tog militærisk til Garderhuen, som han den Dag bar.

Senere forefaldt en munter Begivenhed, da Parret holdt ved Æresporten i Ringe. Her førte Sognepræst Bloch Ordet. Han var en meget kedelig Taler og midt i hans lange Ordstrøm, indtraf det uheldige Tilfælde, at en Ko udstødte et langtrukket Brøl inde paa Marken. Kongen raabte da med høj Røst: »Stille! Een ad Gangen!«. Paa Gæstgivergaarden i Ringe var der dækket Frokostbord, og da Majestæten traadte ind i Salen, stod Kromanden i Døren. Kongen rakte ham Haanden til et huldsaligt »God Dag«, men Kromanden blev saa befippet, at han kun turde stikke Pegefingern frem. Da udbrød Kongen: »Nej, min gode Mand, naar Din Konge byder Dig Haanden, skal Du give hele Næven til ærligt dansk Haandslag.« —

I Sommerferien samme Aar spurgte Kold mig, om

jeg vilde følges med ham til Kjøbenhavn. Dèr kunde jeg faa Lejlighed til at høre Grundtvig prædike og til at besøge ham i hans Hjem. Jeg tog med Glæde mod dette venlige Tilbud, ikke mindst fordi jeg aldrig før havde været i Hovedstaden. En skønne Eftermiddag tog vi med Toget til Nyborg, hvor vi maatte vente nogle Timer paa Hotel »Postgaarden«, inden Smakken afgik til Korsør. I Følge med os var fem Bønder fra Højby og Omegn, og da Opvarterne paa Hotellet troede, at disse Bønder vilde til Kjøbenhavn for at more sig, slog de en høj Latter op og forsøgte at gøre Løjer med dem. Da Kold opdagede det, blandede han sig i Samtalen. Det varede naturligvis ikke længe, før han fik den drejet saaledes, at Latteren kom paa Bøndernes Side, hvorefter Opvarterne trak sig slukørede tilbage. Kold sagde da smilende til os: »Det morer mig altid, naar saadanne Købstadfolk anser mig for et »Guds Ord fra Landet«, at faa Lejlighed til at vise dem, hvor indskrænkede og uvidende de selv er.« Da vi kom til Kjøbenhavn, tog vi ind paa det beskedne Hotel »Knapstedgaard«, der laa, hvor nu Palads-Hotellet ligger, og næste Morgen, en Søndag, gik vi til Vartov Kirke. Jeg var uhyre spændt paa at se Grundtvig, som gennem Kolds Fortælling stod for mig som en Nutidens Apostelskikkelse. Kirken var stuvende fuld, og det gjorde straks et stærkt Indtryk paa mig, da Salmen »Guds Menighed syng for vor Skaber i Løn« blev sunget med et Liv og en Kraft, som jeg aldrig havde hørt Mage til; jeg følte mig løftet af Lovsangen og tænkte, at saaledes vilde den lyde, naar den faldne Menneskeslægt i Guds Rige priser Herren. Grundtvigs ydre Personlighed fængslede mig i høj Grad, og dette er vel Grunden til, at jeg ikke kan genkalde hans Prædiken i min Erindring. Om Eftermiddagen besøgte vi ham i hans Hjem paa Gl. Kongevej. Den gamle Patriark

sad i sin Lænestol, medens vi andre stod op, stærkt grebne af den Samtale, der førtes mellem ham og Kold. Det var mærkeligt, at se sin Lærer staa saa beskeden og lyttende overfor Grundtvig — ligesaa beskeden, som Eleverne stod overfor ham. Kold fortalte, at han Sommeren forud havde haft paa sin Skole nogle opvakte Piger, som ofte kom til ham og bad om Raad. De havde flere Gange udtrykt deres Sorg over, at de ikke kunde samle deres Sind og Tanke, naar de om Aftenen, før de sov, følte Trang til at bekende deres Tro og bede Fadervor. Ofte faldt de i Søvn midt under Bønnen, eller ogsaa fløj Tankerne vidt omkring. De havde da spurgt Kold, om de ikke helst skulde lade være med at bede Aftenbøn, da Vorherre næppe kunde finde Behag i en saadan tankeløs Oprensning, og om det ikke vilde være bedst at vente, til Hjerte og Tanke kunde samles i Bønnen. Kold havde ikke turdet svare, da han ikke kunde klare Spørgsmaalet for sig selv. Han bad derfor Grundtvig sige sin Mening herom. Grundtvig tøvede ikke. Han vilde tilraade de mange Mennesker, der var stillet ligesom disse unge Piger, at de endelig ikke holdt op med at »klamre sig til Troens Ord og Herrens Bøn«. Gud ser jo først paa Sindelaget og Hjerternes Trang til at bede, men vi Mennesker maa føle, at vort Fald er saa dybt, at vi end ikke ved egen Kraft kan anraabe Gud, uden at hans Helligaand varmer vore Hjerter; først derigennem bliver Ordene levende paa vor Tunge. Senere erfarede jeg, at Grundtvig i en af sine Salmer paa lignende Maade har svaret paa Spørgsmaalet. Ordene lyder:

»Hver Gang en ærlig Sjæl paa Jord
vil sine Hænder folde
i Jesu Navn, men Bønnens Ord
vil dø paa Læber kolde;

forbarm Dig over Støvets Kaar,
 vis Du paa alt kan bøde,
 og hvisk i os Dit Fadervor,
 saa vore Tunger gløde.«

Fru Grundtvig (hans tredje Hustru) var meget elskværdig mod os og bad os blive til Middag, men det vilde Kold ikke. Da vi kom udenfor, bebrejdede vi ham, at han ikke tog mod Indbydelsen, men Kold svarede, at det kunde vi ikke være bekendt, da vi var saa mange. Landboerne tænkte aldrig paa, hvad det vil sige, at Købstadfolk daglig maa købe alt ind til deres Husholdning. Paa Vejen ind til Byeñ, mødte vi Student Frede Bojsen, der skulde hen og undervise Grundtvigs Børn. Han standsede for at hilse paa Kold. Den Dag anede jeg ikke, at jeg senere i Livet skulde faa saa meget at gøre med den Mand. Han blev jo i Rigsdagen min politiske Fører, i Livet min personlige Ven, med hvem jeg delte gode og onde Kaar. Sammen med Kold opsøgte vi ogsaa den senere bekendte Højskoleforstander Ernst Trier paa hans beskedne Kvistværelse.

Fra Højby havde jeg iøvrigt faaet et besværligt Hverv at udføre i Kjøbenhavn. En gammel Husmand, som vi i daglig Tale kaldte »Hørhegleren«, havde en Søn, der var Hestgarder og Oppasser hos Prins Vilhelm; senere, da Prinsen blev Konge i Grækenland, tog han forøvrigt denne fynske Karl med sig. Faderen vilde gerne glæde sin Søn og bad mig derfor medtage en Flæskeskinke, som han hverken turde betro til Post- eller Jernbanevæsenet. Der gik nemlig lang Tid hen, inden Landsbyfolk turde forsende deres Varer med disse nye Befordringsmidler. Derimod havde »Hørhegleren« Tillid til mig og overgav mig trøstig Skinken, der var indpakket i et Stykke Lærred. Jeg var bange for, at

den skulde blive stjaalet paa Gæstgivergaarden, og jeg følte i den Grad mit Ansvar, at jeg førte den med paa Besøget hos Grundtvig og Trier, hvor besværligt det end var at faa den anbragt i Entréerne. Omsider naaede jeg Karlen, som blev meget glad for denne haandgribelige Hilsen fra Hjemmet.

Aaret efter rejste jeg med min Ven Kristian Appel til Sønderjylland. Hans Forældre boede, som tidligere fortalt, i Bevtoft, og der blev saaledes let Adgang for os til at besøge Sønderjydernes modige Fører Hans Krüger og hans begavede Søster, Frøken Ingeborg Krüger, der styrede Hjemmet. Med Aabenhjertighed udtalte Krüger sig om de forskellige Spørgsmaal, som Appel bragte paa Bane. Da Appel bl. a. spurgte, om Krüger havde deltaget i Festen ved Afsløringen af Flensborgløven, svarede han haardt: »Nej,« idet han tilføjede, at de Nationalliberale, der havde styret Danmark saa længe og saa slet baade udad- og indadtil, hellere burde have sat en Hare end en Løve paa den Sokkel. Han fremdrog flere Minder om sit Forhold til Frederik den Syvende, bl. a. om Kongens Ophold i Sønderjylland i Slutningen af 1854. Det var, da Uviljen mod Ministeriet Ørsted var allerstærkest. Oppositionen opfattede Rejsen som en snildt anlagt Plan: Hyldningstoget skulde bruges til at bibringe Kongen det Indtryk, at Befolkningen var ham lige hengiven trods Ministeriets grundlovstridige Politik. Planen lykkedes dog ikke, idet den jævne Befolkning kun mødte sparsomt frem, medens Embedsmændene og Storborgerne naturligvis gjorde deres bedste i Retning af at vise Begejstring for Monarken. Krüger havde besluttet at blive hjemme, men da han saa', hvorledes Vogn efter Vogn førte Hjemmetyskere og andre Grundlovsfjender til Haderslev, opbragtes han ved Tanken om, at disse Mennesker maaske kunde give Kongen et falsk Ind-

tryk af den virkelige Folkestemning, og han bestemte sig da til selv at tage til Haderslev for at sige Kongen Sandheden.

Da Krüger kom til Byen, var Audienssalen stuvende fuld. Adjutanten pegte paa den store Forsamling og bad ham vente til næste Dag. Men det nyttede ikke. »Jeg beder Dem øjeblikkelig meddele Majestæten,« sagde han, »at Hans Krüger fra Bevtoft er her tilstede og gerne vil tale med Kongen, men har ikke Tid at vente til i Morgen.« Adjutanten efterkom Krügers Ønske, og faa Minutter efter aabnede han Døren og raabte: »Hans Majestæt Kongen ønsker straks at tale med Hans Krüger.« Jeg følte mig stolt, sagde Krüger, over denne særlige Naadesbevisning, og med sikre Skridt traadte jeg gennem Mængden ind til Kongen, der modtog mig venligt med Spørgsmaalet: »Hvorledes staar det til, Hans Krüger?« I min opbragte Sindsstemning svarede jeg: »F piske mig skidt, Deres Majestæt! Overalt i Landet er der Sorg og Harme over, at Ministeriet har faaet Lov til at ødelægge den Grundlov, som Deres Majestæt har skænket det danske Folk. Derfor møder kun Modstanderne af Friheden, og de kommer for at indbilde Deres Majestæt, at der intet er i Vejen. Da jeg i Morges saa', *hvem* det var, der tog til Haderslev i Dag, følte jeg, der ellers havde besluttet at blive hjemme, at det var min Pligt at tage af Sted for at sige min Konge den rene Sandhed.« Kongen hørte roligt paa Krügers djærve Tale og bad ham derefter være forvissat om, at han vilde værne om de Rettigheder, som han ved Grundloven havde givet sit Folk. Da Krüger Aaret efter kom til Kjøbenhavn, blev han bedt til Middag paa Slottet. Efter Taflet spurgte Kongen ham: »Naa, hvordan staar det nu til, Krüger?« Da Ministeriet P. G. Bang i Mellemtiden var udnævnt, kunde Krüger svare, at nu gik

det, som det skulde. Samtidig bad han Kongen undskylde sin dristige Optræden i Haderslev, men den bundede alene i hans Kærlighed og Tillid til ham. Kongen lagde Haanden paa hans Skulder og sagde med et Smil, at Krüger havde jo set, at hans Optræden frugtede. —

Da jeg var 20 Aar gammel, oprandt Danmarks Ulykkesaar 1864. I Begyndelsen af November 1863 var Kong Frederik med sin Gemalinde rejst til Lyksborg for at tage Ophold dèr i nogen Tid. Samtidig foretoges Troppeøvelser ved Dannevirke, og Arbejdet paa at sætte Stillingen i Forsvarsstand blev fremskyndet. Kongen interesserede sig levende derfor, men hans Nærmeste lagde dog Mærke til, at han nærrede Uro for Forsvarets Utilstrækkelighed. Paa disse daglige Udflugter i alskens Vejr nægtede han at skærme sig mod Kulden, og Følgen blev, at han maatte gaa til Sengs. Et Par Dage efter stødte Ansigtsrosen til, Sygdommen bredte sig med stor Hastighed, og den 15. November modtog Folket Budskabet om hans Død. Jeg var i Odense den Aften og kan aldrig glemme det rystende Indtryk Meddelelsen vakte. Da Kisten skulde føres til Roskilde Domkirke, mødte to Mand fra hvert Sogn Landet over for at vise Kongen den sidste Ære. Sorgen over Tabet var blandet med Angst for Fremtiden, og det viste sig jo snart, at disse bange Anelser ikke var grundløse.

Den Dag, Kongen døde, fik Ministeriet Hall »Novemberforfatningen« gennemført i Rigsdagen, hvorved der indførtes en Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender. Dèt var en vanskelig Lov for Christian den Niende at underskrive, thi hans Herskerret over Sønderjylland blev bestridt fra tysk Side. Han betænkte sig i tre Dage, men gav saa efter for de Nationalliberales Pression og Folkestemningen i København, der bl. a. havde givet sig Udslag

i larmende Optrin foran Slottet. Det var alvorlige Dage for den nye Regent, der tilmed ikke ejede Frederik den Syvendes imponerende Fremtræden og folkelige Facon. Christian den Niende var ret ukendt for den store, menige Befolkning, og den nationallibérale Presse med »Fædrelandet« og »Dagbladet« i Spidsen beskyldte ham aldeles grundløst for at nære tyske Sympatier. Disse Blade undlod end ikke — for yderligere at mistænkeliggøre ham — i deres Angreb at benytte den Omstændighed, at hans Brødre havde baaret Vaaben mod Danmark i Krigen 1848—50, hvilket dog maatte siges at være en Selvfølge, da de paa det Tidspunkt var tyske Officerer, og deres Broder endnu ikke anerkendt som Prins til Danmark. Denne Mistænkeliggørelse smertede naturligvis Kongen. Jeg ved ikke, om han nogensinde glemte den, men *det* ved jeg, at hos Prins Hans blev Saaret aldrig lægt. Endnu saa sent som i 1909 retfærdiggjorde han i en Samtale, jeg havde med ham, paa en tiltalende Maade (uden Opfordring fra min Side) sit militære Forhold under den første slesvigske Krig.

I December 1863 traadte Halls Regering tilbage, hvorefter Biskop Monrad dannede det nye Ministerium. Han paatog sig altsaa Ansvar for den ukloge Politik, som Hall havde forberedt. Krigen stod for Døren. Midt i Vinterens Hjerte overfaldt to Magter, Prøjsen og Østrig, vort lille Land, hvis Forsvar ikke var tilstrækkeligt forberedt. Folket levede i den Illusion, at Dannevirke var en virkelig Forsvarsstilling, men Sandheden var, at den, som Helten fra Skanse Nr. 2, Kammerherre Castenskjold, engang sagde til mig, »kun var et Digt af Carl Ploug.« Man var endog saa slet forberedt, at der ikke fandtes Munderinger til alle Soldaterne. Min Broder, Jens Kristian, der blev indkaldt til at møde ved Danne-

virke, maatte sammen med hele sin Aargang nøjes med at iføres islandske Trøjer og lyseblaa Rytterkapper, hvorfor Fjenden stadig skød efter disse Folk, som den ansaa for et særligt Korps af »Herregaardsskytter« eller lignende. Stod det daarligt til med Beklædningen, var det endnu værre med Vaabnene. Tyskerne havde Bagladegeværer, medens vore Soldater maatte nøjes med gamle Forladere. Naar hertil kom, at Krigen begyndte midt om Vinteren, var det intet Under, at Hærens ansvarlige Generaler med de Meza i Spidsen besluttede at forlade Dannevirke uden Sværds slag. Budskabet herom kom som et Lyn fra klar Himmel og fremkaldte Sorg og Harne i Befolkningen, som troede, at der var Forræderi med i Spillet. Uviljen ramte ikke mindst den nye Konge. Allehaande taabelige Rygter løb rundt blandt Menigmand og det, som holdt sig længst, var Krøniken om, at Frederik den Syvende ikke var død, men sad i tysk Fangenskab.

Da begge mine Brødre deltog i Krigen, maatte jeg midlertidigt opgive min Friskolegerning og tage hjem for at styre Gaarden for Mor. Til Hjælp havde jeg kun en døvstum Karl, som jeg ved Minespil og Fagter maatte se at gøre mig forstaaelig for. Brevene derovre fra Felten var jo triste. Jeg husker ét, hvori min ældste Broder skrev, at han, medens han laa i Ditmarsken, havde været indkvarteret hos en Slagter. Husets lille Søn var en Dag kravlet op paa hans Knæ og havde peget paa hans Hals med disse Ord: »Far siger, at de Danske skal slagtes som Svin.« Min Broder var naturligvis rystet over den Børnelærdom.

Krigens Gang bragte den ene Jobspost efter den anden. Først Tilbagetøget fra Dannevirke, senere Rømningen af Fredericia, hvorved hele Jylland blev lagt aaben for Fjenden. Ukendt med Forholdenes virkelige Natur kaldte Menigmand Hærføreren »General Baglænds«. Før

Dannevirkes Rømning havde min ældste Broder faaet en Taa sat af, og han maatte derfor gøre Turen til Flensborg liggende paa en Vogn sammen med andre syge Soldater. Derfra fortsattes Rejsen med Skib til Garnisons- sygehuset i Kjøbenhavn, men inden han naaede dette, havde han faaet Koldbrand i Foden. Han kom sig imidlertid, men da han skulde indstilles til Kassation, bad han indtrængende om at faa Lov til at vende tilbage til sin Afdeling, der nu laa i Nyborg. Saa længe han kunde røre sig, vilde han være med til at værge sit Land. Da han havde faaet sit Ønske opfyldt, skrev han til mig og opgav mig en Dag, paa hvilken jeg under Bataillonens Marsch fra Nyborg til Strib kunde træffe ham i Odense. Han kom uden Tornyster og Sabel, men med en Stok i Haanden og den syge Fod i en Sko af tykt sort Klæde. Skønt han haltede, marscherede han alligevel med i Kompagniet. Han var en haardfør ung Mand og derfor ved godt Mod. Jeg fulgte med ved hans Side ud ad Middelfart Landevej og fortalte ham om Hjemmet og bragte Hilsen fra hans Forlovede, Stine, en Datter af Folketingsmand Jens Jensen, Trunderup. Faa Dage efter min Hjemkomst blev alle Gaardejere i min Fødeby tilsagt til at møde i Nyborg for at køre Havre til Vognparken ved Baaringvig. Jeg maatte ogsaa deltage i denne »Ægtekørsel«. Det var en varm Formiddag, da vi tog hjemmefra, og da ingen anede, at denne Tur skulde være mere end en Dags Tid, medtoges hverken Dækner til Hestene eller Rejsetøj til os, der kørte Vognene. Vi havde 3 Mil til Nyborg. Dér fik vi hver 6 Tdr. Havre læsset paa, hvorefter Rejsen fortsattes de 4 Mil til Odense, hvor vi holdt Hvil nogle Timer og modtog Fourage, men vor egen Forplejning maatte vi selv sørge for. Næste Dag naaede vi om-sider Baaringvig, hvor vi blev modtagne af Kommandan-ten for Vognparken, en brutal Kaptajn, der skældte os

Huden fuld. I ni Døgn brugte han vore Heste og Vogne. Om Natten laa vi i eller under Vognene; vi frøs naturligvis og fik kun lidt Søvn, da Luften var klam saa nær Vandet. Jeg kan godt sige, at vi glædede os, da vi hørte, at vor Plageaand en Nat var blevet mørbanket paa Landevejen til sit Kvarter. Der blev holdt flere Forhør, ogsaa over Mandskabet ved 19. Bataillon, men den Skyldige blev aldrig fundet.

Det var som at slippe ud af et Slaveri, da vi fik Lov at køre hjem. Desværre fik jeg et slemt Eftersmæk i en ondartet Tyfus, der nær havde taget Livet af mig. Dr. Gandil i Ringe begyndte sin sædvanlige Kur overfor Feberpatienter med at give mig to Brækpulvere, og var jeg ikke syg, saa blev jeg det. Men denne stramme Dosis var god Latin dengang. En Læge, jeg kendte i Odense, plejede altid at sige til en Feberpatient: »Gaa til Sengs Kære, saa skal jeg give Dem en rigtig god »Skorstensfejer«, der kan gøre Dem ren i begge Ender!« Jeg blev omsider tilsyneladende helbredet, men plagedes dog i mange Aar af Mavekatarrh.

Min Broder, Jens Kristian, der stod ved 17. Regiment, deltog i Forsvaret af Dybbølstillingen, hvor han blev udnævnt til Korporal. Jeg besøgte ham paa Als, og den Dag, da han atter skulde paa Forpost i Dybbøl, fulgte jeg ham til Sønderborg. Jeg stod ved Broen over Als-sund, medens han forsvandt ovre paa den anden Side; det var jo uvist, om jeg saa' ham oftere. Før jeg forlod Broen, kom 18. Regiment marscherende for ogsaa at gaa til Forposttjeneste. Det gjorde et stærkt Indtryk paa mig at høre dem synge af fuld Kraft:

»Rask alle Mand, nu over Broen,
 Pokker skulde bry sig om saadanne No'en,
 Dæk, dæk, Avnbjerg, dæk!
 Paa'en igen, Granaten er væk.«

I Sønderborg sov jeg Natten efter paa et Bord med Overfrakken under Hovedet. Ovre paa Broager arbejdede Tyskerne ivrigt paa Opførelsen af et Batteri, hvorfra de vilde bombardere Byen, men nogle Officerer, jeg talte med herom, lo og sagde, at det var umuligt derfra at naa Sønderborg med en Granat. Dog, nogle Dage efter, da jeg var rejst, aabnede Tyskerne alligevel Bombardementet, og deres Granater naaede ikke blot til Sønderborg, men gik langt over Byen.

Forsvaret af Dybbølstillingen var i Længden umulig. Det, der virkede mest nedslaaende paa vore Soldater, var dog, at de ikke maatte gøre Udfald, men fik Ordre til at skyde saa lidt som muligt for »ikke at irritere Fjenden.« Da Dybbølstillingen blev taget den 18. April 1864, var saa mange Befalingsmænd skudt, at min Broder Jens Kristian som Korporal maatte føre sin Deling paa 50 Mand fra de ødelagte Skanser til Sønderborg. Dette Hverv udførte han saa heldigt, at kun én af Mandskabet blev dræbt. Efter Ankomsten til Sønderborg fik han Ordre til at tage Stilling i en Løbegrav Nord for denne By. Herfra kunde han ikke blot høre de tyske Musikkorps spille »Den tapre Landsoldat«, men ogsaa se ud over Valpladsen med de mange døde og saarede Kammerater. Da faldt dette Vers af H. P. Holst ham paa Sinde:

»Ensomt, thi de brystne Blik
ingen kærlig Haand har lukket,
ingen Ven jert Haandtryk fik,
ingen hørte Afskedssukket;
men for Danmark Sukket lød,
for dets Fremtid, for dets Lykke.
Hvil da sødt i Jordens Skød,
hvil da trygt i Gravens Skygge.«

Et Lysglimt under Nederlaget var Løjtnanterne

Ankers og Castenskjolds heltemodige Forsvar af Skanse Nr. 2. Sidstnævnte har fortalt mig, at da Anker nogle Timer før Stormen kom og løste ham af, spurgte Castenskjold ham: »Hvor er Du henne, naar jeg kommer igen for at afløse Dig?« Hertil svarede Anker, idet han pegte op mod Himlen: »Enten dør eller,« idet han pegte nedad mod Tyskland: »dør!« Det sidste blev Tilfældet. Men som Fange gav Fjenden ham Lov til at beholde sin Sabel. De danske Soldater sang:

»Den tapre Løjtnant Anker,
der var kæk,
Fjendens Skræk,
han for Bomber ej løb væk.«

Efter Dybbøls Fald blev der Vaabenstilstand. Stormagterne sammenkaldte til en Fredskonference i London. Paa denne mødte A. F. Krieger som Udsending for Danmark, men den danske Regering turde ikke tiltræde noget Forslag om en Deling af Slesvig. Krigen begyndte altsaa paany, uagtet hele Jylland, undtagen Als, var i Fjendevold. De danske Aviser havde længe i deres tykke Uvidenhed haanet den prøjsiske Førsteminister Bismarck, uagtet han havde mere politisk Forstand i sin lille Finger end vore nationalliberale Koryfæer i deres indbildske Hoveder. Han kendte Forholdene nøje i Rusland, Frankrig og England, og han pustede behændigt til Ilden, der holdt Misforstaaelse og Skinsyge brændende mellem Frankrig og England. Hertil kom, at den engelske Dronning var gift med en tysk Prins og hendes Datter med den prøjsiske Kronprins, saa hendes Sympatier gik i tysk Retning. Resultatet blev, at ingen Stormagt vilde række os en hjælpende Haand; end ikke Sverrig, hvorfra det nationalliberale Parti drømte om Støtte.

Om Natten den 29. Juni, kort Tid efter at Krigen paa ny var aabnet, gik en prøjsisk Armé i Baade over Alssund og erobrede Øen, og med dens Tab var den sidste Fodsbred af Sønderjyllands Jord i Fjendehaand. Danmark var dengang Herre til Søs, og det blev et lille Lysglimt i dette Ragnaroks Mørke, at Kommandør Suen-son sejrede i Slaget ved Helgoland. Ja, hvor blev denne Bataille en Løftelse, der fremkaldte Haab! Men da Budskabet kom om Tabet af Als, og om at Krigsskibet »Rolf Krake«, der laa i Nærheden, næppe havde gjort Forsøg paa at forcere Alssund, var Ordet »Forræderi« atter paa Alles Læber, og man frygtede, at Danmark gik sin Undergang imøde. Kjøbenhavnerne, der blindt lod sig lede af den nationalliberale Presse med Bille og Ploug som Førere, havde hidtil raabt op om, at vi burde »slaas til sidste Mand.« Men nu, da Tyskerne truede med at gaa over Fyn og Sjælland til Kjøbenhavn, tabte de Hovedet. Raabet blev nu »Fred for enhver Pris.« Onde Tunger udbredte endog det Rygte, at Redaktør Bille, for at redde sit Sølvtoj, havde sendt det til Norge.

Regeringen vilde nu ogsaa slutte Fred, og den fik et stort Flertal af Rigsraadets Medlemmer paa sin Side. Vilkaarene var saa haarde som vel muligt. Men én Ulykke kommer sjelden alene. Da Hertugdømmerne og Sønderjylland var tabt, maatte der foretages en Forfatningsforandring, og dette Spørgsmaal gav Anledning til en bitter Kamp i det danske Folk. Reaktionen benyttede sig af dets Forsagthed efter Ulykken til at berede det et nyt Nederlag, og i Bestræbelserne herfor gik Godsejerne og det nationalliberale Parti, der ellers havde levet som »Hund og Kat«, Haand i Haand, medens Bondevennerne og det nationalliberale Venstre krævede Junigrundloven genindført i dens oprindelige Skikkelse.

I Vinterhalvaaret 1865—66 vakttes min Interesse før-

ste Gang for Politik, og Anledningen hertil var netop Grundlovskampen. Reaktionen vilde rette et Slag mod den almindelige Valgret. Ved Forfatningsforandringen 1855 var der ved Siden af Rigsdagen skabt et Rigsraad, bestaaende af Folketing og Landsting, til Varetagelse af de Anliggender, der var fælles for Kongeriget og de 3 Hertugdømmer, medens man for de indenrigske Anliggender beholdt Rigsdagen. Paa én Gang havde vi saaledes her i Danmark 2 Folketing og 2 Landsting, og ikke faa Medlemmer af Rigsdagens Folketing var tillige Medlemmer af Rigsraadets Folketing.

Efter Nederlaget var Grundlaget for Rigsraadets Bestaaen bortfaldet. Det havde da været naturligt, at denne Forsamling var blevet ophævet, og at Rigsdagen ifølge Grundloven af 1849, der hvilede paa lige og almindelig Valgret, igen var vendt tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Ingen kunde bevise, at det danske Folk, der i 1849 pludselig kom bort fra Enevælden og ind under en fri Forfatning, nogensinde havde misbrugt sin Valgret. Men Ulykken var, at de Nationalliberale, der havde været banebrydende for Frihedens Indførelse, nu var blevet bange for den almindelige Valgret og særlig for Bønderne, som de i deres Aviser, nemlig »Dagbladet« og »Fædrelandet«, betegnede med Skældsord som »den kofteklædte Absolutisme«, »Mændene fra Tørvemosen« eller »Træskokarlene«. Nu skulde de knægtes. De reaktionære Godsejere gik i Spand med dem og forlangte, for at give Slip paa Rigsraadet, et Landsting valgt væsentligst paa Grundlag af Hartkorns- eller Pengeprivilegier. Under denne Grundlovsstrid kom jeg til at overvære et politisk Møde i Ringe Kro, hvor der stod en Tvekamp mellem Redaktør Bille og I. A. Hansen. Den sidste Tale overbeviste mig om, hvilken Uret man her var i Færd med at udøve, ligesom han ogsaa paaviste det Brud paa

Aftaler og Forudsætninger, man her stod overfor. I. A. Hansen mindede om den Bestemmelse, som i 1855 blev vedtaget enslydende i begge Ting, at Rigsdagen skulde have sin ved Grundloven af 5. Juni 1849 givne Myndighed tilbage, hvis Fællesanliggender, for hvis Skyld Rigsraadet blev skabt, ophævedes, og for at tydeliggøre dette, brugte han følgende Billede:

»Sæt nu, at der mellem Ringe og Kværndrup Sogneforstanderskaber blev indgaaet en Kontrakt om Styrelsen af Byen Volstrup, der ligger mellem disse to Byer, og der saa skete en Naturbegivenhed, hvorved Volstrup sank i Jorden og forsvandt, vilde man da ikke finde det urimeligt, ja taabeligt, hvis Ringe Sogn fremdeles vilde paaberaabe sig Opretholdelsen af Kontrakten om det Volstrup, der ikke mere eksisterede, naar det tilmed var aftalt, at Kontrakten kun gjaldt, saa længe der *var* et Volstrup.«

Jo, det fandt Forsamlingen og jeg med den. Bille derimod holdt sig til, at den af Rigsdagens to Ting i sin Tid vedtagne Beslutning kun var en Afgørelse, som ikke var grundlovfæstet, og derfor stod Rigsraadet frit. Den Magt og Myndighed, det havde faaet i 1855, kunde ingen fratage det, saa længe Rigsraadet ikke selv tog en Beslutning derom. »Vi har,» ytrede han, »en Rigsdag og et Rigsraad, hver med sit Folke- og Landsting, og Befolkningen kommer til at finde sig i, at vi kører med 4 Ting, indtil man enes om en ny Forfatning.« For at trøste Tilhørerne, søgte Bille at slaa fast, at ved det ny Grundlovsforslags Vedtagelse beholdt Folketinget alle Rettigheder som hidtil. For dette Ting skulde Finanslovsforslaget først forelægges, og Valgretten forblev ubeskaaren. Alt skulde være som hidtil, kun med den Forskel, at Landstingets Sammensætning blev mere kon-

servativ for at hindre, at Udviklingen skulde gaa i Galop.

Jeg tog under Mødet afgjort Parti for I. A. Hansen og sagde til en Mand, der stod ved min Side: »Ja, Billes Tale om den Grundlovsændring, han gør sig til Talsmand for, vil jeg ligne ved en Morder, der kommer og siger til mig, at han vil nok lade mig beholde mine Lemmer, men han vil bare give mig et lille Snit med sin Kniv ind i Pulsaaren — for at Hjertet ikke skal pulsere for stærkt.«

Under Mødet lovede jeg mig selv at gøre alt, hvad jeg efter fattig Lejlighed formaaede, for at vække Befolkningens Hengivenhed for den gamle Grundlov. Faa Dage efter modtog jeg et Brev fra Kold, hvormed der fulgte en Adresse til Rigsdagen, indeholdende en indtrængende Opfordring om at bevare Junigrundloven. Kold tog ellers aldrig Del i Politik, men her havde han faaet Øjet opladt for, at der skete en Ulykke, hvis man gav efter i Kampen for Bevarelsen af den almindelige Valgret. Adressen var vistnok affattet af Høgsbro og Termansen, og Kold bad mig om at faa samlet saa mange Underskrifter som muligt i Højby og omliggende Sogne. Med min Ven Gaardejer Anders Knudsen, Ellekær, gik jeg i flere Dage hver Aften fra By til By. Vi talte med Bønderne om nu at give Agt paa, hvad der kæmpedes for, og vi fik mange Underskrifter. Men inde i Rigsraadet svigtede desværre flere Landboere. Til Løn herfor gav Højre dem ganske vist Titlen »de syv vise Bønder«, men Slaget blev tabt, og i Sommeren 1866 gennemførtes Grundloven af 28. Juli. Landstinget blev herved i høj Grad de privilegerede Samfundsklassers Ting. Paa Landet fik hver Godsejer lige saa megen Indflydelse paa Sættningen som en hel Kommune og lidt til. I Købstæderne foregik Valgmandsvalgene lige-

ledes i to Klasser. Alle Vælgerne stemte i Fællesskab paa den ene Del af Valgmændene, medens de højstbeskattede Vælgere stemte én Gang til paa den anden Del. Mænd som Grundtvig, Tscherning, »Budstikke-Bojsen«, Sofus Høgsbro, Termansen og Lars Dinesen var i Spidsen for de 44 Folketingsmænd, som til det sidste stod fast i Kampen for den gamle Grundlov, medens Politikere som I. A. Hansen, C. Berg og Birkedal tilsidst stemte for den ny Grundlov til stor Sorg og Harme for mange frisindede Vælgere. Det kostede I. A. Hansen hans Kreds, idet Langelænderne vragede ham ved det efterfølgende Valg i Rudkøbing. Birkedal afgav senere en offentlig Erklæring om, at han fortrød sin Afstemning, og til Vidnesbyrd om, at han mente det, trak han sig tilbage og overlod Brobyværk- (nu Højrup) Kredsen til Sofus Høgsbro, der havde stemt mod Grundloven af 1866.

Da mine Brødre var kommet hjem fra Krigen, foretog Mor privat Skifte med sine Børn. Min ældste Broder fik Fædrengaarden, min anden Broder købte Gaarden »Ny Krumstrup« i Ryslinge Sogn, og jeg vendte tilbage til min Gerning i Højby. 21 Aar gammel gik jeg paa Session, dels for hurtigst muligt at faa aftjent min Værnepligt, dels for at blive fri for at udskrives til Gardist og derved tvungen til at ofre flere af mine Ungdoms-aar som Soldat. Fynboerne havde dengang en vis Frygt for at komme paa Session, fordi man i denne Udskrivningskreds havde en halvgal Chef, en afskediget Oberst, ved Navn Torkos. Som Eksempel paa hans Optræden kan jeg fortælle, at han engang, da det var paalagt de ældre Aargange at møde paa Sessionen for at »raabes op«, kommanderede: »Rasmus Jakobsen, Ringstedgaard«. Lægdsmanden sagde: »Den Mand er død«, men det overhørte Torkos, og han gentog derefter af sine Lungers fulde Kraft: »Rasmus Jakobsen, Ringstedgaard«.

Lægdsmanden rejste sig da og sagde lidt højere: »Manden er død,« men til Svar herpaa brølede Torkos: »Det er,« og saa bandte han en drøj Ed, »lige meget; naar jeg raaber ham op, skal han svare »her«, hvad enten han er død eller levende.«

Da en lille Skrædder, der var en »Undermaaler«, kom ind i Lokalet, raabte Torkos: »Gaa hjem! Skriv: Dverg.« Skrædderen hævede sig paa Taaspidsen og sagde fornærmet »Jeg er ingen Dverg!« Da sprang Torkos op; med opløftet Haand fo'r han mod den lille Skrædder og raabte: »Herut med ham, ingen Ting duer han til, helt udslettet af Rullen, skriv: Dverg, i Protokollen!«

Den Dag, jeg mødte paa Sessionen, var Torkos bleven afløst af en rolig og elskværdig Udskrivningschef, der, da han hørte, at jeg i Højde maalte 68 Tommer og af Lægen blev erklæret for tjenstdygtig, straks sagde, at jeg egnede mig til Hestgarder. Paa min indtrængende Anmodning om at maatte blive Infanterist imødekom han dog mit Ønske, da han hørte, at jeg var Lærer.

Den 31. Maj 1866 mødte jeg som Rekrut og blev Nr. 1 ved femte Bataillons fjerde Kompagni i Odense. Kaptajn (senere General) Hammer var Kompagnichef, og Premierløjtnant Jacobsen ledede Rekrutskolen. Uagtet jeg led af Mavekatarrh, blev det en stor Glæde for mig at være Soldat. Der herskede en usædvanlig god Tone i Kompagniet, og alle Befalingsmændene forstod ikke blot at interessere os for Øvelserne, men tillige at vinde vor Agtelse og Hengivenhed, saa ingen af os nænnede at gøre dem imod, og der blev ikke en eneste straffet i Skoletiden. Løjtnant Jacobsen var en alvorlig Mand, der hverken taalte Skældsord og Banden fra Befalingsmændenes eller Raahed og letfærdige Viser fra Soldaternes Side. Til hver Rekrut, der havde Sangstemme, forærede

han et Eksempplar af Løjtnant Speyers »Skyttesangbog«, og han bad dem møde to Gange ugentlig hos mig, for at jeg kunde indøve Sangene med dem til Brug ved vore Marschøvelser. Da Skoletiden var omme, blev Kompagniet præsenteret for Bataillonschefen Major Schive, der udtalte sig med stor Tilfredshed om os. Jeg havde dengang trods mine 22 Aar lagt mig Fuldkæg til. Det gav mig et saa aldrende Udseende, at Majoren spurgte mig, om jeg var »Stillingsmand«, hvortil jeg lidt stødt svarede, at jeg var den *ynge*ste Mand i Kompagniet. Det blev mig en ikke ringe Oprejsning, da Kaptajnen føjede til: »Og tillige den flinkeste«.

Da Hærloven af 6. Juli 1867 udkom, blev det nødvendigt at faa uddannet en Del nye Løjtnanter, og Kaptajn Hammer opfordrede mig da til at søge Optagelse i Officersskolens yngste Klasse, men jeg foretrak at fortsætte min Lærervirksomhed. Nogen Tid efter fortrød jeg, at jeg ikke havde fulgt Opfordringen, og Kristian Appel gav mig Ret i, at Løjtnantschergen vilde kunne faa Betydning for min Virksomhed i Skyttesagens Tjeneste. Den var jeg nemlig allerede paa dette Tidspunkt stærkt optaget af. Jeg skrev da en Ansøgning til Krigsministeriet, bilagt med gode anbefalinger fra Bataillonschefen, Christen Kold, Appel og Højby Friskoles Bestyrelse, og med denne Ansøgning rejste jeg til Kjøbenhavn for personlig at aflevere den i Ministeriet. Da jeg gerne vilde have en kendt Politiker til at ledsage mig derop, søgte jeg Sofus Høgsbro i hans Hjem paa Vesterfælledvej. Forundret spurgte han, hvorledes det kunde falde mig ind at forlange hans Bistand, naar jeg ikke kendte ham. Jeg svarede, at jeg havde læst hans Ugeblad »Dansk Folketidende« fra den første Dag, det udkom, og at jeg af Folketingsmand Jens Jensen, Trunderup, var bleven raadet til at gaa op til Høgsbro for at bede om Vejled-

ning. Da han hørte, at jeg havde Papirerne i Orden, ombyttede han straks Slobrokken med en Diplomatarfrakke, den sorte Kalot med høj Silkehat og fulgte mig til Rigsdagen paa det gamle Christiansborg Slot, hvor han førte mig sammen med Statsrevisor Hasle, som havde Krigsministeriets Budget under Revision. Efter Præsentationen bad han Hasle ledsage mig over i Ministeriets første Departement, hvis Chef tog venligt imod mig. Da han havde læst min Ansøgning og mine Anbefalinger, beklagede han, at jeg var kommen for sent. Skolen var allerede i Gang og alle Pladser besat, men da jeg var saa godt anbefalet, vilde han tilbyde mig Optagelse til fri Undervisning, naar jeg vilde betale mit Ophold, indtil der muligvis blev et Nummer ledigt. Jeg takkede, men bad om Betænkning til den næste Dag. Jeg sov ikke den Nat og var i en frygtelig Spænding paa Grund af det Valg, jeg skulde træffe. Om Morgenen stod det klart for mig, at jeg burde blive i Skolens Tjeneste, hvor alt nu tegnede saa lyst for mig. Altsaa, jeg meldte Krigsministeriet min Beslutning og tog tilbage til Højby.

Da Landkommunalloven af 6te Juli 1867 var traadt i Kraft, og der efter den var valgt det første Sogneraad i Højby, kom Formanden, Gaardejer Niels Klausen, og bad mig være Sogneraadets Sekretær. Jeg undskyldte mig med, at jeg var saa ung og ikke havde haft Lejlighed til at sætte mig ind i kommunale Forhold, men da han dertil svarede, at hele Sogneraadet vilde foretrække mig for baade Præsten og Degnen, som begge havde tilbudt sig, gav jeg efter og modtog Hvervet, uagtet jeg vidste, at jeg ikke havde en eneste Meningsfælle i Forsamlingen.

Opfordringen indeholdt jo en uforbeholden Tillids- erklæring til mig.

**MENIG Nr. 1 VED 5. BATAILLON.
1866.**

VI.

PASTOR BIRKEDAL OG HANS AFSKEDIGELSE.

Ved Siden af Arbejdet for Friskolesagen førtes jeg ind i en bevæget Kirkestrid, som blev foranlediget ved Pastor Birkedals pludselige Afskedigelse fra sit Embede i Ryslinge, uden at denne Afsked var ledsaget af nogen Motivering. Sagen vakte stor Opsigt over hele Landet, og da Uddrag af dens Aktstykker ikke før har set Dagens Lys, vil det have historisk Interesse at fremdrage dem her.

Den 4. Septbr. 1864 overværede jeg Gudstjenesten i Ryslinge Kirke. Pastor Birkedal var nylig kommet hjem fra Kjøbenhavn i en meget nedtrykt Sindsstemning over Betingelserne for Fredslutningen. Som Medlem af Rigsraadet havde han holdt en bevæget Tale imod Afstaaelsen af Sønderjylland og var fremkommet med et stærkt Udfald mod Regeringen, Ministeriet Bluhme. Hans Menighed blev hin Søndag meget grebet af hans Prædiken, som han under Indtryk af Øjeblikkets Alvor holdt med Styrke og Varme. Men da han sluttede med Bønnen for Kongen, indflettede han til Overraskelse for mig og mange andre et Ønske om, at Vorherre vilde skænke Kong Christian den Niende »et dansk Hjerte, om det var muligt«. Gudstjenesten overværedes af nogle Underofficerer fra 8. Bateria, og en af disse, en Overfyrværker Rasmussen, meldte straks sin Batterichef, Kaptajn

Messerschmidt, hvad Birkedal havde sagt. Øjeblikkelig gav Kaptajnen Ordre til, at Befalingsmænd og Menige ikke oftere maatte overvære Gudstjenesten i Ryslinge Kirke. Dette Forbud rygtedes naturligvis hurtigt, og en af Birkedals Tilhængere tog deraf Anledning til gennem »Fyens Stiftstidende« at spørge, om det var tilladt en Officer at forbyde sine Undergivne at gaa i Kirke, hvor de vilde.

Sagen blev snart indberettet til Kultusminister (senere Stiftamtmand) Heltzen, der allerede paa Grundlag af Birkedals Angreb i Rigsraadet, hvor han bl. a. opfordrede til en Fortsættelse af Krigen, havde forlangt en Erklæring fra Biskop Engelstoft om, hvorvidt Ryslinge-Præsten burde forblive i sit Embede. Hertil havde Engelstoft svaret, at da »den varmtfølende og livlige« Birkedal i Rigsraadet hverken havde talt »som Præst overfor kirkelige Foresatte eller som Statsborger i Almindelighed overfor Øvrigheden, men som den, der selv var Medlem af en Statsmyndighed«, var en Afskedigelse ikke tilraadelig. Biskoppen var ikke blind for »den Ensidighed og Overdrivelse, der stundom hæftede ved Birkedals teologiske Udtalelser og kirkelige Paastande«, men da han paa den anden Side nød Anseelse som en højt begavet Lærer, »hvis kraftfulde og dybt kristelige Vidnesbyrd i Tale og vidt udbredte Andagtsbøger havde forskaffet ham ualmindelig Kærlighed i Folket«, vilde en Entledigelse let faa »højst betænkelige Følger for Folkekirkens Enighed og Ro«. Afskeden vilde let opfordre ham til at »danne en Frimenighed og en Frikirke, der kunde antage store Dimensioner, og hvori han kunde virke saa meget friere, da han tildels vilde kunne leve af den Pension, der maatte tillægges ham«. En lignende, om end ikke slet saa velvillig, Forsvarsstilling indtog Biskop Martensen samtidig overfor Slagelse-Præsten,

Dr. Viborg, der ligeledes i Rigsraadet havde fremsat Udtalelser, som var Regeringen ubehagelige. Sjællands Biskop fandt, »at der var tvende, som burde være udelukkede fra de politiske Repræsentationer, nemlig Kvinden og Præsten, fordi de af højere Pligter — Kvinden i Familielivet og Præsten i Kirken — burde finde sig opfordrede til ikke at stige ned paa de politiske Lidenskabers Kampplads«. Navnlig var Præsters Valg til Medlemmer af lovgivende Forsamlinger et daarligt Tidens Tegn. »Præsten vil,« skrev han, »naar han optræder som politisk Partimand, det være sig som Partifører eller Partigænger, ikke kunne undgaa at frastøde mange i sin Menighed, medens han dog som Evangeliets Forkynder er kaldet til at staa over de politiske Partier og at udtale det Fredens Ord, der skal dæmpe Lidenskaberne og samle de i verdslig Henseende adskilte og stridende til en højere Aandens Enhed. End vanskeligere bliver det at bringe Præsters Optræden i de politiske Repræsentationer i Samklang med deres præstelige Stilling, naar de associerer sig med religionsløse eller irreligiøse Partier for at opnaa et eller andet politisk Øjemed. Og end mere vanskelig bliver det, naar de giver sig ind i saadant Partivæsen for paa denne urene Maade at sætte kirkelige Formaal igennem, som de ad kirkelig Vej ikke formaa at sætte igennem, og at paatvinge Kirken Love og Anordninger, der stride mod dens Aand og kun er Udtryk for deres egne separatistiske Tendenser. De hos os gjorte Erfaringer have ogsaa kun kunnet tjene til at bestyrke min Overbevisning om det lidet ønskelige i Præstens Optræden som Rigsdagsmand.« Men da der i de foreliggende Tilfælde ikke fandtes noget i Dr. Viborgs eller Birkedals Optræden, som var i Strid med Kirkelovene, kunde Martensen heller ikke raade til en Afske-

digelse, der let vilde gøre de paagældende Præster til Martyrer.

Sagen angaaende Kirkebønnen i Ryslinge kom i Grunden meget belejligt for Kultusminister Heltzen, der straks benyttede den til at gøre et yderligere Forsøg paa at komme Birkedal til Livs. Han forlangte først en Erklæring fra ham om, hvilke Udtryk han havde brugt i Bønnen. Birkedal svarede:

»Hans Højærværdighed Biskoppen har paa Kirkeministerens Forlangende i Anledning af et udbredt Rygte om, at jeg i Ryslinge Kirke Søndagen den 4de September dette Aar i Kirkebønnen skal have indbefattet det Ønske, »at Gud maatte skænke Hans Majestæt Kongen et ærligt dansk Hjærte, hvis det endnu er muligt«, begæret min Erklæring om den Maade, paa hvilken jeg har bedet for Hans Majestæt Kongen ved den nævnte Lejlighed.

Jeg iler med at efterkomme denne Opfordring. Rygtet har her som saa ofte ellers blandet sandt med usandt. Jeg mindes bogstavelig mine Ord ved hin Lejlighed. Jeg bad for Hans Majestæt Kongen om, at »Gud vilde skænke ham et dansk Hjærte, om det var muligt«. Disse og kun disse Ord har jeg brugt. Ordene »ærligt« og »endnu« har Rygtet lagt til. Jeg kunde nu simpelthen sige: »Dette var en god Bøn for Kongen, thi vi Danske maa dog vel have Ret til at mene, at et dansk Hjærte er en god Ting fornemmelig for Danmarks Konge, og vi kunde vel alle især i denne Tid føle os særlig drevne til at bede derom, dels fordi Svagheden i vor Danskhed kun altfor meget har bidraget til vor Ulykke, dels fordi vore Fjenders hadske tyske Hjærter har paaført os al den Nød. Jeg tør haabe, at en saadan Bøn er tilladt i Danmark. Og at jeg lagde til: »om det er muligt«, havde ganske

ligefrem sin Grund deri, at enhver kristelig Bøn betinges af Muligheden efter Guds Vilje. Gud alene ved fuldt og fast, om noget navnlig af aandelig Natur er muligt eller ikke, om Betingelserne efter hans Vilje er tilstede. Jeg kunde indskrænke mig dertil.

Men fuldkommen Aabenhed sømmer sig bedst, og jeg skal nærmere forklare mig.

Jeg mindes klarlig, hvad der hos mig bragte denne Bøn frem paa mine Læber i det Øjeblik. Jeg havde slet ikke iforvejen tænkt paa nogen anden Bøn end den almindelige for Kongen. Men jeg havde prædiket den Dag om Danmarks Nød og det danske Folks Jammer set i Kristendommens Lys, og da jeg var dybt grebet af den Nød og Jammer — det var første Gang, jeg efter min Hjemkomst fra Rigsraadet traadte frem for min Menighed — sluttede jeg med den almindelige Kirkebøn, og da jeg nævnte Hans Majestæt Kongen, steg Billedet af den Velsignelse, det er, at en dansk Konge sidder paa Danmarks Trone, saa levende frem for mig, at jeg af et fuldt og ærligt Hjærte kom til at sige: »Gud give ham et dansk Hjærte!« — men i det samme slog det mig, at denne Bøn maaske var ubillig mod Hans Majestæt Kongen og umulig selv for Gud at opfylde; thi Hans Majestæt er tyskfødt, har haft en tysk Fader og en tysk Moder, og hans Modersmaal har været tysk. Folkeligheden er en af Gud givet Naturgave, et Guds Skaberpræg paa Sjæl og Hjærte, som ikke saaledes uden videre kan udslettes og give Plads for et andet derfra højst forskellig Naturpræg. Der gik flere Hundrede Aar hen, inden den Oldenborgske Kongestamme i Danmark fik det danske Folkehjærte, saaledes som det sidst viste sig hos den uforglemmelige dybt savnede Frederik den Syvende. Jeg følte, at jeg selv, om jeg skulde leve min Tid ud i Tyskland og dør kom i det nærmeste Forhold til

det tyske Folk, dog aldrig kunde faa et tysk Hjærte. Og denne Tanke slog mig saa stærkt, at jeg maatte tilføje: »om det er muligt«. Var en saadan Bøn fornærmelig for Hans Majestæt? Jeg mener Nej. »Om det var muligt«, var det vistnok næst efter Sjælens Frelse det bedste, man kunde ønske Kongen, at han, som sidder paa Danmarks Trone, maatte i sit Bryst have et Hjærte, som slog i Takt med det danske Folkehjærte. Men paa den anden Side er det ikke fornærmeligt at sige om Hans Majestæt, at han ikke har, hvad han ikke kan have, fordi en saadan Gave ikke staar i noget Menneskes Magt, er en Naturbestemthed, som ingen er Herre over. Kongen kan forlange, at Folket forudsætter, at Allershøjstamme har Hjærtelag for Danmark, for det Folk, hvis Tillid og Fortrøstning næst Gud satte ham paa Danmarks Trone, og hvis Troskab havde ført ham der, medens de andre Magter, som i Europas Navn havde udstedt hans Adkomstbrev til Kronen, dels have sønderrevet dette Adkomstbrev, dels have tilladt, at det sønderreves. Hans Majestæt kan forlange, at Folket forudsætter, at Allershøjstamme har Vilje til at hævde Danmarks Tilværelse, Ret og Ære, til at sætte sit yderste ind paa at værges denne Tilværelse, Ret og Ære. Kongen kan forlange, at Folket forudsætter, at Allershøjstamme erkender, at Danmark har Retten og Sandheden paa sin Side lige over for Fjendens uhørte Vold og Løgn. Men ligesom det vilde være ubilligt af Folket at kræve det umulige af sin Konge: at kunne skabe sig selv om, saaledes kan Hans Majestæt ikke finde det fornærmeligt, om man ikke forudsætter det umulige hos ham: et dansk Hjærte, hvis han ikke har det af Naturen. Jeg har som Dansk, som Embedsmand lovet at erkende Hans Majestæt for min Konge og Herre, være ham tro og lydige i alt, som jeg maa være det; men denne Ed forudsætter ikke dette, at

jeg skulde for min tyskfødte Konge erkende, hvad end ikke Gud i Himmelen imod Naturen kan give ham. Jeg har ikke villet og skal ikke rette nogen Bebrejdelse mod Kongen eller gøre ham det til en Brøde, at han er tyskfødt, men selvfølgelig kan jeg ikke forpligtes til det umulige: at erkende for dansk, hvad der er tysk. Men anderledes kunde Sagen stille sig, naar der spørges om, hvorvidt det var vel betænkt at bede saaledes, som anført, for Kongen. Naturligvis kan derved ingen Skade afstedkommes, thi hver dansk Mand og Kvinde ved jo, at Hans Majestæt er tyskfødt, og selv om det ikke var saaledes, kan det aldrig skade, at Folk komme ud af en Illusion, faar Bevidstheden om, at man ikke kan, ikke er berettiget til at kræve, hvad der er det umulige. Denne Bevidsthed gør tvertimod Gavn, idet den afskærer alle urimelige Fordringer. Men paa den anden Side føler jeg nu, hvad jeg alt dunkelt følte ved hin Lejlighed, at en saadan Bøn ikke er paa sin Plads. Thi at bede om det, som man anser for umuligt, det, der strider mod det naturmæssige, imod Guds egen Ordning, som det forskellige Folkestempel er, det kan ikke være paa sin rette Plads. Jeg kan kun undskylde mig med, at jeg i hint Øjeblik reves hen af min dybe Følelse, saa at jeg af et oprigtigt Hjærte bad om det bedste, jeg vidste, for Hans Majestæt. Thi det holder jeg fast, at var det muligt, da var intet mere velsignet end dette for Danmarks Konge. Men jeg har i Følelsen af det højst urimelige heri aldrig siden bedt saaledes og vil aldrig mere bede saaledes — ikke paa Grund af, at den omtalte Bøn ikke var varm og velment eller ikke kunde næres i et Hjærte, som ønsker Kongen det allerbedste, men paa Grund af, at det er en Bøn, som ikke kan opfyldes.

Jeg har erklæret mig ærligt og aabent, som det sømmer sig en dansk Mand, der ikke er sig nogen Brøde

bevidst i denne Sag. Jeg haaber, at denne min Erklæring vil blive modtaget og rettelig vurderet af danske Mænd.

Ryslinge Præstegaard, d. 3die Oktbr. 1864.

Ærbødigst

Vilhelm Birkedal.«

Biskop Engelstoft ledsagede Erklæringen med denne Udtalelse af 12te Oktbr. 1864:

... »Sagen foreligger nu tilstrækkelig oplyst til at godtgøre, at Pastor Birkedal destoværre har udtalt sig paa en Maade, som ikke kan undskyldes. Allerede Bønnens Genstand, »et dansk Hjærte«, ligger udenfor den Kreds af Tanker, som er betegnet Præsterne ved den foreskrevne Bøn (Alterb. Udg. 1857 S. 220) og ved Forskrifterne for Prædikens Indhold (Ritual S. 22), og forsaavidt som det ubestemte poetiske Udtryk naturligt af Tilhørerne maa opfattes som Betegnelse for Kærlighed til Danmark og dansk Nationalitet, bliver det utilbørligt at gøre dette til Genstand for en Bøn, som om en ny Gave, og dobbelt utilbørligt at tilføje Tvivl om Muligheden af denne Bøns Opfyldelse. Man ser imidlertid af Pastor Birkedals Erklæring, at han har taget Ordene: »et dansk Hjærte« i en saa indskrænket og særegen Betydning, at de ikke indbefatte »Hjærtelag for Danmark« eller »Vilje« til at staa og falde med dets Sag eller Troen paa den danske Sags Retfærdighed, hvilket alt han forudsætter hos Hans Majestæt, men at Ordene derimod skulle betegne en medfødt Naturbestemthed, en Naturgave, et Naturpræg, hvilket han mener, at det er en Selvfølge, at Hans Majestæt ikke har eller kan have, og som ikke heller kan være Genstand for en Bedebøn som noget, ikke engang Gud i Himlen kan give den, der én Gang er stemplet med et andet Naturpræg ved

Fødselen. Saaledes reduceret bliver vel Bønnen, naar bortses fra de historiske Paastande om Hans Majestæts Nationalitet fra Fødselen, i sig selv temmelig uskyldig, men ogsaa saa urimelig, at han selv med Føje finder den ubrugelig og straks har aflagt den som en Bøn om det umulige efter hans Tankegang. Om nu endog denne Forklaring mulig maatte findes tilstrækkelig til at afbøde Tiltale for Fornærmelse mod Hans Majestæt, forekommer den mig dog saa søgt og fjærnt hentet, at jeg ikke finder den tilstrækkelig til at dække ham mod at drages til Ansvar for den Forargelse, hans Ord naturligen have forvoldt, ligesom Forklaringen selv, idet den støtter sig til en Mening om Hans Majestæts Nationalitet fra Fødselen af, giver et nyt Støttepunkt for den Anklage, at han ikke har holdt sig indenfor de Grænser, der ere foreskrevne den Gejstliges Embedsforedrag. Navnlig mener jeg, at han kan sættes under Tiltale som Præst for at have overtraadt D. L. 2—4—6 og 8; og dette vilde jeg anse for at være baade i den kirkelige Disciplins Interesse (thi Politiken bør holdes borte fra Prædikestolen), og forhaabentlig stemmende just med Hans Majestæts danske Hjærte, som saa gerne lader Naade gaa for den strenge Ret, helst hvor det dog er en levende dansk Fædrelandskærlighed, der har ført Tanken og Ordet vild.«

Minister Heltzen fandt imidlertid ingen Anledning til at stille Birkedal for en Provsteret. En saadan Forfølgning af Sagen vilde efter Ministerens Opfattelse give Lejlighed til en »uhyggelig Procedure« og medtage lang Tid, i hvilken Birkedal maatte suspenderes fra Embedet. Den hele Affære vilde derved let faa »et haardere Præg«, skrev han til Kongen, end hvis Majestæten valgte »den naturlige Udvej *straks* at ende Birkedals Virksomhed ved Entledigelse med Pension, hvilket dog efter endt

Sag burde ske, især da hans Erklæring afgav yderligere Bevis for, at hans Opfatning af Majestæten Stilling lige over for Folket var ligesaa uforbederlig som vrang og ikke burde taales hos en Lærer.«

Men Ministerens Forslag gik ikke igennem, thi Kongen skrev paa Indstillingen: »Vi have ikke fundet os foranlediget til for Tiden at bifalde Indstillingen. Amalienborg d. 1. November 1864. Christian R.« Dermed var Faren for Birkedals Afskedigelse foreløbig drevet over, og ved et af Skæbnens Luner blev det Ministeren, som maatte fortrække, idet han efter Konsejlspræsidentens Indstilling udtraadte af Ministeriet Bluhme d. 30. Marts 1865. Birkedal tog fremdeles ivrig Del i Rigsraadets Forhandlinger, og hans Ord bar altid Præg af Idealisme. Han var Fantasiens, de store Syners Mand. Men praktisk Politiker var han ikke. I Septbr. 1865 fremkom han atter med nogle voldsomme Udfald mod Ministeriet og bebrejdede det bl. a., at det ikke havde tilraadet Kongen at nedlægge Kronen til Fordel for Kong Carl den Femtende. Hvad Regeringen raadede Majestæten til, var efter hans Mening det forsmædeligste af Alt: »Pjalteri«. Den nye Kultusminister C. J. C. Bræstrup sendte »Rigsraadstidende« til Biskop Engelstoft og spurgte, om det ikke var »meget betænkeligt« fremdeles at overlade Forsorgen for en Menighed og Tilsynet med Ungdommens Opdragelse til en Mand, »der trods sin aflagte Embedsed nærede og offentlig udbredte saadanne Anskuelse om sin Konge samt dennes, Dynastiets og Rigets Stilling«. Engelstoft henviste paany til en Provsteret, men Ministeren ansaa en saadan for »upraktisk«. Han valgte en Fremgangsmaade, som hurtigere og med større Sikkerhed skaffede Ministeriet Hævn. Inden Udgangen af September skrev han til Kongen bl. a.:

»Jeg drister mig heller ikke til allerunderdanigst at tilraade, at Tiltale forsøges mod den Paagældende for hans seneste Udtalelser i Rigsraadet. Hertil vilde nemlig efter Grundloven udfordres Rigsraadets Folketings Samtykke; men selv om dette, som vel var at vente, beholdtes, vilde de derved fremkaldte Forhandlinger ligesom og den paafølgende Procedure let kunne give Sagen en Vending og tildrage den en Opmærksomhed, som vilde forringe, hvad der ved dens Udfald var at opnaa.

Imidlertid bør Sagen for Eksemplets Skyld ikke gaa uanset hen, og idet jeg allerunderdanigst formener, at den af Pastor Birkedal for Dagen lagte Opfattelse af Forholdene, endog afset fra hans Stilling i Kirken, gør det utilraadeligt at lade ham forblive i sin Stilling, skulde jeg allerunderdanigst foreslaa, at Deres Majestæt benytter Deres grundlovsmæssige Ret til allerhøjest at meddele ham Entledigelse fra hans Embede. Det er vel ikke usandsynligt, at et saadant Skridt vil, efter den Anseelse, han nyder blandt et vist religiøst Parti, og ifølge hans Stilling i Rigsraadet, kunne fremkalde forskellige Bevægelser, men denne Betragtning har jeg ikke kunnet tillægge saadan Vægt, at den skulde blive til Hinder for mit Forslag. Heller ikke har jeg kunnet lade mig afholde fra samme ved Bestemmelserne i Grundlovene af 5te Juni 1849 og 18de November 1863 respektive Paragraf 61 og 31, at intet Medlem af de lovgivende Forsamlinger kan uden vedkommende Things Samtykke udenfor drages til Ansvar for sine Ytringer i samme, thi her er ikke Tale om at drage den Paagældende til Ansvar, men kun om Forstaaelsen af den i de citerede Grundlove respektive Paragraf 22*) og 14 Kongen tilkommende Ret, som ikke kan være hævet ved hin Bestemmelse.

*) Hvori det hed: »Kongen kan afskedige de af ham ansatte Embedsmænd«.

Spørgsmaalet om eventuel Pension for den Paagældende, om sammes Beløb samt Udredelsesmaade skulde jeg allerunderdanigst have mig forbeholdt til senere Overvejelse. Jeg skulde derfor i dybeste Underdanighed indstille:

at Sognepræst for Ryslinge Menighed i Fyens Stift Schøller Parelius Vilhelm Birkedal, Ridder af Dannebrog, allerhøjest entlediges fra sit Embede.«

Kongen resolverede:

»Indstillingen bifaldes.

Amalienborg, d. 22de Septbr. 1865.

Christian R.«

Da Birkedal efter sin Afskedigelse mødte i Rigsraadets Folketing, valgtes han demonstrativt til 2. Viceformand. Ministerens Ord om, at det »vel var at vente«, at Folketinget vilde udlevere ham til Retten, holdt saaledes ikke Stik.

Det vakte selvfølgelig et stærkt Røre over hele Landet og særlig i Menighedskredsen, da den Meddelelse spredtes, at Pastor Birkedal havde faaet sin Afsked. I Hast sammenkaldtes til et stort Møde, hvor en berettiget Harm over et saa brutalt Skridt fandt Udtryk; enkelte Medlemmer tog til Orde for, at man som Svar burde træde ud af Folkekirken, men Birkedal fraraadede dette, da han jo ikke stod i Strid med Folkekirken's Love, og desuden nærrede han Frygt for, at hverken han eller hans Tilhængere var modne til at danne en Frimenighed. Det blev derfor besluttet, at Birkedal, saa længe han boede i Præstegaarden, skulde indrette sin Lade til et foreløbigt Forsamlingshus. Endnu staar den Dag levende for min Erindring, da jeg overværede den første Gudstjeneste i Laden. Ved den ene Gavl stod et lille Alter, hvor Lysene var tændt i en syvarmet Stage, og Væggen var beklædt

med et Dannebrogflag, paa hvilket der hængte et stort Kors flettet af Gran og Blomster. Omtrent midt i Laden stod en lille Prædikestol; tarvelige Bænke af ru Brædder dannede Kirkestolene, hvor de Ældre tog Sæde, medens Flertallet af Tilhørerne stod op og fyldte hele Ladegangen. Ved Siden af denne laa den indavlede Sæd af Sommerens rige Høst, og naar der var Stilhed under Prædikenen, kunde man høre Musenes Piben inde i Halmen. Under Birkedals Tale kom en graa Kat oppe fra Negene og gik sig en Tur hen ad Bjælken, hvor den blev siddende og saa' forundret paa Præsten, som om den vilde spørge: »Mon Du nu kan klare Dine Sager?« Saa spaserede den videre, medens Svalerne strøg ind under Taget og sang deres »Kvirelit«. Salmesangen under Friskolelærer Appels Ledelse lød stemningsfuldt, og i sit poetiske Billedsprog gjorde Birkedal sin Menighed fortrolig med dette ejendommelige nye Kirkehus. Han mindede om, at Vorherre lod sig føde i en Stald, og de ru Bjælker skulde erindre os om den Korsbjælke, hvorpaa Kristus led Døden for vor Skyld. Og Negene skulde hos os fremkalde Ønsket om, at vi ogsaa engang maatte blive sanket i Lade. — I henved tre Maaneder fortsattes denne ejendommelige Gudstjeneste, Søndag efter Søndag, medens Ryslinge Sognekirke, der laa ved Siden af, stod tom. Myndighederne tog med haard Haand paa Sagen og afslog flere Ansøgninger, blandt andre en, som gik ud paa at faa Birkedals Hjælpepræst, Storm, til at forrette Gudstjeneste under Vakancen. Samme Skæbne fik et Andragende fra 108 Familiefædre i Ryslinge og 97 Sognebaandsløserne om, at Birkedal maatte beholde Embedet, og en Deputation til Kongen fik ikke Foretræde. Stedets Provst, Jungersen, rejste til Majestæten, Ministeren og Biskop Martensen for at tale Menighedens Sag og fremsatte Ønsket om, at Birkedal paany maatte blive

indsat. Kongen var mildt stemt, men maatte henwise Sagen til Ministeren, der var utilgængelig for Tanken. Biskop Martensen, hvem Kultusministeren fulgte i tykt og tyndt, skal have udtalt, at der skulde siges Nej til enhver Bøn, der kom fra den Kant. Men det kneb for Ministeriet at faa en Mand af Betydning til at søge Kaldet. Ministeren henvendte sig endogsaa forgæves til den unge Vilhelm Beck, der senere blev Fører for indre Mission.

Efter Tilskyndelse af Enkedronning Caroline Amalie gik Birkedal en Dag op til sin tidligere Manuduktør, Biskop Martensen, og spurgte, hvad han vilde raade ham til at foretage sig. Martensen svarede straks, at naar Birkedal vilde holde sig ganske rolig tre—fire Aar og derefter gaa op og bede Kongen om Forladelse for sine Udtalelser, saa vilde han sikkert kunne faa et af de største Embeder i Danmark. Da Birkedal hørte disse Vilkaar, udbrød han, at han aldrig vilde bede om Undskyldning for, hvad han havde sagt, da han kun havde udtalt, hvad hans Samvittighed bød ham. Inden han forlod Biskoppen, sagde han, at han nu agtede at danne en Frimenighed indenfor Folkekirken. Han havde hverken forbrudt sig imod Folkets eller Kirkens Love; han var en præsteviet Ordets Tjener, og Regeringen havde ikke kunnet gøre andet end at tage Embedet fra ham. Derfor vilde han nu ikke blot prædike for sin Menighed, men som hidtil forrette Daab, Altergang, Begravelse og Konfirmation. Forfærdet slog Martensen Hænderne sammen og udbrød, at en Frimenighed *udenfor* Folkekirken kendte han, men en Frimenighed *indenfor* Folkekirken var ligesaa utopisk som at tegne en rund Firkant, og han sluttede med at klage: »Herregud, hvad skal dette føre til!« Birkedal svarede, at det maatte Biskoppen selv tage Følgerne af.

Da Præstekaldet havde staaet ledigt ca. tre Maanedre, og ingen kvalificeret Ansøger havde meldt sig,

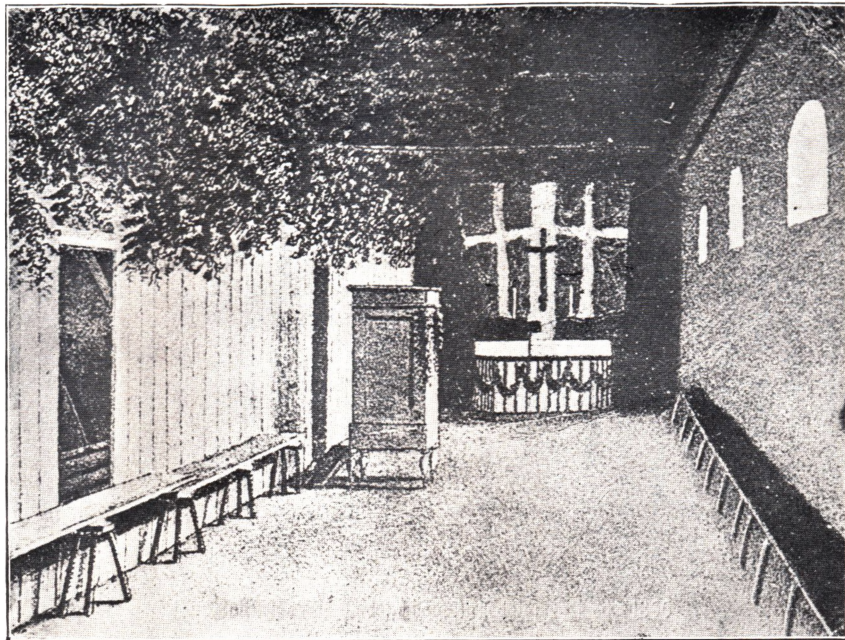
modtog Pastor Johannes Clausen Opfordring fra Kronprins Frederik (d. VIII), Biskop Martensen og Kultusminister Bræstrup om at søge Embedet, og det var mere, end han kunde staa for. Han fik det, thi Myndighederne saa' i ham en Mand, der kunde bekæmpe Birkedals Indflydelse. Reaktionen sluttede sig om den nye Præst, og da han senere vilde oprette en Højskole i antigrundtvigsk Retning, var Herremændene selvfølgelig parate til at støtte ham. Ryslinge Kirke blev atter besøgt af store Skarer, blandt hvilke man saa' Mænd, som i mange Aar ikke havde sat deres Fod i et Gudshus. En af disse, Proprietær Bülow til Tøjstrup, mødte en Dag Lars Saddelmager, der var Birkedal-Tilhænger. Da Lars med et ironisk Smil hilste og bemærkede, at Proprietæren var nok blevet en svær flittig Kirkegænger, svarede Bülow: »Ja, nu har vi faaet en Præst, som er værd at høre, for han prædiker os, F. . . . tage mig, lukt ind i Himmerig, inden vi véd af det.«

Da alle Sunde nu syntes lukkede for Birkedal, kom en Dag Proprietær Langkilde og tilbød ham, at han med Familie maatte bo paa en af hans Gaarde, »Boltinggaard« ved Ringe, indtil der aabnede sig anden Vej for ham; Laden dèr skulde saa indrettes til Brug for Guds-tjenesten. Med Glæde tog Birkedal mod dette uventede Tilbud, uagtet det var svært for ham og hans Familie at forlade Hjemmet i Ryslinge. Paa »Boltinggaard« fortsatte han sin Præstegerning til stor Ærgrelse for de kirkelige Myndigheder, der ikke vilde anerkende ham som tilhørende Folkekirken. Det blev forbudt Præsterne at indføre hans Daabsattester i Kirkebøgerne, uden at man dog turde forlange, at Børnene skulde omdøbes. Hans Konfirmationer kunde naturligvis heller ikke gentages. En Dag skulde en af hans Tilhængere begraves paa Herringe Kirkegaard. Da Følget naaede dertil, var Indgangen

spærret; Sognepræsten stod i Ornat og forbød Birkedal Adgang til at forrette Jordpaakastelsen. Han svarede ham ikke, men bad en af Følget gaa ind ved Graven og hente en Skovfuld Jord, og da dette var sket, foretog han Jordpaakastelsen udenfor Kirkemuren. Liget blev derefter ført ind og sænket ned i Graven, men Sognepræsten turde ikke gentage den kirkelige Handling, hvorved han jo i Grunden erkendte, at den havde fundet Sted paa fyldestgørende Maade.

Snart blev der taget fat paa at bygge en Kirke og Præstebolig midt i Ryslinge Sogn, og Arbejdet gik med Liv og Lyst. Nogle mente, at man skulde bortlicitere Foretagendet, men Flertallet holdt paa, at man burde bære sig ad som da Dannevirke blev bygget; dengang kom hver Mand kørende med sit Læs Sten. Jeg fik da ogsaa Lov til med Mors Heste og Vogn at bidrage mit til Værkets Fuldendelse. Ingen Kirkebygning er nogensinde blevet opført billigere og hurtigere end Ryslinge Valgmenighedskirke, og da den skulde indvies, mødte trods øsende Regnvejr saa mange fra nær og fjern, deriblandt adskillige af Folkekirkens Præster, at Kirkens 400 Siddepladser ikke forslog til Halvdelen. En Stemme raabte: »Slaa Ruderne ud, jeg betaler!« Det var den gamle Lægprædikant Peter Larsen Skræppenborg. Blandt Præsterne, som deltog, var »Budstikke-Bojsen«, Dr. Viborg og L. Helveg. De fik senere en alvorlig Tilrettevisning af deres Biskopper.

I Rigsdagen havde man begyndt paa at faa gennemført en Lov om at oprette Valgmenigheder indenfor Folkekirken, men Forslaget satte Danmarks Gejstlighed i stor Vrede. Fra seks Biskopper udsendtes til alle Sognepræster en Adresse mod Planen, og Præsterne lod deres Menigheder sammenkalde for at tilvejebringe Masseunderskrifter. Saaledes indbød ogsaa min Sognepræst

LADEN I RYSLINGE PRÆSTEGAARD, OMDANNET TIL BEDESAL.

Pastor Scheving Højbyerne, til et Møde i Almueskolen. Sagen laa mig varmt paa Sinde; jeg havde jo siden min Konfirmation været blandt Birkedals Sognebaandsløserne. Da det rygtedes i Byen, at jeg vilde møde op og deltage i Diskussionen, anede Beboerne, at der vilde blive en ordentlig Holmgang, og hele Skolen blev da ogsaa fyldt til sidste Plads. Pastor Scheving holdt en lang Tale, hvori han rettede et Angreb paa den grundtvigske Retning og paastod, at den vilde opløse Folkekirken. Med stærke Farver skildrede han det Virvar, som vilde afstedkommes, hvis Forslaget om Valgmenigheder blev ophøjet til Lov, ligesom han paastod, at en saadan Lov var ganske overflødig, maaske med Undtagelse af enkelte Steder paa Jyllands Heder, hvor der var milevid Afstand mellem Kirkerne. Da Scheving havde endt sit Foredrag, spurgte han, om nogen af hans Venner vilde tale eller rette Spørgsmaal til ham. Alle tav; mange rettede deres Øjne paa mig, men da jeg ikke turde regne mig til Præstens Vennekreds, tav ogsaa jeg, indtil Præsten sagde, at naar ingen ønskede at tale, kunde man straks skride til at underskrive Adressen. Jeg bad nu om Ordet, men Præsten svarede i en uhøflig Tone: »Jeg har ikke haft Bud efter Dem; De kan gaa hjem.« For denne smukke Anvisning takkede jeg, men gjorde opmærksom paa, at der var sket offentlig Indbydelse til Mødet baade i Kirken og i Kroen. »I Kroen?« udbrød Præsten fornærmet. Jeg oplyste ham da om, at Sogneraadsmlem Lars Rasmussen, som var tilstede, for faa Dage siden, da han opkrævede Tiendepenge paa Kroen, havde meddelt, at der her i Dag vilde blive forhandlet en Sag, som angik Folkekirken og dens Medlemmer, og da jeg var bosiddende i Sognet og hørte til Folkekirken, maatte jeg fastholde min Ret til baade at være tilstede og at deltage i Forhandlingen. Pastoren afbrød mig med den Bemærkning,

at han kun vilde give dem, der tilhørte hans Menighed, Lov til at føre Ordet; men nu forlangte flere af Beboerne, at jeg skulde have Lov til at tale, da de ønskede Sagen belyst fra mere end én Side. Endelig maatte Præsten bøje sig, men forlangte, at jeg skulde fatte mig kort, hvortil jeg svarede, at det jo var en stor Sag, hvorom Talen her drejede sig, hvilket Præsten selv havde aflagt Vidnesbyrd om i sit lange Foredrag, og derfor maatte jeg have fornøden Tid til at klarlægge min Opfattelse.

Først bebrejdede jeg ham, at han kom her og vilde overtale Menigheden til at underskrive en Adresse mod et Lovforslag, hvis Indhold ingen kendte. Det havde været hans Pligt først at gøre Forsamlingen bekendt med Ordlyden. Da Præsten mumlede noget om, at han havde glemt Forslaget hjemme, trøstede jeg ham med, at jeg til Gengæld havde husket det, da det jo var derom, Kampen drejede sig. Derefter oplæste jeg Lovforslaget, hvis korte Indhold gik ud paa at tillade 20 Familiefædre, Enker eller andre Personer med Husstand for deres egne Penge at opføre en Kirkebygning eller et Bedehus samt at lønne en Præst, der havde taget teologisk Embeds-eksamen. En saadan Valgmenighed agtede Myndighederne at anerkende som et Led i den danske Folkekirke, men Medlemmerne maatte som hidtil betale Tiende til den Præst, de løste Sognebaand fra, og til den Statskirke, som de ikke mere benyttede. Pastor Schevings Hentydning til, at en saadan Lov maaske kunde finde Anvendelse for Befolkningen paa de jydske Heder, protesterede jeg imod. Vi behøvede ingenlunde at vende Tanken saa langt bort, nej, vi maatte helst blive hjemme i Højby, som vi kendte bedst, og se, hvorledes de kirkelige Forhold dèr havde udviklet sig. Det var jo en kendt Sag, at da Pastor Rambusch for faa Aar siden holdt Guds-tjeneste her, var Kirken Søndag efter Søndag saa stu-

vende fuld, at der for Alvor var Tale om en Henvendelse til Kirkeejeren for at faa den udvidet. Nu havde Forholdene desværre forandret sig derhen, at der kun var Gudstjeneste én eller to Gange om Maaneden. Adskillige Søndage benyttede man endogsaa »Messefald«, naar Præsten og Degnen havde staaet ved Kirkegaardsporten for at spejde efter, om der dog ikke skulde komme tre—fire Kirkegængere. Grunden til dette Forhold var ikke den, at Beboerne levede et ugudeligt Levned og helst vilde være fri for at høre Guds Ord, men Skylden maatte udelukkende søges hos Præsten. Jeg kunde derfor næppe tro, at nogen vilde forarges over eller lægge Hindringer i Vejen for, at en Snes Familier her fandt Anledning til at benytte en Lov, der forøvrigt vilde paaføre dem store Udgifter. Endvidere gjorde jeg opmærksom paa, at enhver, der underskrev Adressen, tilkendegav derved sin Mistillid til Kongen og Regeringen, som havde udnævnt Biskop Kierkegaard til Minister, for at han med sin Autoritet kunde lægge et Lod i Vægtskaalen til denne Sags Fremme.

Man hørte paa mig med stor Opmærksomhed. Til Ærgrelse for Præsten spurgte en af mine ivrigste Modstandere, Gaardejer Knud Rasmussen, »Lindeskovgaard«, om der ikke var Mulighed for at gennemføre en Lov, hvorefter alle, som hverken brød sig om Kirke eller Præst, kunde blive fritaget for at betale Tiende. Pastor Scheving afbrød ham bebrejdende: »De spørger, Knud,« hvortil Knud svarede, at det var sgu hans ramme Alvor. Da Forhandlingen var sluttet, opfordrede Præsten *syv* Gange til at underskrive Adressen, men ikke én Mand rejste sig. Saa forlod han Mødet i Vrede og som en slagen Mand. Han var som sædvanlig til Hest, men da han gik ud ad Døren, opdagede en af Bønderne, at han havde tabt sin ene Spore, og Manden udbrød da under

Forsamlingens Munterhed, at Præsten gjorde klogt i at tage begge Sporer paa, naar han næste Gang red til Højby for at diskutere. Mødet førte til, at et Flertal af Beboerne fik Lov til at faa Pastor, Dr. Helveg fra Odense som Prædikant i Højby Kirke to Gange om Maaneden. Jeg fungerede i den Tid som hans Kirkesanger.

Anno 1869, da jeg fyldte de 25, blev for mig et indholdsrigt Aar. Mit hidtidige Skolelokale kunde ikke rumme de mange Elever, der efterhaanden søgte dertil, hvorfor det blev nødvendigt at faa opført en ny Bygning. I den tæt bebyggede Landsby var det meget vanskeligt for mig at faa et Stykke Jord til Byggegrund og Have, men efter flere forgæves Forsøg kom Gaardejer Niels Hansen en Dag til min store Glæde og tilbød mig en Grund tæt ved Hovedgaden, ikke langt fra Statsskolen. Uagtet Højbyerne gennemgaaende var velstaaende, turde de dog ikke danne et Selskab, der i Forening kunde købe Grunden og opføre de nødvendige Bygninger. Jeg maatte altsaa selv anvende min lille Arv og laane Resten. Dog gav Gaardmændene mig Grundstenene og besørgede al Kørsel og Haandlinger-Arbejde. Tegningen til Husene lavede jeg selv, da jeg i nogle Aar havde anvendt min Sommerferie til Kursus i Bygningstegning paa Teknisk Selskabs Skole i Kjøbenhavn. Mandag den 19de Juli 1869 blev Skolen indviet under stor Tilslutning. Birkedal holdt Indvielsestalen. Han begyndte med at sige, at ligesom det var Skik og Brug i Kirken at oplæse Teksten af den hellige Skrift, saaledes fandt han det naturligt, naar man samledes i Skolen eller ved Folkemøder, at vælge Teksten af Folkets Skrifter. I Dagens Anledning havde han da valgt Ingemanns smukke Digt om Nøkken. Om denne Tekst talte han saa som den store Folkevækker han var. Jeg kan ikke nøjagtig gengive hans Ord, men deres Indhold glemmer jeg aldrig. Han sagde blandt andet, at

Nøkken, der sad ved Elven og slog Harpen i Længsel, var en Allegori paa det længselsfulde i Menneskehjertet, Levningen af Gudsbilledet i os, der higer efter Fred og Glæde, og det var jo disse Følelser, Vorherre vilde fremme i os; derfor maatte Børneskolen altid tage Sigte paa gennem Undervisningen at fremkalde og nære denne Længsel i de smaa Barnesjæle. Drengen, der spotter Nøkken og truer den med Undergang, havde vist gaaet i en »Jætteskole«; saadanne fandtes desværre endnu, hvor Børnene kun trægt gik og sled Tiden hen, og hvor Resultatet ofte blev, at de lærte at grine ad alt, hvad der var ædelt og stort. Men saa var det glædeligt at se, at der rundt i vort Land dukkede andre Skoler op, Skoler, som han vilde kalde »Asaskoler«, hvor Aanden herskede, og i en saadan Skole var vi samlede i Dag. Her fik Børnene gennem Undervisningen Hjertet opladt for det bedste i Tilværelsen. Mennesker, der havde gaaet i en »Jætteskole«, kunde ikke se andet i den smukke Bøgeskov end de mange Penge, Træet var værd, og de kunde ikke øjne andet paa de bølgende Kornagre end det timelige Udbytte. Men de Mennesker, som gik i »Asaskolen«, kom glimtvis til at øjne Aanden i Naturen, og den af Gud skabte Verden. Fædrelandet kom de til at elske, og de fik Lyst til at tjene det og dø for det, hvis dette blev krævet. Derfor skulde man ikke le ad Sagn og Eventyr, thi disse indeholder i deres naive Form langt større Sandhed end mangan saakaldt »Vismandstale«, fordi der gennem dem gaar en dyb Længsel efter ham, der har lovet at genføde og oprejse det faldne Menneske.

Efter Sangen »Er Lyset for de Lærde blot« talte min gamle Lærer fra Sødinge, Pastor Schjørring, om Kong David, der som ung blev taget fra sin Faders Gaard og siden slog Jætten Goliath. Saaledes var hans Ven Klaus Berntsen jo ogsaa en Bondedreng, der havde faaet Lyst

og Mod til at gaa ud blandt Folket for at kæmpe for sand Oplysning og for at slaa et Slag mod Jætterne. Senere talte Pastor Kofoed fra Sønder Næraa, Kredsens Folketingsmand Gaardejer Cornelius Petersen og en af mine Medelever hos Kold, Friskolelærer Hans Nielsen. De ønskede alle Held over min Gerning. Til Slut takkede jeg de mange, som havde hjulpet mig med at rejse Bygningen og gjort Indvielsesdagen til en uforglemmelig Højtid for mig.

VII.

MIT HJEM.

Første Gang jeg saa' min Kæreste skænkede jeg hende ikke nogen Opmærksomhed. Jeg var da femten og hun tolv Aar. Hun hed Abelone og var Datter af Gaardejer Peder Pedersen i Lørup, Ryslinge Sogn. Jeg kom i Hjemmet i Følgeskab med hendes Broder Jørgen, der var min Kammerat paa Sødinge Højskole. Familien fik næppe store Tanker om min Velstand, da jeg paa en vistnok paafaldende Maade vægrede mig ved at tage Overfrakken af i den varme Stue. Jeg ejede nemlig ingen pæn Jakke. Forholdene i mit Hjem var smaa dengang; jeg voksede stærkt, og mine ældre Brødre skulde først udstyres. Senere saa' jeg Abelone hos Appel, hvor hun gik i Skole, og her begyndte jeg at lægge Mærke til hendes stilfærdige og fine Natur. Men da jeg var kommet til Højby, traf jeg hende ikke i lang Tid. Imidlertid var min Broder Jens Kristian blevet forlovet med hendes ældre Søster. Paa Kristi Himmelfartsdag 1863 havde Appel indbudt en Del af os Unge til en Sammenkomst i sin Skole, hvor han oplæste Oehlschlägers Tragedie »Den lille Hyrdedreng«. Om Aftenen fulgte min Broder sin Kæreste og jeg Abelone til deres Hjem. Inden vi skiltes den Aften, var vi forlovede. Hun var seksten og jeg nitten Aar. Med fuldt Hjerte gav hun sit Ja, men frygtede, at hun aldrig fik Faderens Samtykke. Jeg trøstede

hende med at sige, at hvis vi to blot holdt sammen, kunde ingen skille os. Vi var forlovede i seks Aar og døjede adskilligt, inden vi naaede frem til Bryllupsdagen. Hendes Far ejede en af de største Gaarde i Byen og havde bestemt, at Abelone skulde arve den og som Følge deraf giftes med en Landmand. Vel havde han sendt sine Børn i Friskole og var en varm Tilhænger af Birkedal, ligesom han var en ivrig Venstremand og i mange Aar Stiller for Sofus Høgsbro, men at overlade sin veldrevne Ejendom til en Friskolelærer, — *det* kunde dog ikke falde ham ind. Men hans Hustru Marie var som hans anden Kone en Del yngre og derfor mere forstaaende overfor os. Hun havde sin Datters fulde Fortrolighed, og hun hjalp os trods Mandens Uvilje til at mødes i Hjemmet paa Tider, hvor han var fraværende. Da Faderen imidlertid anede Uraad, besluttede han at sende min Kæreste til Sønderjylland, hvor hun skulde lære Hus-holdning og glemme mig i Følge det gamle Ord: »Lang Fraværelse giver kold Kærlighed«. Opholdet dernede blev ikke til Lykke for hende. Hjemmet, hun kom til, var ikke godt. Manden levede mest ude, og Konen led af Tuberkulose. Lone maatte pleje hende og fik derved Spiren i sig til den Brystsyrge, som tidlig lagde hende i Graven.

Under min Kærestes Ophold i Sønderjylland aftjente jeg min Værnepligt. Kort efter Hjemsendelsen kom hun paa Besøg hos sine Forældre ledsaget af sin sønderjydske Husbond. Vi mødtes et Par Dage senere ved »Egeskov Marked« — et stort Kram- og Kreaturmarked, der hvert Aar holdtes ved Herresædet »Egeskov«, hvor Fynboerne i stort Tal gav Møde; naar de mødtes i Mellemtiden, brugte de ofte den Talemaade: »Ses vi ikke før, saa ses vi paa Egeskov Marked«. Min Kæreste havde indviet sin Husbond i vor Forlovelse, og medens han gik rundt

MIN HSTRU 1869.
22 AAR.

paa Markedet med min tilkommende Svigerfar, fik hun og jeg Lejlighed til at tale sammen.

Næste Dag gik Lones Far ud i Marken med sin Gæst, og denne tog dør Anledning til at lægge et godt Ord ind for mig. Svigerfar blev overrasket ved at høre, at han kendte noget til Sagen, men Lones Husbond forklarede, at han ofte havde lagt Mærke til, at hun græd, og da han frygtede, at der var et eller andet i hans Hjem, som hun var utilfreds med, havde han bedt hende sige, hvad der trykkede hende. Saa havde hun omsider fortalt ham, at hun i nogle Aar havde været hemmeligt forlovet med mig, men at hendes Far var imod Forbindelsen. Det gjorde hende saa ondt, da hun ogsaa holdt meget af sin Far. Lones Husbond tilføjede, at naar jeg var en ordentlig Mand, indsaa han ikke, hvorfor vi ikke maatte faa hinanden. Min Svigerfar svarede intet, men det, som var sagt i god Mening, gjorde kun ondt værre, thi han syntes ikke om, at Datterens hemmelige Forlovelse nu var paa Vej til at blive offentlig. Efter faa Dages Forløb rejste Lone tilbage til sin Plads, hvor der ventede hende trange Tider, da Madmoderen blev alvorlig syg. Lone plejede hende som sagt Nat og Dag. I Løbet af Vinteren døde hun, og da jeg i Marts Maaned 1867 overraskede Lone med et Besøg, vilde Skæbnen, at jeg kom paa Begravelsesdagen. Efter et Par Dages Ophold rejste jeg tilbage og tog Lone med til Højby. Kort Tid efter skiftede vi Ringe og gjorde Forlovelsen offentlig — uden at bede om Faderens Samtykke; jeg kom derfor heller ikke straks i hendes Hjem. En Dag kørte Lone med sin Far til Odense, og da de naaede »Frederiksbroen«, der fører over Aaen, sagde han til hende: »Hør Lone, nu kunde Du gøre Din Far en Glæde, hvis Du vil tage Ringen af Din Finger og kaste den i Aaen.« Lone svarede, at Ringen kunde hun godt kaste bort, men sin

Kæreste vilde hun beholde til sin Død, »og ingen anden Magt skal skille os«. Der blev ikke talt mere om det, men nogle Uger efter sagde Faderen til hende, at naar Berntsen næste Gang kom i Ryslinge Kirke, maatte hun tage ham med hjem. Lone takkede, men tilføjede, at det skete kun paa den Betingelse, at han vilde være hjemme og tage pænt imod mig. Det lovede Svigerfar, og det holdt han.

I Sommeren 1867 overværede Lone og jeg en stor Skyttefest ved »Egeskov«, hvor jeg blev meget optaget af den nationale Bevægelse, som Skyttesagen fremkaldte hos Ungdommen. Aldrig havde jeg sét saa mange Faner, skænket Skytterne af Kvinderne, og hver med sit Motto. Mads Hansens Sange »I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag« og »Til Vaaben Brødre, tag Bøssen fat« blev sunget paa Melodier, som Landsbymusikeren Hans Hansen, Ulbølle, havde komponeret. Midt paa Pladsen var rejst en Forhøjning, hvorfra der blev holdt opildnende Taler for Fædrelandet og Skyttesagen. Jeg blev saa begejstret, at jeg ogsaa maatte tage Ordet. Formanden, Kaptajn Edvard Nielsen, til hvem jeg henvendte mig, opfattede i Tumlen ikke rigtig, hvad jeg hed, og gav mig Ordet under Navnet: »Lærer Jensen, Højby«. Under dette ufrivillige Pseudonym blev min første *offentlige* Tale refereret. Min Kæreste blev bange, da hun hørte, at jeg vilde tage Ordet i den store Forsamling; hun truede endog med at gaa for ikke at overvære den Skam, som det vilde blive, hvis jeg gik i Stykker. Jeg svarede, at nu maatte vi to dele ondt og godt. Hun blev, og jeg slap helskindet fra Vovestykket. Da jeg kom ned fra Talerstolen, gav hun mig oven i Købet et Kys og godkendte mig saaledes som Folketaler.

Forholdet mellem mig og Svigerfar bedredes efterhaanden, og da han saa', at min nye Skolebygning ved

Hjælp af ansete Gaardmænd blev rejst med et pænt Hjem til os, gav han sit Samtykke til, at vi maatte holde Bryllup paa Lones 22aarige Fødselsdag, den 31. Juli 1869. Vi vilde helst have haft en stille Fest med de nærmeste Slægtninge og Venner, men Svigerfar vilde absolut gøre et stort Gilde. I sin Have i Lørup lod han rejse et Telt, og jeg maatte indbyde min Vennekreds i Højby. Pastor Birkedal, der havde døbt og konfirmeret Lone, viede os og deltog i Festen med sin Familie.

Min Ven Morten Eskesen var forhindret i at være tilstede, men jeg modtog en Sang fra ham, hvori disse Vers forekom:

»Vor Brudgom tidlig med Odin gik,
men mon vel Odin sin Afsked fik,
for nu ham fryder den milde Frejr,
som raader Solskin og Sommervejr.

Saa følge Mildhed og Kraft de to,
som nu blev ét og har fælles Bo,
i Huset blæse den Sommervind,
som bringer Sommer i Sjæl og Sind.

Da vorder Huset en Idavold,
hvor aldrig bjærger sig nogen Troid,
Guldterning rinder fra Gry og til Kvæld,
og Jorden grønnes ved Livets Væld.

Og Balder straalere, den Barnegud,
som Solen straalere i Pinseskrud,
som Hjertets Sol, der ved Juletid
livsalig varsler om Sommer blid.«

Efter Brylluppet rejste vi til Højby, hvor vi fik travlt med at indrette vort nye Hjem. Det var en lykkelig Tid. Friskolens Venner sluttede sig trofast om vor Gerning, og min Kone, der var en from og god Kvinde, blev snart meget afholdt og kom til at føle sig som hjemme blandt de Højby Kvinder. Skolens Elevantal tiltog stadig, medens den offentlige Skoles Børnetal faldt ned til ti. Jeg havde i Reglen hvert Aar en ung Mand, som ønskede Uddannelse i praktisk Skolegerning, til Hjælp ved Undervisningen, og medens han og jeg en Time daglig øvede Drengene i Gymnastik, underviste min Kone Pigerne i Haandgerning, ligesom hun hjalp mig med at synge med Børnene; hun lærte dem især vore gamle Kæmpeviser, som hun foredrog med sin kønne Stemme. Om Vinteren holdt vi Aftenskole én Aften ugentlig for de unge Karle og Piger, hvor jeg dels holdt Foredrag, dels oplæste danske og norske Digterværker; en anden Aften samlede jeg de Ældre i Byen til Bibel-læsning. Tillige ledede jeg en Sangforening, hvor vi ind-øvede firstemmige Sange. I Forbindelse med Højby Skytteforening, som jeg ogsaa stod i Spidsen for, dirstede vi os til engang imellem at give en Aftenunderholdning, hvor vi bød paa Sang, Musik og Fægtning. »Niels Maler«, Fader til Komponisten Carl Nielsen, og »Blinde-Anders« spillede Duetter; sidstnævnte deklamerede desuden forskellige Digte og sang til eget Akkompagnement. Disse Underholdninger afholdtes i en stor Tærskelade, da vi endnu ikke havde noget Forsamlingshus.

I Efteraaret 1869 blev jeg af Friskolevenner og grundtvigske Mænd opfordret til at stille mig i Kerteminde som Kandidat til Folketinget. Politisk sluttede jeg mig til »det nationale Venstre«; Begreberne »Højre« og »Venstre« betegnede endnu ikke det store Skel mellem

Partierne. De før saa mægtige Nationalliberale var allerede i stærk Tilbagegang, fordi deres Politik baade indad og udadtil var blevet en stor Skuffelse. Under Grundlovs-kampen 1865—66 var Partiet som ovenfor nævnt gaaet i Spænd med Godsejerne, som tidligere havde været dets bitre Modstandere, og Resultatet heraf blev, at vi paa Bekostning af den almindelige Valgret fik Grundloven af 28. Juli 1866, hvis Indhold bar Vidnesbyrd om, at Frihedsmændene fra 1848 havde foruægtet deres Ungdomsidealer. Landets største Godsejer, Konsejlspræsident Grev Friis-Friisenborg og Indenrigsminister, Godsejer Estrup stod nu for Styret i Læ af en Forfatning, der gav det store Hartkorn og Pengemagten Hovedindflydelsen i Landstinget. Jeg spurgte senere Venstreføreren I. A. Hansen om Grunden til, at han stemte *for* Forfatningsforandringen i 1866. Han svarede, at Danmarks Nederlag i 1864 havde svækket Modet hos mange danske Mænd, der oprindelig havde holdt fast ved Kravet om at faa Juni-grundloven tilbage; derfor var det blevet nødvendigt at gaa over til en ny Forfatning. Hvor skulde man lægge Tyngdepunktet, hos Embedspartiet, hvortil Kjøbenhavn og Købstæderne nærmest sluttede sig, eller hos dem, der var i Besiddelse af Jorden? Det var Spørgsmaalet. »Jeg valgte det sidste«, sagde I. A. Hansen, »fordi jeg ansaa' det for mest betryggende for en rolig Fremtids Udvikling«. Men hans Vælgere paa Langeland tilgav ham ikke, at han i dette vigtige Spørgsmaal sluttede sig til Godsejerne. Derfor vragede de ham ved Valget i Rudkøbing den 4. Juni 1866. Jeg tvivler iøvrigt ikke om, at I. A. Hansens Svar til mig udtrykte den virkelige Bevæggrund til hans forandrede Stilling i Grundlovs-kampen, og jeg har aldrig fæstet Lid til det Rygte, der udbredtes om, at han var bestukket, ligesaa

lidt som jeg har kunnet tro paa, at gamle Grev Friis, der var en Hædersmand, vilde have nedværdiget sig til at købe hans Stemme. —

Det var med nogen Betænkelighed, at jeg i 25 Aars Alderen gav mit Samtykke til at være »det nationale Venstres« Kandidat i Kertemindekredsen. Jeg havde kun én Gang overværet et Folketingsvalg, og det var den 14. Juni 1861 i Brobyværk, hvor der stillede sig ikke mindre end fem Kandidater, nemlig Kristoffer Krabbe, som dengang var Redaktør af Milos Avis i Odense, Gaardfæster Michael Petersen af Svinninge, der senere blev Folketingsmand for Faaborgkredsen, en Lægprædikant fra Aarslev, som i daglig Tale kaldtes »lille Ole«, Gaardejer Chr. Rasmussen af Ryslinge, og saa endelig en femte Kandidat, hvis Navn jeg ikke husker, og som heller ingen Rolle kom til at spille under Valghandlingen, fordi han kun havde én Stiller, og denne uheldigvis var henne at fodre sine Heste, da hans Navn blev raabt op, hvorfor han som fraværende blev strøget af Listen. Samtidig strøg man Kandidaten. Under den mundtlige Forhandling blev Krabbe varmt anbefalet af Birkedal, men Slaget var paa Forhaand tabt, dels fordi der forud var øvet en vældig Agitation i al Stilhed til Fordel for Chr. Rasmussen, og dels fordi Michael Petersen, der stillede sig paa samme Program som Krabbe, ikke vilde trække sig tilbage for denne, idet han gik ud fra, at i en Landsbykreds som denne, vilde han som Bonde have større Udsigt til Sejr. Krabbe trak sig omsider tilbage, og Resultatet af Valghandlingen blev da, at Chr. Rasmussen valgtes med 351 Stemmer mod 272.

Disse Tal viser, hvor faa Vælgere der mødte ved Valgene paa den Tid. Jeg fulgte Handlingen med stor Opmærksomhed og morede mig især over en pudsig Udtalelse af Chr. Rasmussens ordførende Stiller, Gaard-

ejer Poul Rasmussen, Lørup, der i sin Ungdom havde været Tømrer og derfor altid blev kaldt »Poul Tømmermand«. Han havde til Mundheld »Just lige netop«. Det hændte derfor ofte, naar man mødte ham, at en eller anden sagde: »Der har vi »just lige netop« Poul Tømmermand«. Han begyndte sin Stillertale saaledes: »Mine Venner, naar vi nu i Dag skrider til Valg af en Folketingsmand, saa har jeg just lige netop tænkt, at vi denne Gang skulde vælge en Kreds i vor egen Midte«. Denne Indledning blev hilst med forstaaende Munterhed. Naar jeg senere hørte Vælgere tale om, at de helst vil have »en Mand af Kredsen«, tænker jeg »just lige netop« paa Poul Tømmermand.

Nu var jeg altsaa naaet dertil, at jeg *selv* skulde opstilles som Valgkandidat. Naar jeg undtager Kirke- og Skoleforhold samt kommunale Spørgsmaal, var jeg ret uforberedt til at tage Del i en politisk Forhandling. Foreløbig var det et Held for mig, at Kredsen stod uden Valgkandidat, idet Kristen Larsen af Dalby, der sidst havde repræsenteret den, havde trukket sig tilbage, og ingen Kandidat fra nogen Side havde meldt sig; men midt i Juli Maaned indbød nogle unavngivne Vælgere til et Prøvevalg i Skoven ved Géls Kro. hvor ogsaa jeg gav Møde. Det kneb med at faa begyndt. Da ingen af de anonyme Indbydere vilde melde sig, tog jeg Ordet, og derefter optraadte Apoteker Lassen, som var en af de mest reaktionære Mænd i Kredsen. Han rettede først et bittert Angreb paa mit Foredrag og ankede over, at jeg var for ung til at optræde som Valgkandidat; dernæst afslørede han sig som en af Indbyderne og røbede, at han med flere havde henvendt sig til forhenværende Feltpræst, Høyer-Møller af Kjølstrup, der dog ikke endnu havde villet give Tilsagn om at stille sig, medmindre han modtog en saa stærk Opfordring fra Kredsens Vælgere, at

han vilde have Udsigt til at blive valgt. Pastor Høyer-Møller var ikke tilstede ved Mødet, skønt det holdtes i hans Pastorat. Min Nærværelse havde ingen regnet med, men Apotekerens Udtalelser gav Anledning til et længere Ordskifte, hvor jeg blev kraftigt understøttet af forhenværende Landstingsmand, Købmand P. Nielsen fra Kerteminde, der vedkendte sig, at han havde været med til at opfordre mig til at stille mig i Kredsen. Folketingsmand Cornelius Petersen tog derefter Ordet og gav mig sin varmeste anbefaling. Han udtalte, at selvom jeg var ung, vilde han være glad ved at se »sin unge Ven«, som han kaldte mig, valgt ind i Rigsdagen, da han kendte mig som en Mand, der med Friskhed i Forening med Sindighed og Maadehold vilde virke for en sund Udvikling i vort Folk. Disse Udtalelser af en Politiker, der hørte til »Mellempartiet«, vakte Vrede hos Apotekeren og hans Meningsfæller, men ved Mødets Slutning var det klart, at Flertallet i Forsamlingen var paa min Side. Valgdagen viste noget andet.

Kertemindekredsens Befolkning var én af de mest opvakte i Fyn. Her havde den religiøse Lægmandsvækelse i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede sin Vugge, og her havde Kold rejst Høj- og Friskolebevægelsen; men herved var tillige sat et Skel mellem Befolkningen, større og stærkere end i nogen anden Valgkreds. Ved Møderne saa' man dog kun de mest interesserede blandt Vælgerne, medens de store Masser blev hjemme indtil Valgdagen. Provsterne Rohmann, Rønninge, F. A. Hansen, Fraugde, Præsterne Møller i Dalby og Lehn i Mesinge var tilligemed Apoteker Lassen Reaktionens Ledere, og de havde ivrige Medhjælpere blandt den offentlige Skoles Lærere. To af disse, Schmidt i Allerup og Mayland i Kærby, besøgte en Dag i Højby et grundtvigiansk Hjem og var dèr taktløse nok til, hver Gang

KLAUS BERNTSEN 1869.
25 AAR.

nogle Bremsere fløj ind ad Vinduet, at slaa efter dem og sige: »De Satans Grundtvigianere«. Kredsen havde forøvrigt engang været repræsenteret af selve N. F. S. Grundtvig. Ved Valget den 14. Juni 1855 stillede der sig kun én Kandidat, Smed Niels Hansen af Haundrup, men han blev ikke valgt, fordi han ved skriftlig Afstemning kun opnaaede 111 Stemmer imod 356, som stemte Nej. Da Omvalget fandt Sted, sejrede Grundtvig over ham. Jeg frygtede, at det skulde gaa mig ligesom Smeden, da jeg risikerede at blive Enekandidat, men kort før Valget havde altsaa mine Modstandere formaaet Pastor Høyer-Møller til at stille sig. Han sejrede med Glans, idet han fik 674 Stemmer, medens jeg kun opnaaede 275. Min unge Kone var nedtrykt over dette tarvelige Resultat af min første Optræden paa den politiske Arena. Under Valghandlingen havde hun staaet blandt Mængden og følt sig ilde berørt af de Ukvemsord, som falder ved en saadan Lejlighed, og som særlig den Dag gik ud over hendes Mand. Da vi rejste hjem til Højby, sagde hun, at hun aldrig gav sit Samtykke til, at jeg oftere maatte stille mig. »Fyens Stiftstidende«, som paa den Tid var det eneste Blad, der betød noget paa Fyn, tog overbærende paa mig og skrev om Valget, at »Claus Berentsen«, som de kaldte mig, var i Besiddelse af en vis Veltalenhed, »men han hører ikke til de nøgterne Politikere. Han omtalte det slesvigske Spørgsmaal samt Kirke-, Skole- og Fæstevæsenet. Man fik gennemgaaende Indtryk af, at Følelsen og en ungdommelig Begejstring snarere lagde ham Ordene i Munden end den besindige Mands Modenhed«. Nogle Maaneder efter fik jeg Trøst for Uheldet i Kerteminde. Ved Sogneraadvalget i Højby blev jeg nemlig valgt med stor Majoritet af den almindelige Vælgerklasse, og da det nye Sogneraad holdt sit første Møde, blev jeg — 25 Aar gl. — Formand, uagtet Flertallet var

mine politiske Modstandere. Blandt de første Handlinger, som skulde øves, var pudsigt nok den, at foretage Indstilling mellem Ansøgerne til Skolelærerembedet, som var ledigt. Ved Skæbnens Tilskikkelse blev det saaledes Friskolelæreren, der nu kom til at bestemme, hvem der skulde indstilles til Lærer ved Statsskolen. —

Den 26. Maj 1870 fødte min Hustru en Datter, som blev døbt af Vilhelm Birkedal og efter sin Mormoder fik Navnet Marie. Men der kom snart Skaar i Glæden. Faa Dage efter blev Moderen angrebet af Barselseber. I flere Maaneder var hendes Forstand ikke klar, men hendes Tanker kredsede altid om Gud og hans Engle; midt i Sorgen var det min Trøst. Da det var vanskeligt at skaffe fornøden Ro i Hjemmet, tilraadede Lægen, saa snart der var indtraadt en Bedring, at hun med Barnet skulde flytte hjem til sine Forældre. Dér blev hun nogle Uger og kom i sjælelig Ligevægt. Men desværre var det kun en kort Tid, at hun følte sig rask; det viste sig snart, at hendes Lunger var angrebet. Da det gik op for hende, at hun var uhelbredelig syg og skulde dø, var hun Fortvivlelsen nær. Det varede flere Maaneder, før end hun trygt kunde give sig Gud i Vold. Det sidste Døgn hun levede sad jeg ved hendes Seng; hun bad mig, naar jeg saa' Døden komme, tage hendes Haand i min, bekende Troen og bede Fadervor, saa det kunde blive de sidste Ord, hun hørte i denne Verden. Faa Dage før hun gik bort, kom hendes gamle Far paa Besøg. Da han saa', at det med stærke Skridt bar mod det Sidste, sagde han, at han ikke kunde forstaa, hvorfor *hun* skulde dø, da hun dog var bleven det lykkeligste af alle hans Børn. Fredagen den 19. Januar 1872 bad hun mig flere Gange hente vores lille Pige ind til sig, og jeg glemmer aldrig hendes Blik, hver Gang jeg gik bort med Barnet. »Ja, Du kan sagtens,« sagde hun, »Du faar Lov at beholde lille

Marie«. Hun havde sin fulde Bevidsthed til det Sidste, og da hun mærkede Dødens Komme, strakte hun Hænderne mod mig. Jeg fremsagde Troens Ord og bad Fadervor; hun gentog Ordene Led for Led, og da jeg sagde Amen, foldede hun sine Hænder og sov stille hen, kun 24 Aar gammel. Hendes Død vakte stor Deltagelse. Hun blev fulgt til Graven af det største Ligfølge, som var set i Højby; Kirken kunde langt fra rumme de mange Mennesker. Pastor Birkedal holdt en gribende Tale over de to Ord: »Jesus græd«, hvorom Evangelisten Johannes fortæller. Guds Søn stod ved Lasarus' Grav. Birkedal pegede paa, at naar selv Jesus kunde græde ved en Vens Grav, saa har ogsaa vi Lov til at fælde Taarer ved vor Venindes Grav. »Jeg siger derfor: Græd kun; men ligesom Jesus vidste, at Lasarus skulde opstaa, maa vi i vor Graad aldrig slippe Troen paa Opstandelsen og det evige Liv. Der er kun én her i Dag, der ikke sørger, og det er lille Marie; hun sidder trygt paa sin Faders Arm. Lad os lære af hende at være Børn og i barnlig Fortrøstning stole paa, at ogsaa vi hviler i Gud Faders stærke Arm.«

Lille Marie blev min daglige Glæde og Trøst. Hun var et elskeligt Barn, mild og god som sin Mor; men ogsaa hende skulde jeg miste. I de faa Aar, hun havde at leve, var der noget rastløst over hende. Der var adskillige, der sagde til mig, at hende fik jeg ikke Lov at beholde ret længe, thi »Børn med den Uro blev ikke gamle«. Desværre gik denne Forudsigelse i Opfyldelse. Faa Dage før hun blev fire Aar gammel, udbrød en Mæslingeepidemi i Højby, saa jeg i nogle Uger maatte lukke Skolen. Da jeg en Aften kom hjem fra et Møde, laa Marie i stærk Feber. Jeg vaagede til henimod Daggry; saa bad jeg min Husbestyrerinde om at være hos hende, medens jeg fik lidt Hvile. Jeg havde vel sovet en

Times Tid, da jeg vaagnede i Angst; jeg havde drømt, at min døde Hustru kom ind i Stuen og tog Barnet som for at gaa bort med hende. Hun vendte sig i Døren et Par Gange, saa' paa mig med et medlidende Blik og sagde: »Jeg kan ikke undvære lille Marie.« Jeg forstod, at det var mere end en Drøm, og fra det Øjeblik følte jeg mig overbevist om, at jeg ogsaa skulde miste mit Barn. De faa Dage, hvori hun endnu levede, sad jeg Nat og Dag ved hendes Seng. Kort før Døden hviskede hun: »Syng for mig, Far,« og da jeg spurgte, hvad jeg skulde synge, svarede hun: »Syng »Sov sødt, Barnlille««, en af Grundtvigs Salmer, som hun ofte havde hørt i Skolen. Medens jeg under Taarer nynnede:

»Sov sødt, Barnlille,
lig rolig og stille
og nyn paa det Navn
med Naaden i Favn,
al Jorden til Salighed givet.
Nyn Jesus er min
saa favr og saa fin,
min Jesus er Lyset og Livet«,

sov hun stille hen Dagen efter sin Fødselsdag. —

Mit Hjem var nu tomt, og for ikke at falde sammen, maatte jeg kaste mig ind i Arbejdet med forstærket Iver. Da det var svært at være alene, fik jeg en Hjælpe lærer, Kresten Kirk, der var udgaaet fra Gedved Seminarium. Han var mig til stor Glæde og Oplivelse, og vi blev Venner for Livet. Han blev hos mig i nogle Aar, indtil han overtog Friskolen og Kirkesangerstillingen ved Valgmenigheden i Sønder Næraa.

Jeg gav mig nu ogsaa af med Bladvirksomhed. Det havde længe været et Savn for Friskolefolkene, at de

ikke havde noget fagligt Organ, siden Folketingsmand P. E. Olsens Ugeblad »Dannebrog« gik ind. Efter Aftale med Morten Eskesen udgik der Indbydelse til en Sammenkomst paa hans Skole, hvor vi enedes om at stifte Ugebladet »Fylla« med Eskesen som Redaktør. Bestyrelsen kom til at bestaa af Købmand Rising, Middelfart, Gaardejer Thyge Hansen, Ferritslev, Købmand P. Nielsen, Kerteminde, Kr. Appel, Ryslinge, og mig som Formand. I nogle Aar paatog Bestyrelsen sig det økonomiske Ansvar for Udgivelsen, og det var med rørende Troskab og Uegennytte, at Morten Eskesen ofrede sig for Bladet uden at faa nogen Løn for sit Arbejde. »Fylla« øvede en gavnlig Indflydelse som Budbringer mellem Friskolefolkene over hele Landet. Bladet var Skueplads for livlige Meningsudvekslinger, som jeg under Mærket »-n« ydede mine Bidrag til, men efterhaanden krævedes der af Udgiverne ikke ubetydelige Ofre til Bladets Drift. Vennerne faldt fra, én efter én, og Købmand Rising og jeg blev i nogle Aar ene tilbage om Udgifterne, indtil vi maatte lade Bladet gaa ind. Senere udgav jeg for egen Regning i et Par Aar »Friskolens Tidende«, men da dette Blad heller ikke fandt fornøden Tilslutning, maatte jeg ogsaa opgive det.

Varig Glæde fik jeg derimod af mit Arbejde for »Fyns Tidende«. Den 22. Juli 1872 samledes efter Indbydelse af Prokurator Borch, Morten Eskesen, Anders Tange og mig nogle Mænd fra forskellige Sogne til et Møde paa Eskesens Skole, hvor det vedtoges at stifte et Aktieselskab til Udgivelse af et Dagblad. Kapitalen var kun paa 3600 Rdlr. i 120 Aktier à 30 Rdlr. Det overdroges Indbyderne, som midlertidig Bestyrelse, at antage en Redaktør og træffe Aftale med Bogtrykker Milo om Bladets Trykning og Udgivelse. Vi ansatte E. A. Willemoes som Redaktør paa Betingelse af, at han skulde lede

Bladet i Overensstemmelse med »Det forenede Venstres« Program. Hans aarlige Lønning blev fastsat til 600 Rdlr. og 25 pCt. af Abonnementsindtægterne. »Fyns Tidende« saa' Dagens Lys den 1. Septbr. 1872, men der gik kun et Par Maaneder, førend det viste sig, at Redaktøren var Højremand. Allerede i Novbr. maatte Bestyrelsen minde ham om, at han havde lovet at ville lede Avisen som Venstreblad. Han opsagde da sin Stilling, og paa en ekstraordinær Generalforsamling, hvor han forsøgte at forsvare sig, vedtog man med 24 Stemmer mod 6 at modtage hans Opsigelse. Willemoes blev sin Overbevisning tro, idet han senere ansattes som Redaktør ved Højrebladet »Fyns Stiftstidende«. Lærer ved Kolds Højskole, den senere kendte Politiker Jørgen Pedersen, blev nu Redaktør. Da det viste sig, at Aktiekapitalen var brugt, maatte han, Tange og jeg rundt paa Fyn for at skaffe nye Midler. Det gjaldt navnlig om at skaffe Penge til et Trykkeri. Det lykkedes os at bevæge nogle Mænd til at sikre en Kredit paa 1000 Rdlr., men foreløbig maatte vi nøjes med at faa Bladet trykt i »Vejle Amts Folkeblad«s Trykkeri, desværre med saa daarlig Sats, at man kun med Besvær kunde læse andet end Titlen. Denne Foranstaltning hjalp dog Avisen over det døde Punkt, indtil vi i Foraaret 1874 var stærke nok til at slutte Overenskomst med Bogtrykker Thillerup i Flensborg om, at han skulde flytte til Odense, imod at vi sikrede ham Trykningen af Bladet for en Betaling af 22 Kr. pr. Nr. Bestyrelsen forpligtede sig til at skaffe det fornødne Papir. Allerede Aaret efter kunde Bladet udgaa i firespaltet Format til en Abonnementspris af Kr. 2.25 pr. Kvartal. Fremgangen fortsattes, og i 1878 ordnedes Aktiekapitalen, som da udgjorde 6000 Kr. i 100 Aktier à 60 Kr. Femten af de første, ofte vanskelige Aar var jeg Bestyrelsens Formand, indtil jeg 1887 for

egen Regning stiftede »Assens Amts Avis« med tilhørende Trykkeri.

Under Jørgens Pedersens og hans Medarbejders dygtige Arbejde voksede »Fyns Tidende« op til at blive et af Danmarks største, mest indflydelsesrige og økonomisk bedst funderede Provinsblade. Paa denne Højde kan det i 1922 fejre sit 50 Aars Jubilæum.

VIII.

MIN INDTRÆDEN I DET POLITISKE LIV.

I Aaret 1870 foregik der en gennemgribende Forandring i de politiske Forhold. Ministeriet Friis, som havde Ansvaret for Grundloven af 28. Juli 1866, og som i de paafølgende Aar førte en Politik, der gik ud paa at mægle mellem Rigsdagens to Ting, fik ogsaa i nogen Tid Held til at gennemføre adskillige gode Love, saasom Lovene af 1867 og 1868 om Sogne- og Bykommunernes Styrelse, hvorved en af Grundlovens Løfteparagraffer omsider skete Fyldest. Dog vilde Estrup, der som Indenrigsminister gennemførte disse Love, ikke gaa med til en Udvidelse af den kommunale Valgret, som dengang var saaledes, at den for Landkommunernes Vedkommende lagde Magten i de højstbeskattede Vælgeres Hænder, endog i den Grad, at $\frac{1}{6}$ af disse kunde besætte Flertallet i Sogneraadene. I 1870 faldt Ministeriet Friis paa en forholdsvis lille Sag, idet et Flertal i Folketinget nægtede en Bevilling til Forstærkningens Indkaldelse. Ministeriets Afgang var parlamentarisk, og det fik saaledes en hæderlig Afslutning paa sit politiske Liv. De senere Højreministerier faldt ikke paa et saa sundt, forfatningsmæssigt Grundlag. Det før saa mægtige nationalliberale Parti var paa den Tid ude af Stand til selv at danne en Regering og søgte derfor Samarbejde med Godsejerne, hvad der førte til Dannelsen af Ministeriet Holstein-Hol-

steinborg. Det blev vel en Godsejer, der gav Ministeriet Navn, medens det i Virkeligheden var det nationalliberale Partis Repræsentanter i Ministeriet, Hall, Klein og Krieger, som gav det politisk Farve, hvorfor Redaktør Topsøe i sin Omtale af det nye Ministerium betegnede Konsejlspræsidenten som »Toppen paa Kransekagen«.

Det Holsteinske Ministerium gav ganske naturligt Anledning til, at de forskellige Venstregrupper følte Trang til Sammenslutning. Forhandlingerne førte til den politiske Begivenhed, at »Bondevenerne« og »det nationale Venstre« med flere andre, deriblandt Lars Dinesen, dannede et nyt politisk Parti under Navnet »*Det forenede Venstre*«. Partiet udstedte den 20. Juni 1870 et Program, hvis Hovedpunkter blev affattet af Kristoffer Krabbe og Berg og indeholdt Kravet om en parlamentarisk Regeringsform. Det hed deri:

»Junigrundloven i dens fulde Omfang er Folkets moralske Ret, og vor Udvikling bør derfor fremmes i denne Grundlovs Aand.

Folkets Selvstyre, under Anerkendelse af den konstitutionelle Konges grundlovsmæssige Særrettigheder, er Grundtanken i Grundloven af 5te Juni 1849. De Vanskeligheder, som beredtes Gennemførelsen af denne Tanke ved Indførelsen af et andet Forfatningsforhold mellem Statens daværende forskellige Dele, end man ved Vedtagelsen af Grundloven havde haft for Øje, ere nu — af sørgelige Grunde — ikke længere tilstede. Andre Vanskeligheder ere imidlertid opstaaede. Ved Grundlovsforandringen 1866 har Landstinget faaet en anden Sammensætning, hvorefter det lettere end tidligere vil komme i Uoverensstemmelse med Folketingets Flertal. Medens vi alt have følt Følgerne deraf og ere beredte paa ogsaa i Fremtiden at komme til at føle dem, maa vi samtidig

udtale, at dette ikke bør være nogen Hindring for at naa til folkeligt Selvstyrelse. Nu som før er det Folketinget, der har det konstitutionelle Livs Løftestang, deraf, at denne er tungere at magte, naar Landstinget er hænmende, end naar det er hjælpende, følger, at der nu fordres større indre Kraft hos Folketinget end tidligere, men ikke at Folketinget skal slippe sit af Grundloven anviste Maal, uden hvis endelige Opnaaelse det konstitutionelle Liv vilde blive uden virkeligt Indhold. Folketinget har nemlig ubeskaaren baseret sin Indflydelse paa den for Regeringens Førelse nødvendige Lov, Finansloven, med tilhørende Bevillingslove. Denne grundlovsmæssige Forret giver Folketinget Magt til at umuliggøre enhver Regerings Bestaaen, som vil modsætte sig dets Bestræbelser, og saaledes efterhaanden at indføre som Regel, at Regeringen til enhver given Tid repræsenterer de Anskuelser, som deles af Folketingets Flertal, hvilket med andre Ord er Gennemførelsen af den parlamentariske Regeringsform. Det vil bero paa Folket selv, paa Benyttelsen af den almindelige Valgret, om og naar Bestræbelserne i denne Henseende skulle føre til Sejr. Vi hævde, at Folketingets Flertal er i Stand til at gennemføre, at dets Anskuelser i Reglen ere betryggende repræsenterede i Regeringen«.

Foruden at angive Partiets Stilling til en Række Reformer paa forskellige Samfundsomraader, udtalte »Det forenede Venstre« sig klart og bestemt om to af de mest brændende Emner, nemlig det skandinaviske og det sønderjydske Spørgsmaal. Med Hensyn til det første fremhævede Programmet, at alle var enige om, at enhver Tilnærmelse mellem de tre nordiske Lande, som kunde fremme Folkenes Brodersind, deres aandelige og materielle Udvikling, fortjente den virksomste Understøttelse,

og at en kraftig og forenet Modstand mod ydre Fjender, som de tre Riger forfatningsmæssigt kunde enes om, vilde være til Betyggelse for alle tre Lande. Angaaende det andet Spørgsmaal udtaltes bl. a. følgende:

»Det slesvigske Spørgsmaal er ikke en Partisag, som nogle synes at ville gøre det til, men en Folkesag. Hvad der derom er udtalt i Kongens Trontale i Oktober 1866 og i Rigsdagens Svaradresse 1868, betragte vi fremdeles som Kongens og Folkets Program med Hensyn til Ordningen af denne Sag. Vi dele fremdeles trods de Erfaringer, man siden den Tid har gjort, den af Rigsdagen da udtalte Fortrøstning, at den Retfærdighedshandling mod Danmark, som tilsigtedes ved Bestemmelsen i Pragerfreden, vil blive fuldbyrdet saaledes, at der tilvebringes den sande, i Befolkningens Ønske begrundede Adskillelse imellem, hvad der vil høre til Tyskland, og hvad der vil høre til Danmark, uden at der i denne Ordning nedlægges Spiren til fornyet Forvikling og Strid. Vore danske Brødre i Slesvig yde vi den mest levende Paaskønnelse for deres udholdende Troskab imod Fædrelandet; vi holde os forvissede om, at de i Partistridighederne om de indre Forhold, hvilke ere uadskillelige fra et frit, levende Samfund, kun ville forskellige Ytringer af det samme Fædrelandssind, og de ville indrømme, at intet af, hvad der staar til os her i Kongeriget at gøre, vilde have gavnligere Følger for vor fælles store Sag, end hvis de Bestræbelser, som gaa ud paa kraftigt at fremme det almindelige Folks Udvikling, kunde føres til Sejr«.

Jeg blev stærkt tiltalt af Indholdet i »Det forenede Venstres« Program, der blev Signalet til en heftig Kamp mellem »Højre« og »Venstre« i en hel Menneskealder. Sammen med mine Venner Anders Tange og Gaardejer Hans Madsen foretog jeg et politisk Felttog i de fynske

Kredse, før det ordinære Valg til Folketinget i 1872 fandt Sted. Kort før selve Dagen fornyede »Venstre« under 23. Marts 1872 sit Program, som blev underskrevet af 41 Folketingsmænd. Siden 1870 var Lars Dinesen faldet fra tilligemed et Par andre. Gennem hele Livet fulgte den Svaghed ham, at han vilde have Venner i alle Partier, hvad der ofte fristede ham til at røbe Hemmeligheder til begge Sider. Han sluttede sig nu nær til »Højre« og blev omsider dette Partis betroede Mand. Lars Dinesen var en af »Højres« bedste Kræfter i den politiske Agitation, men da han for ofte gjorde sig til af sine Fortjenester og tillagde sig selv Æren for Partiets Beslutninger, endte han sin politiske Løbebane som en Løsgænger, der ikke lod nogen Lejlighed gaa fra sig til at give sine gamle Meningsfæller et Spark.

»Det forenede Venstre« manglede 12 Stemmer i at udgøre Flertallet af Folketinget. Paa Fyn var Stillingen den, at af 14 Folketingskredse sad »Højre« inde med ti og »Venstre« med fire. Højremanden Cornelius Petersen, som havde repræsenteret Veringekredsen i en Række Aar, var fast besluttet paa at trække sig tilbage, og ved Afskeden med sine Vælgere anbefalede han mig til sin Eftermand — uden først at tale med mig. Da Folk fra Kredsen søgte mig, afslog jeg at lade mig opstille og opfordrede dem til at vælge Hans Madsen, hvilket de ogsaa gik ind paa. Fra »Venstre« i Kertemindekredsen blev jeg indtrængende anmodet om at stille mig paa ny, men ogsaa dette Tilbud afslog jeg, da jeg følte det som mit Kald at fortsætte min Gerning som Skolemand, hvormeget jeg end interesserede mig for Politik. »Mennesket spaar, men Gud raa'er«. Nogle Uger før Valget 1872 skulde afholdes, blev der indbudt til et Møde i Odense, hvor blandt andre Frede Bojsen og Christen Berg skulde tale som Ordførere for »Det forenede Venstre«. Det blev

et stort Møde. Berg rettede et stærkt Angreb paa de fynske Folketingsmænd af »Højre« og udtalte sig ironisk om Cornelius Petersens Tilbage træden, der mindede Berg om Rotterne, som forlader det synkende Skib: Han vidste godt, at han ikke kunde blive genvalgt. Cornelius Petersen bad om Ordet og erklærede, at Grunden til, at han trak sig tilbage, var ikke Frygt for, at han ikke kunde faa Stemmer nok, men alene den, at han havde lovet sin Hustru at tilbringe de sidste Aar af Livet i Hjemmet, da han nu var nær ved de 70, men var der noget, som skulde faa ham til at forandre sin Beslutning, var det Lysten til at vise Berg, at han kunde blive valgt i en fynsk Kreds. Disse Udtalelser gav Anledning til, at »Højres« Vælgerforening indtrængende bad ham stille sig i Kerteminde, hvor Pastor Høyer-Møller ikke vilde lade sig genvælge. Omsider efterkom han Opfordringen, og næppe var det sket, førend jeg paa ny af Kredens »Venstre« blev opfordret til at være Partiets Kandidat. Jeg gav da tilsidst efter. Paa Valgdagen indledede jeg med at sige, at jeg i en vis Henseende var heldigere stillet end nogen anden Venstrekandidat i Landet, idet jeg for omtrent tre Maaneder siden var blevet varmt anbefalet af min nuværende Modkandidat, som kvalificeret til at være hans Afløser i Veringekredsen. Vi førte iøvrigt en loyal Valgkamp, thi vi var enige i alle Spørgsmaal vedrørende Kirke og Skole, og det, der hovedsagelig skilte os, var »Det forenede Venstres« Krav om Parlamentarismen. Vi kom blandt andet til at diskutere Spørgsmaalet om flydende Forter som Led i Kjøbenhavns Søbefæstning, og da Cornelius Petersen stadig kaldte dem de »flyvende« Forter, maatte jeg gøre ham opmærksom paa, at de omtalte Forter ikke skulde være »flyvende« men »flydende«. Som Undskyldning for Fejltagelsen angav han at have tabt en Fortand, hvorfor han havde

svært ved at faa »d«et frem i Stavelsen. Udfaldet af Valghandlingen blev, at han valgtes, og jeg faldt paany. Resultatet gav mig yderligere Vished om, trods den ringe Stemmemforskel, der var mellem os, at min Plads ikke var i Rigsdagen, men i Skolen.

Iøvrigt faldt Valget paa Fyn ud til Fordel for »Venstre«, der allevegne mønstrede et stort Antal Stemmer. Tange blev valgt i Nyborg og Hans Madsen i Verving. I Bogense sejrede Højremanden H. M. Petersen, som i daglig Tale kaldtes »Hans Majestæt Petersen«. Henved 20 Aar havde han repræsenteret Kredsen, men »Venstres« Kandidat, Gaardejer Antonsen af Skaadstrup, rykkede ham dog saa nær paa Livet, at der kun var faa Stemmers Forskel. Efter Valget blev der klaget over dets Gyldighed, da der var foregaaet flere Uregelmæssigheder, og Klagen førte til, at Resultatet blev forkastet og nyt Valg udskrevet til Afholdelse den 20. Maj 1873. Men inden denne Dag døde »Venstres« Kandidat, hvorefter hans Stillere blev enige om at sende nogle Mænd til mig for indtrængende at bede mig være Partiets Kandidat ved Suppleringsvalget. Disse Mænd traf mig imidlertid ikke hjemme, da jeg den Dag var til Møde i Sydfyn, men da jeg kom tilbage, fandt jeg et Brev fra dem med Anmodning om at svare straks. Det gjorde jeg telegrafisk, og Svaret var et bestemt Afslag. Følgen heraf blev, at der kort Tid efter meldte sig to Venstrekandidater, nemlig Gaardejer Peter Nielsen af Øvritslev, som i et kort Tidsrum under Grundlovskampen havde været Folketingsmand for Sønderøkredsen, og en Husmand ved Navn Staugaard af Vissenbjerg Sogn. Kredsens ledende Venstremænd var nu højst uheldigt stillet, thi naar »Venstre« ikke kunde samles om én Kandidat, var »Højre« sikker paa at gaa af med Sejren. Man besluttede saa at afholde et Prøvevalg i Vissenbjerg Kro Søndagen den 18. Maj,

altsaa kun to Dage før Valget, og indbød Folketingsmændene Anders Tange og Hans Madsen, men de svarede, at hvor gerne de end vilde møde, var det højst tvivlsomt, om de kunde være borte fra Rigsdagen paa Grund af vigtige Afstemninger. De tilraadede da Indbyderne at henvende sig til mig, hvad man da ogsaa straks gjorde, idet man meddelte mig, at foruden »Højres« Kandidat, H. M. Petersen, vilde Folketingsmændene Niels Andersen af Husby og Væver Lars Eriksen af Anderup komme til Stede efter Indbydelse af »Højre«. Nu var gode Raad dyre. Man var bange for, at de to Venstrekandidater — begge uøvede Talere og kun lidet hjemme i den almindelige Politik — ikke kunde klare sig i denne ulige Kamp, og at Mødet, der var indkaldt af »Venstre«, let kunde ende med en Fiasko. Derfor følte jeg det som min Pligt at følge Opfordringen.

Da jeg Søndag den 18. Maj kom til Vissenbjerg Kro, var der en meget talrig Forsamling, og deriblandt foruden Kandidaterne ikke færre end fire Folketingsmænd, nemlig N. Andersen, L. Eriksen og imod Forventning A. Tange og H. Madsen. Idet jeg hilste paa Tange, sagde jeg til ham, at nu var min Nærværelse jo overflødig, og at jeg derfor ansaa det for rettest ikke at tage Ordet, men at rejse hjem med det første Tog. Tange bad mig imidlertid om ikke blot at blive til Mødets Slutning, men at indtegne mig som Taler umiddelbart efter N. Andersen, da det var aldeles givet, at han vilde tale om det af Kultusminister Hall fremsatte Skolelovsforslag og rette et stærkt Angreb paa »Venstre«, fordi Partiet havde »sylvet« denne for Landet saa vigtige Sag. Jeg føjede Tange heri, og da jeg havde hørt de tre Valgkandidater, maatte jeg erkende, at Højrekandidaten var Venstrekandidaterne langt overlegen, hvad der ikke var saa underligt, da han havde siddet længe i Rigsdagen og iøvrigt var en

velbegavet Mand og en øvet Taler. Under Mødets videre Forløb opstod der et pudsigt Sammenstød mellem P. Nielsen og L. Eriksen, idet førstnævnte rettede et stærkt Angreb paa Præsterne. Han paastod, at de ikke hørte til Folket, men udgjorde en egen Kaste. Eriksen tog heraf Anledning til i stærke Ord at dadle P. Nielsen og hævdede den modsatte Anskuelse. P. Nielsen afbrød da Taleren med følgende Spørgsmaal: »Har Dit dumme Fæ aldrig læst Biblen?« Eriksen svarede: »Jo, vel har jeg det!« Har Du saa ikke læst,« raabte Nielsen, »hvad der udtrykkelig nævnes om Jesus, at alt Folket hængte ved ham, men *Præsterne* og de Skriftkloge var imod ham?« Hertil havde Eriksen intet at svare, men søgte over til mere lokale Emner.

Som Tange havde forudsagt, drejede N. Andersens Tale sig kun om Skolesagen, og han rettede et vældigt Angreb paa »Venstre«, fordi det ringeagtede Statsskolen og anbefalede Friskolen. Da jeg fik Ordet, gennemgik jeg udførligt N. Andersens Foredrag og viste, at Befolkningen, ifølge Grundloven og Lov af 2. Marts 1856, selv havde Ansvaret for Børnenes Undervisning. Enhver havde Pligt til at lade sine Børn undervise, men ved hvem og paa hvilken Maade det skete, var Forældrenes Sag. Det gjaldt netop om at vække Ansvarfølelsen herfor ogsaa gennem Lovgivningen. Alle Love om Skolesagen var forfejlede, dersom de ikke tog Sigte paa at knytte Skole og Hjem saa nær til hinanden som muligt, men Halls Skolelovsforslag gik den modsatte Vej og søgte at lægge baade Magten og Ansvaret over paa Staten, og det var det, »Venstre« i Folketinget stærkt havde advaret imod, og det skyldte vi Partiet Tak for. Da jeg sluttede, hilstes jeg med stærkt Bifald, og fra Forsamlingen lød det fra mange Sider, at jeg var den Mand, der kunde tage Kredsen, og at jeg derfor burde stille mig. Jeg

takkede Forsamlingen og sagde, at jeg kun var kommen tilstede for at deltage i Forhandlingen under den Forudsætning, at mine Meningsfæller fra Rigsdagen ikke kunde komme. Jeg havde jo paa et tidligere Tidspunkt sagt Nej til den Opfordring, der var rettet til mig, for hvilken jeg paany vilde takke, men jeg fastholdt mit Nej saa meget mere, som her jo nu allerede var to Venstrekandidater; en tredie maatte dog være overflødig. Efter dette traadte P. Nielsen op og erklærede, at han med Glæde vilde trække sig tilbage for mig, og efter ham tog Staugaard Ordet og sagde, at han ikke vilde trække sig tilbage for P. Nielsen, men for mig gjorde han det gerne. Han tilbød endog, da han var Vælger i Kredsen, at være min Stiller og anbefale mig paa Valgdagen, hvis jeg vilde modtage Opfordringen. Tange tog mig i Nakken og foreholdt mig, at det var min Pligt at give efter. For »Venstre« var det af stor Betydning at erobre denne gamle Højrekreds, ligesom det i Folketinget vilde blive værdifuldt, at »Venstre« sad inde med Flertallet, da Valget Aaret før kun havde givet Partiet Halvdelen af Medlemmerne, hvoraf ét Medlem, Kristopher Krabbe, beklædte Formandspladsen. Saaledes som Situationen nu uventet var kommen til at foreligge, gav jeg efter og lovede at stille mig, men kun til dette ene Valg. Jeg bad mine Meningsfæller benytte næste Dag til at gøre min Kandidatur bekendt i Kredsen, da jeg var afskaaret fra at holde Vælgermøder og maatte benytte Dagen inden Valget til at skaffe mig Stillere, thi inden næste Dags Aften Kl. 10 skulde jeg anmelde min Kandidatur hos Valgstyrelsens Formand i Bogense. Hurtigt lejede jeg en Mand til at tage til Højby for at hente mine »Kisteklæder« og være med dem i Bogense senest Kl. 9 Formiddag, for at jeg en Time derefter kunde møde paa Valgtribunen. Dagen før Valget kørte Gaardejer Klaus

Jensen af Bred mig gennem Valgkredsen for at hverve mindst én Stiller fra hvert Sogn. Personlig kendte jeg ikke mere end en Snes Mennesker i Kredsen og havde ingensinde før været i Bogense, men overalt, hvor vi kom frem, mærkede vi, at der var Røre mellem Vælgerne, thi fra begge Sider var der udsendt ridende, kørende og gaaende Agitatorer for at purre ud, og da vi holdt i Hindevad Kro for at spise Frokost, laa der fra Redaktør Pagh i Bogense til Omdeling trykte Sedler, hvorpaa der stod med fede Typer: »*Alle Højrevælgere i Valgkredsen bedes give Møde ved Valghandlingen i Morgen, da der i sidste Øjeblik er anmeldt en farlig Venstrekandidat*«. Om Aftenen efter endt Rundtur naaede vi Bogense, hvor vi mødte Byens Trommeslager, og da vi holdt stille for at høre, hvilket Budskab han forkyndte, erfarede vi, at han kaldte »Højre« til Raadslagning paa Raadstuen om, hvorledes man skulde stille sig til den nye Venstrekandidat. Da vi havde faaet lidt Aftensmad, bad jeg Klaus Jensen gaa hen til Mødet, medens jeg gik til Valgbestyrelsens Formand for at aflevere min Anmeldelse med Fortegnelsen over Stillerne. Dette Tillidshverv beklædtes af Venstremanden Prokurator Møller, der under Grundlovskampen en kort Tid havde repræsenteret Kredsen i Rigsdagen for at stemme Nej til den nye Grundlov. Han modtog mig med stor Velvilje, men forudsagde, at jeg maatte være forberedt paa en haard Kamp. »Højres« ledende Mænd i Kredsen benyttede nemlig altid den Taktik at stille en Række Spørgsmaal paa Valgdagen til Venstrekandidaten, og det var paa den Maade hidtil lykkedes at bringe disse i Forlegenhed. Møller tvivlede ikke om, at jeg kunde holde en Valgtale, men selv den bedste Tale kunde ikke afgøre Udfaldet. Kun hvis jeg kunde klare mig over for de mange Spørgsmaal, var der en Mulighed for, at jeg kunde opnaa Valg, da Partierne stod omtrent

lige. Jeg ønskede at vide, om jeg kunde gaa ud fra, at man ikke spurgte for at blive klar over min Stilling til de foreliggende Sager, men alene for at stille Snarer for mig. »Ja,« svarede Møller, »det kan De dristigt gaa ud fra.« Efter den Oplysning bad jeg ham give Ordet til mig efter hvert Spørgsmaal, da jeg troede, at det vilde være til min Fordel, om jeg *straks* svarede hver enkelt; denne Fremgangsmaade vilde iøvrigt ogsaa bringe mere Liv i Debatten. En Time før Valghandlingen begyndte, gik jeg en Tur op mod Valgstedet og saa', at Tribunen var anbragt op til Gavlen af et stort Pakhus, tilhørende Købmand Bech (Pladsen er nu beplantet), og at Adgangen til Talerstolen gik gennem en Luge i Pakhuset. Vælgerne strømmede sammen i store Skarer, og jeg hørte flere sige til hinanden, at det nok vilde blive en varm Dag for den nye Kandidat. Enkelte tilføjede: »Bare han dog nu kan klare sig«; nogle spurgte, »Hvordan ser han ud«, og »Hvor gammel er han?« eller »Mon han i det Hele taget er kommet?« Spændingen steg. Kl. 10 aabnedes Handlingen paa sædvanlig Maade med Oplæsning af det kongelige aabne Brev. Formanden fremstillede derefter Kandidaterne for Forsamlingen, og vi hilstes begge med Hurraraab. Jeg blev varmt anbefalet af Gaardejerne Klaus Jensen af Bred og Chr. Kristoffer- sen af Bro samt af Husejer Staugaard af Anderup.

Da jeg fik Ordet, udviklede jeg Hovedindholdet af »Det forenede Venstres« Program og dvælede særlig ved Kravet om folkelig Selvstyre som det centrale i »Venstres« Kamp mod »Højre«, og jeg bebrejdede stærkt min Modkandidat, at han svigtede Folkets Sag under Grundlovskampen 1866. Hovedhjørnestenene i en fri Forfatning var Valgretten og Skattebevillingsretten, men »Højre« fornægtede dette. Partiet vilde flytte det konstitutionelle Livs Tyngdepunkt fra den almindelige Valg-

rets Ting, som er Folketinget, og lægge det over i den privilegerede Valgrets Ting, som Landstinget nu var blevet. I Begyndelsen hørtes jeg med Ro og Opmærksomhed, men da jeg kom ind paa en Fremstilling af »Højres« Optræden i Grundlovskampen og dette Partis Modstand mod »Venstres« Reformforslag, begyndte nogle af Byens Bedsteborgere at afbryde mig. For at betegne, fra hvem Uroen kom, brugte jeg saa disse Vendinger: »Jeg ser en af de Herrer med Guldbriller« og senere: »En af de Herrer med høj Silkehat ivrigt afbryde mig, men jeg be'r de Herrer om at vente, til jeg er færdig, saa haaber jeg, de tager Ordet her fra Tribunen; jeg skal da være parat til at bryde en Landse med dem«. Disse Ord gav mine Tilhængere Mod. Højrekandidaten blev anbefalet af Skolelærer Thomsen af Skalborg og andre Lærere, og da han selv fik Ordet, rettede han et bittert Udfald mod »Venstre«s Førere Berg og I. A. Hansen, som han kaldte »Folkeforførere«. Selv betegnede han sig som en ivrig Modstander af Grundtvigianisme, Pietisme, Skandinavisme og tilføjede: »Ja, kort sagt, af alle Ismer«. »Er De ogsaa en Modstander af Spiritisme?« raabte en Stemme. Dette fremkaldte en forstaaende Latter i Forsamlingen, da det var almindelig bekendt, at H. M. Petersen var en varm Tilhænger af — Spiritus. Efter at Kandidaterne havde haft Ordet to Gange hver, aabnedes Sluserne for Forespørgslerne, men ingen rettede Spørgsmaal til H. M. Petersen. Han satte sig da rolig tilrette i et Beværtningstelt, der var rejst i umiddelbar Nærhed af Tribunen, medens jeg maatte besvare femten Spørgsmaal af Borgmesteren, Sognepræsten, to af Byens Læger, flere Skolelærere og Købmand Detlefsen. Under denne Forhandling kom der Liv i Forsamlingen, og hver Gang jeg havde besvaret et Spørgsmaal, fik jeg et dundrende Hurra fra et stedse stigende Antal Vælgere.

Distriktslæge Trautner ønskede at vide, om jeg tillod, at han gik med Guldbriller, og spurgte mig om mit Forhold til Socialismen og om jeg mente, at Vælgerne var modne til Selvstyre. Jeg svarede, at Guldbrillerne formentlig var hans egne, og hvis han var bange for Socialismen, vilde jeg anbefale ham at støtte Kravet om almindelig Valgret, fordi jeg mente, at naar enhver hæderlig Mand faar lige borgerlig og politisk Ret med de Herrer med Guldbriller, saa berøver man dem den Jordbund for Socialisme, som »Højre« nu har beredt ved den privilegerede Valgret. Sognepræst Fog eksaminerede mig om Skole- og Undervisningsspørgsmaal, og da jeg havde svaret, opfordrede han mig til at bede om Forladelse for mine Udtalelser, hvortil jeg bemærkede, at Præsten glemte, at i Dag stod han ikke paa Prækestolen, hvor ingen kunde sige ham imod; i Dag stod han her end ikke som Embedsmand, men som almindelig Vælger ligesom enhver anden Mand, og her maatte han taale at høre Meninger, der ikke stemmede med hans egne; jeg kunde derfor ikke føje Pastor Fog i hans Ønske; de Dage er forbi, da vi Lægmænd skulde kysse Præsten paa Haanden og sige »Far«. Distriktslæge Lorch spurgte mig, hvilken af »Venstres« Førere jeg vilde slutte mig til, hvortil jeg svarede, at hidtil havde jeg kun kendt én Fører, som jeg ogsaa fremdeles agtede at følge, og det var min Overbevisning om, hvad jeg i hvert givet Tilfælde ansaa for at være ret og rigtigt. En af de sidste, der spurgte, var en Væver, som gik under Navnet »den politiske Væver«, men han blev pebet ned. Da Købmand Detlefsen derefter tog Ordet, blev der en frygtelig Støj, fordi Venstremændene vidste, at han var den mest drevne blandt »Højres« Ordførere. Der raabtes fra flere Sider, »lad os give ham en Vævertur«, og da jeg deraf kunde slutte, at man ogsaa vilde pibe ham ned,

formanede jeg mine Meningsfæller til at forholde sig rolige, idet jeg tilføjede, at da jeg var en fremmed Mand i Kredsen, havde enhver af de tilstedeværende Ret til at erfare, hvad jeg mente om de politiske Forhold. Jeg sluttede med at sige, at mine Meningsfæller kunde være trygge for, at saa længe mine Modstandere havde Lyst til at spørge, skulde jeg nok svare. Paa ægte Slættebomaal raabte nu en Stemme: »Ja lad os bare være roli'e, for haj kaaj Dæj'me konfirmejre dem,« og tilsidst sagde en Højremand til en Meningsfælle: »Lad os nu holde op, thi for hvert Spørgsmaal, vi giver ham, faar han 50 Stemmer flere.« Ved Kaaring valgtes jeg med betydelig Majoritet, men Modkandidaten forlangte skriftlig Afstemning. Denne gav samme Resultat, idet jeg valgtes med 220 Stemmers Overtal.

Udfaldet hilstes med stormende Begejstring af »Venstre«, der den Dag for første Gang erobrede Kredsen og det med et saa stort Stemmetal, som ingen havde turdet vente. For »Højre« var Skuffelsen stor; de havde været saa sikre paa Sejren, at de endog havde lejet Byens Musikkorps til at spille Glædeshymner, men da Resultatet blev bekendtgjort, stak Musiken Piben ind. Jeg fortrød senere, at jeg ikke resolut greb til og lejede Korpset til at spille for os Venstremænd.

Paa Hotellet, hvor Klaus Jensen og jeg havde vort Køretøj, var der om Aftenen fuldt op af vore Modstandere, og Værten, der selv var fanatisk Højremand, viste os kun ringe Opmærksomhed. Vi maatte vente længe, inden vi fik vor Aftensmad, og imedens lød adskillige bitre Ord fra Gæsterne. Fra »Det forenede Venstre« indløb Telegram med hjertelig Lykønskning og Anmodning til mig om at møde næste Dag i Folketinget med mit Valgbrev. Da der ikke paa den Tid var Jernbaneforbindelse med Bogense, tilbød Klaus Jensen at køre mig

til Aarup, hvor jeg saa kunde naa Natiltoget til Kjøbenhavn. Medens han spændte Hestene for, gik jeg ud i Forhallen for at iføre mig mit Rejsetøj. Straks hørte jeg en Stemme hviske udenfor: »Dér er han, gaa Du først,« og ind traadte to Fyre, hver forsynet med en Knortekæp. Jeg forstod øjeblikkelig Situationen: De vilde prygle mig. Jeg trak da resolut min Toldekniv frem, vikledede Kappen om venstre Arm og gik rask ud, hvor Vognen holdt; derfra hørte jeg, at de løb ud i Hotelgaarden for at søge Ly i et Brændeskur. Af Frygt for at de, naar Vognen kørte, skulde sende mig en Sten eller et Stykke Brænde i Nakken, overvejede jeg, hvorledes jeg bedst kunde komme uskadt derfra, men i det samme kom Politibetjent Printzlau hen og spurgte, om han maatte staa bag i Vognen igennem Byen. Senere hørte jeg, at da Herredsfogeden var bleven bekendt med, at der var Planer om at overfalde mig, før jeg forlod Byen, havde han straks givet Politibetjenten Ordre til at ledsage mig.

Anders Tange modtog mig næste Morgen paa Bane-
gaarden i Kjøbenhavn og fulgte mig ned i Folketinget
paa det gamle Christiansborg. Salen med den smukke,
høje Hvælving og den store Tilhørerplads imponerede
mig. Referentlogen var derimod mærkværdig lille, og
paa mit Spørgsmaal om, hvorfor den var anbragt saa
isoleret oppe over Sidegangen, svarede Tange, at Journa-
listerne oprindelig sad ved et Bord nede i Salen, men en
skønne Dag kom to Referenter, Topsøe og Damkiær, i
Klammeri med Folketingsmand Steenstrup fra Ærø og
gav ham et Par Lussinger, hvorefter det blev paalagt dem
og deres Kolleger for Fremtiden at indtage en mere »op-
højet« Stilling.

Vi traf kun ét Medlem, nemlig den kendte jyske
Bonde Søren Kjær, som længe stod og betragtede mig

uden at sige et Ord. Da Tange spurgte, hvorfor han ikke kom hen og hilste paa sin nye Kollega, svarede Kjær: »Nej, — han har beredt mig en stor Skuffelse.« — »Hvorfor dog?« udbrød Tange, »Berntsen har jo ikke sagt et Ord til Dig.« — »Det er rigtig nok,« vedblev Kjær, »men jeg havde tænkt mig ham som en ældre Mand med stort Skæg og langt Haar, kort sagt som en ægte grundtvigiansk Rumlepotte — og saa er han saagu' en pæn ung Mand.« Det var den første Hilsen, jeg modtog i Rigsdagen. Til Forklaring tjener, at Søren Kjær dengang var ivrig »Bjørnbakker« og betragtede Grundtvigianerne som rene Uhyrer.

Anders Tange førte mig derefter op paa det saakaldte »Bundtmagerloft«, hvor »Det forenede Venstre« holdt Partimøde. Her fik jeg en hjertelig Modtagelse, ikke mindst af mine fynske Kolleger — jeg kom jo efter en smuk Sejr som en direkte Hilsen fra Vælgerne nu ved Rigsdagens Slutning; den skulde hjemsendes samme Eftermiddag. Samlingen 1872—73 dannede i flere Henseender Indledningen til de følgende Aars stærke Kampe, der varede hele Aarhundredet ud. »Venstre« talte nu foruden Formanden én over Halvdelen af Folketingets Medlemmer, men i Landstinget var Partiet kun meget tyndt repræsenteret. Forgæves havde mine Meningsfæller hele Vinteren løbet Storm mod Ministeriet Holstein-Holsteinborg, som altsaa regerede paa et Mindretal, og de havde endog ved Finanslovens 3. Behandling forsøgt at anvende det stærkeste parlamentariske Stød, som Grundloven tillader, nemlig en Nægtelse af Forslagets Vedtagelse. Om Betimeligheden af et saadant Skridt var »Venstre« imidlertid ikke enig, og Forsøget var derfor strandet. Det var til Forhandling om denne Situation, at Partiet netop var samlet paa min første Rigsdagsdag, og jeg mærkede jo straks, hvorledes Luften var

ladet med Elektricitet. Paa Klängen i Christen Bergs Stemme forstod jeg, at han var vred, fordi 14 menige Medlemmer havde brudt Sammenholdet og stemt for Finansloven. Han hævdede, at en Nægtelse vilde have medført Ministeriets Fald eller en Opløsning af Folketinget. Bred og stærk stod han dér i Bevidstheden om sin Magt — den, der altsaa et Øjeblik var glippet. Han var Partiets store Agitator, en Høvding, naar han stod ude i fri Mark og ivrigere end nogen anden kæmpede for Flertalsstyret i Danmark. Efter ham vakte særlig Bondevennernes Fører I. A. Hansen min Opmærksomhed. Han repræsenterede i Modsætning til Berg det rolige Overlæg, det politiske Snille. Hin Dag sad den gamle Grundlovgiver stille og lukket, og jeg fik det Indtryk, at han nærrede Betæneligheder ved at nægte Finansloven, selv om han fulgte Berg ved Afstemningen. Sofus Høgsbro, som jeg jo kendte en Smule, holdt sig tilbage og tog ringe Del i Ordsiftet, men Tange havde sagt mig, at ingen bedre end han kunde finde Udvej, naar alle politiske Sunde syntes lukkede. Redaktør Tauber stod og hakkede i Talen og fandt kun med Besvær Udtryk for sine Tanker, thi den Dag havde han jo ikke Brug for sit store Kendskab til Toldpolitikens Labyrinth, i hvilke Sager han ellers var Partiets dygtige Ordfører. Andre kendte Ansigter dukkede frem: Redaktør Thomas Nielsen, »Venstres« mest udprægede Realpolitiker og Bladudgiver Rasmus Clausen med det vendiske Ydre, begge velbegaavede og betroede Mænd. Kristopher Krabbe dannede en Type for sig selv i denne udpræget demokratiske Forsamling, idet han ejede den ydre Form, som de fleste savnede. Han følte sig som Adelsmand, var stilfuld og fornem i sin Holdning, Egenskaber, der kom Partiet til Gode, naar han som Folketingets korrekte Formand vaagede over den parlamentariske Tone i Salen. Mellem

de sjællandske Bonderepræsentanter saa' jeg for første Gang Gaardejer Hans Hansen, Menstrup, der sad ved Siden af Overretsprokurator C. C. Alberti, en ubevægelig, ældre Herre med »Fadermordere« : stive, opstaaende Flipper. Da Alberti var tunghør, skrev Hans Hansen i Reglen et Resumé af Udtalelserne paa en Lap Papir, som han skød hen til ham; man sagde spøgende, at naar Alberti var syg, var Hansen ikke rask. Frede Bojsen sad længe stille med et indadvendt Udtryk; omsider rejste han sig og gød ved sin rolige, klare og lidenskabsløse Tale Olie paa de oprørte Vande. Han var den Dag som ofte senere *det forsonende Element*. Jeg mærkede snart, at hans Ord havde større Vægt, end hans Aar lod formode, og det blev da ogsaa ham, der samlede os alle til et Fællesopraab, som indeholdt en klar Tilkendegivelse af, at dersom »Venstres« parlamentariske Krav om et Ministerium i Overensstemmelse med Folketingets Flertal ikke var sket Fyldest, inden Rigsdagen paany traadte sammen, vilde vi ikke vige tilbage for Anvendelsen af »de kraftigste Vaaben, som Grundloven tillod os at benytte for at hævde Folkets Ret«. Denne Advarsel, dateret 21. Maj 1873, blev altsaa det første politiske Aktstykke, jeg kom til at underskrive sammen med 51 Meningsfæller, blandt hvilke Grundlovsgiveren, Overretsprokurator Balthazar Christensen som Aldersformand var ikke mindre end 42 Aar ældre end jeg. Højrepræsen bebrejdede mig iøvrigt, at jeg havde sat mit Navn under Opraabet, skønt mit Valgbrev ikke var godkendt; jeg havde nemlig i Skyndingen ikke naaet at faa en Udskrift af Valgbogen med.

Rigsdagen traadte atter sammen i Oktbr. 1873 til en af de korteste Samlinger i vor Forfatnings Historie. Den varede nemlig kun tolv Dage. Ministeriet Holstein-Holsteinborg havde i Sommerens Løb ikke taget mindste

Hensyn til vor Advarsel; til Gengæld gjorde vi da Alvor af vor Trusel og nægtede Finanslovens Overgang til 2. Behandling. Svaret herpaa blev fra Regeringens Side: Folketingets Opløsning. Forinden havde jeg dog, da mit Valgbrev var godkendt, holdt min »Jomfrutale«. Datoen var den 17. Oktbr. 1873 — altsaa for mere end 48 Aar siden. Jeg savnede ikke Mod, og en Ytring af mig gav senere Justitsminister Klein Anledning til paa et Vælgermøde at sige: »Tænk Dem, mine Herrer! Der kom for faa Maaneder siden en ganske ung Mand ind i Folketinget fra Bogensekredsen, og han havde ikke siddet 14 Dage i Rigsdagen, før han stod op og erklærede, at »Stillingen var utaaelig««. Klein mente hermed at illustrere Venstres Umedgørlighed.

Naar jeg nu paa mine gamle Dage ser tilbage paa den politiske Situation i Tiden før 1874, da forekommer det mig, at »Det forenede Venstres« Taktik ofte var forhastet og overilet. Vi havde uden Tvivl hurtigere naaet vort Maal, en parlamentarisk Regering, hvis vi havde indskrænket os til at optræde som et Reformparti. Men Flertallet indenfor Venstre, særlig under Anførsel af Berg og Krabbe, førte Kampen paa en altfor aggressiv Maade. Den skarpe Optræden fremkaldte naturligvis »Højres« lidenskabelige Modstand, men det skal indrømmes, at Kampen vakte Vælgernes politiske Interesse og dermed Kærligheden til de Rettigheder, som var bleven Folket givet i Grundloven.

I N D H O L D.

	Side
I. Min Slægt	5
II. Mit Barndomshjem	12
III. Paa Højskole	46
IV. Højby	77
V. Højby Friskole	94
VI. Pastor Birkedal og hans Afskedigelse.	145
VII. Mit Hjem	167
VIII. Min Indtræden i det politiske Liv....	184
